

TAMPEREEN YLIOPISTO

Annika Pynnönen

HÄDÄN JA PUUTTEEN LIEVENTÄMISEKSI SERLACHIUSTEN VALTAKUNNASSA
Säde-yhdistyksen edustama arvojärjestelmä 1920–1939

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2013

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

PYNNÖNEN ANNIKA: Hädän ja puutteen lieventämiseksi Serlachiusen valtakunnassa. Säte-yhdistyksen edustama arvojärjestelmä 1920–1939.

Pro gradu -tutkielma, 116 s.
Historia
Huhtikuu 2013

Säde oli vuonna 1920 perustettu naisten suljettu yhdistys, jonka tarkoituksena oli toimia hyväntekeväisyysaatteen puolesta Mäntän tehdasyhteisössä. Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani Sädettä sen edustaman arvojärjestelmän kautta yhdistyksen perustamisesta vuoteen 1939 saakka.

Historiantutkimus on käsitellyt tehdasyhteisöjä laajalti, mutta se on fokusoitunut lähes yksipuolisesti työväkeen. Lähestyn tutkielmassani G. A. Serlachius Oy:n hallinnoimaa Mänttää poikkeuksellisesti yläluokan näkökulmasta. Säteen elitistinen status perustui jäsenten sijoittumiseen yhteisön hierarkian huipulle. Tarkastelen Säteen arvojärjestelmää sen toiminnan kautta. Mitkä olivat ne arvot eli avustuksen kohteet, jotka konkretisoituivat hyväntekeväisyydeksi? Entä oliko Säteellä joitain sellaisia arvoja, jotka eivät suoranaisesti näkyneet sen toiminnassa, mutta jotka ohjailivat sitä julkisen pinnan alla? Kutsun näkymättömiä arvoja hiljaisiksi diskursseiksi. Lisäksi selvitän, millaiseen mentaaliseen kudelmaan Säteen arvojärjestelmä limittyi eli suhteutan avustustoiminnan sitä ympäröiviin konteksteihin. Teoreettinen kehokseni rakentuu arvotutkimukselle. Huomioin myös mentaliteettihistorian tradition, joka on vakiintunut alusta kollektiivisten ajatusmaailmojen analysoinnissa mutta uusi lähtökohta eliittien tutkimukseen. Kaksi tärkeintä lähderyhmääni ovat Säde-yhdistyksen oma arkistomateriaali sekä paikallislehti *Kuorevesi-Mänttä-Vilppula*. Tulkitsen aineistoani diskurssin käsitteen avulla.

Arvojärjestelmässä kohtaavat eksplisiittiset ja implisiittiset arvot eli hiljaiset diskurssit. Säde-yhdistyksen sosiaaliset käytänteet, teot ja kieli argumentoivat kuuden arvon puolesta: naisten, äitien, lasten ja vähävaraisten sekä kotitalousideologian ja maanpuolustuksen. Yleisen suuntauksen mukaisesti näistä tärkeimpiä olivat äidit ja lapset, joiden hyvinvointi oli yleisesti hyväksytty päämäärä maailmansotien välisenä aikana. Äitien merkityksellisyys johti lapsiin, jotka kansakunnan tulevaisuutena olivat yhdistyksen liikkeellepaneva voima. Vähävaraisten ja naisten asiat jäivät äitien ja lasten varjoon. Kotitalousideologian merkitys himmeni vuosien kuluessa, ja se sulautui osaksi muiden arvojen toteutusta. Maanpuolustuksen arvo korostui vasta talvisodan alla. Arvojen lisäksi tunnistan Säde-yhdistyksen kolme hiljaista diskurssia: Serlachius-yhtiön intressit, oikeistolaisuuden ja kristillisyyden. Ne olivat perimmäisiä traditioita, joissa Säde-yhdistyksen argumentaatio ja toiminta saivat lopulliset perustelunsa ja jotka ohjailivat koko arvojärjestelmän rakentumista. Henkilösuhteet ja raha-avustukset sitoivat Säteen tiukasti Serlachius-yhtiöön. Yhtiö luki yhdistyksen osaksi sosiaalihuoltoaan, vaikka todellisuudessa Säde otti hoitaakseen hyvinvointipalveluita sekä tehtaan että Mäntän kunnan vastuualueilta. Sisällissodan lopputulokseen nojannut oikeistolaisuus leimasi Serlachius-yhtiötä lähipiireineen. Siten se oli ehkä piilotettu mutta olennainen osa myös Säteen arvojärjestelmää, ja siivilöityi kaikkien yhdistyksen kasvatus- ja sivistystyöhön. Oikeistoaatteen lisäksi tämä yhteiskunnallinen äitiys pohjasi kristillisille arvoille.

Aiempi historiantutkimus on ylläpitänyt Säde-yhdistyksen mystistä mainetta yläluokan suljettuna hyväntekeväisyyspiirinä, mutta tutkimukseni paljastaa elitistisen imagon takaa luultua moniulotteisemman järjestön. Kompleksisuus ei synny ainoastaan toiminnan vivahteisuudesta, vaan myös Säteen kiinnittymisestä Serlachius-yhtiöön ja Mäntän kuntaan. Se ei antanut Serlachius-yhtiön ja kunnan valtataistelun estää sitä edistämästä tavoitteitaan, vaan tasapainotteli tahojen jännitteisessä välimaastossa. Säde toteutti arvokonservatiivisuuttaan aikana, jolloin rouvasväenyhdistysten kaltaiset altruistiset järjestöt olivat jo vanhentuneita ja väistymässä julkisten sosiaalipalveluiden tieltä. Porvarillisesta sovinnaisuudestaan huolimatta se ei aina vastannut ympäröivän yhteisön näkemyksiin ja tarpeisiin moraalien, sosiaalipolitiikan tai

hyväntekeväisyyden alueilla. Samalla kun Säteen yläluokkaisuus vahvisti Mäntän hierarkkisuutta, monet yhdistyksen toimet kaatoivat raja-aitoja paikallisten sosiaaliryhmien väliltä.

Asiasanat: arvot, mentaliteetti, hyväntekeväisyys, järjestö, Mänttä, tehdasyhteisö, 1920-luku, 1930-luku

Sisällys

1. Johdanto	6
1.1 Tutkimustehtävä.....	7
1.2 Arvojärjestelmä: arvot ja hiljaiset diskurssit.....	9
1.3 Mentaliteettihistoria	14
1.4 Diskurssianalyysi arvojen tunnistuksessa ja tulkinnassa	17
1.5 Lähteet.....	19
2. Herrasväen Mänttä	22
2.1 Tehdasyhteisön eliitti	22
2.2 Säde-yhdistyksestä Säde-säätiöön.....	26
2.3 Säde ja yläluokan hyvämaineiset henkilöt	28
3. Säde-yhdistyksen arvot	32
3.1 Naiset	32
3.1.1 Naisyhdistys vai naisasiayhdistys?	32
3.1.2 Naisten työ kodin ulkopuolella	37
3.1.3 Siveys ja raittius: nainen perheen moraalisenä selkärankana	39
3.2 Äidit	43
3.2.1 Synnytyslaitoksen dominanssi	45
3.2.2 Äitiyshuollon pioneerit	49
3.3 Lapset	51
3.3.1 Lasten Turva	51
3.3.2 Auttamisen iloa lastenjuhlissa.....	56
3.3.3 Lasten kesäleikkitoiminta	58
3.4 Vähävaraiset.....	62
3.4.1 Ruokaa ja vaatteita	62
3.4.2 Raha-avustukset Serlachiuksen työläisille	65
3.5 Kotitalousideologia	68
3.5.1 Kotitalous kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin lähteenä.....	68
3.5.2 Naiset naisellisessa kasvatuksessa	70
3.5.3 Terve lapsi hygieenisessä kodissa.....	74
3.6 Maanpuolustus	79
4. Säde-yhdistyksen hiljaiset diskurssit	84

4.1 Säde & Serlachius	84
4.1.1 Serlachiuksen valtakunta vs. Mänttä.....	84
4.1.2 Säde osana Serlachius-yhtiön sosiaaliohjelmaa	87
4.2 Valkoinen perintö.....	90
4.3 Kristillisuus	94
5. Säde-yhdistyksen edustama arvojärjestelmä 1920–1939.....	98
6. Lähteet ja kirjallisuus	108

1. Johdanto

Muistitietotutkimukset osoittavat, että maailmansotien välinen aika on nähty tehdasyhteisöissä kaksijakoisena. Toisaalta kaikki tunsivat toisensa ja toisaalta jakauduttiin erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin. Tutkimuskirjallisuuden kuva tehdasyhdyskuntien sosiaalisesta todellisuudesta on jäänyt yksipuoliseksi, koska sekä historian- että kansatieteentutkimus ovat kuvanneet näitä yhteisöjä lähinnä työläisten näkökulmasta. Vaikka on perehdytty tehdasyhteisöjen kerrostuneisuuteen ja sosiaaliseen järjestykseen, yläluokka eli *eliitti* on rajautunut tutkimuksen ulkopuolelle.¹ Ymmärrän eliitin Marja Vuorisen toiminnallisen määritelmän mukaan valtaa käyttäväksi ryhmäksi.² Joskus eliittien tutkimus on jäänyt myös marxilaisen luokkateorian jalkoihin ja sitä on pidetty yläluokan yhteiskunnallisen julkisivun kiillottamisena tai sankari- ja merkkimieskultin rakentamisena. Etenkin italialaisten sosiologisten Gaetano Moscan ja Vilfredo Pareton 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kritiikki demokraattisia instituutioita kohtaan ja näiden tutkimusten käyttö fasististen yhteiskuntäkäsitysten oikeutuksena leimasivat eliittitutkimusta pitkään. Aatelin ja säätyläistön tutkimuksen klassikko Pierre Bourdieun *Noblesse D'État* (1989) sekä Carlo Ginzburgin ja Giovanni Levin mikrohistorialliset tutkimukset arjesta ja marginaalista muuttivat tutkimusten suuntaa. Niiden myötä alettiin keskittyä erillisiin ja pieniin ryhmiin sekä yksityisiin kokemuksiin.³

Viime vuosikymmenien niin sanottu uuden aallon eliittitutkimus⁴ on luonut uusia näkökulmia muun muassa verkostojen sekä aineellisen ja aineettoman pääoman käsitteiden avulla. Samalla siihen aiemmin liitetty poliittiset käsitykset eliittitutkimuksen ja elitismien yhteydestä ovat hävinneet. Eliittitutkimuksesta on tullut osa valtatutkimuksen traditiota, joka on painottanut organisaatioiden tutkimusta, luokkateorioita ja pluralistisia valtateorioita. Parin viime vuosikymmenen aikana suomalainen eliittitutkimus on kehittynyt harvojen tutkijoiden kiinnostuksen kohteesta voimakkaasti kasvavaksi tutkimusalueeksi. Teoksessaan *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* Heikki Waris laati yleisesityksen Suomen sääty-yhteiskunnan sosiaalisesta rakenteesta jo 1940-luvulla. Sitten Kaarlo

¹ Leminen 1996. Tehdasyhteisöjen sosiaalisesta rakenteesta ks. esim. Koskinen 1987 ja 1993; Koivuniemi 2000.

² Vuorinen 2010, 44.

³ Gluschkoff 2008, 23.

⁴ Esim. Putnam 1973 ja 1993.

Wirilanderin *Herrasväkeä* on ollut kauan Suomen säätyläistöstä ja aatelista laadittu perusteos. Myös Matti Klingen lukuisat tutkimukset käsittelevät sääty-yhteiskunnan eliittejä. Sekä Wariksen, Wirilanderin että Klingen teokset koskevat kuitenkin säätyjä: säätyjako oli jo vanhentunut yhteiskuntarakenne 1920–1930-luvulla. Säätyjärjestelmän murtuminen ja aatelin muutos sivistyneistöksi ovatkin olleet suosittuja aiheita 1900-luvun alun eliittien tutkimuksessa.⁵ Tutkimusasetelmani pureutuu kahteen edellä mainittuun historian tutkimukselliseen harvinaisuuteen. Ensinnäkin tartun tehdasyhteisön sosiaalirakenteeseen sen yläpäästä käsittelemällä Mäntän paperipaikkakunnan eliittiä. Toisaalta tutkin yläluokkaa aikana, jolloin säätyjärjestelmä oli muovautunut todellisuudesta muistoksi ja sosiaalinen status alkoi kiinnittyä yhä enemmän varallisuuteen.

1.1 Tutkimustehtävä

Tutkin pro gradu -tutkielmassani mänttäläistä Säde-yhdistystä 1920- ja 1930-luvuilla. Säde oli suljettu hyväntekeväisyysjärjestö, jonka jäseniksi kutsuttiin pääosin tehtaan korkeimpien johtajien ja virkailijoiden vaimoja. Serlachius-yhtiö, Mäntän kunta sekä paikalliset yksityishenkilöt luovuttivat yhdistykselle merkittäviä rahasummia, joilla se harjoitti hyväntekeväisyyttä erityisesti naisten, lasten ja vähävaraisten keskuudessa. Varoja hankittiin myös järjestämällä iltamia ja myyjäisiä.⁶ Säde-yhdistystä on pidetty G. A. Serlachius Oy:n sosiaaliosaston edeltäjänä, sillä myöhemmin yhtiö otti hoitoonsa monet Säteen aloittamat työmenetelmät. Säde-yhdistyksen maine jalomielisenä heikoimpien auttajana on säilynyt paikallisessa yhteisössä sen perustamisesta lähtien.⁷

Tutkimustehtäväni rakentuu Säde-yhdistyksen edustaman arvojärjestelmän ympärille. Millainen se oli ja mitä merkityksiä se sai Säteen harjoittamassa hyväntekeväisyydessä? Arvot, olemassaolon tarkoitus ja ideologia ovat tärkeitä tekijöitä yhdistyksen tai yhteisön yhtenäisyydessä ja toiminnassa. Yhdistyksen arvot ovat asioita, joilla on merkitystä ja jotka ohjaavat sen toimintaa. Arvojen määrittelyn kautta organisaatio nimeää ne keskeiset periaatteet, joita se toiminnassaan pyrkii noudattamaan ja

⁵ Gluschkoff 2008, 15, 23–24. Säätyjärjestelmän murtumisesta ja aatelin muotoutumisesta sivistyneistöksi esim. Gluschkoff 2008; Vuorinen 2010; Wirilander 1974.

⁶ Gösta Serlachiuksen taidesäätiö & Tampereen museot / Vapriikki 2003: *Akseli – Pirkanmaan teollisuushistoria. Säde-yhdistys*. [<http://www.akseli.tampere.fi/mannta/valta/sade.htm>]. 8.11.2011.

⁷ Esim. *Säde-yhdistys ja Säde-Säätiö: Työtä lasten, perheen ja vanhusten hyväksi*, KMV 4.6.1988.

joiden toteutumisesta se haluaa edesauttaa.⁸ Arvoilla on vuorovaikutteisen perusluonteensa lisäksi subjektiivinen ulottuvuus, kytkös yksilölliseen ihmiseen ja hänen mieleensä, mikä vaikeuttaa niiden täsmällistä määrittelyä. Silti arvojen määrittely on viesti sekä organisaation ulko- että sisäpuolelle: tätä arvostamme, tällä tavoin haluamme toimia. Arvojen subjektiivisuus tarkoittaa myös sitä, että ne liittyvät yksilöön ja ihmiseen, sillä yhdistyksellä ei sinänsä voi olla arvoja. Tutkimuksessa tarkastellaankin todellisuudessa Säde-yhdistyksen toimijoiden arvojärjestelmää, jota yhteinen organisaatio kantaa tai edustaa.

Lähestyn tutkimusongelmaani kahtaalta. Ensinnä tarkastelen Säteen arvojärjestelmää sen toiminnan kautta. Mitkä olivat ne arvot, jotka konkretisoituivat yhdistyksen hyväntekeväisyydessä? Mitä Säde halusi tehdä? Millä keinoin näihin tavoitteisiin pyrittiin? Säde-yhdistyksen tai minkä tahansa muun hyväntekeväisyysyhdistyksen arvojärjestelmä liittyy olennaisesti avustuksen kohteisiin. Mihin rahaa kerättiin ja investoitiin? Ketä autettiin tai haluttiin auttaa? Entä voidaanko erottaa joitain sellaisia arvoja, jotka eivät suoranaisesti näkyneet sen toiminnassa, mutta jotka ohjailivat sitä julkisen pinnan alla? Kutsun näkymättömiä arvoja hiljaisiksi diskursseiksi. Toiseksi pyrin selvittämään, millaiseen mentaaliseen kudelmaan Säde-yhdistyksen arvojärjestelmä limittyi. Huomioin yhdistyksen arvojärjestelmän neljä tulokulmaa eli kontekstia, joita käsittelen tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Kontekstit luovat yhdistykselle merkityskehikon, joka ei vaikuta ainoastaan sen perustamisvaiheessa vaan läpi koko toiminnan kaaren. Näin ollen tutkin Säde-yhdistystä ympäröiviä diskursseja, joihin se otti osaa ja jotka ovat vaikuttaneet sen toimintaan. Tutkimustehtäväni jakautuu siis vastapoleihin: tutkin Säde-yhdistystä sekä sisä- että ulkopuolelta.

Työni on tutkimus yhdistyksen edustamasta arvojärjestelmästä tietyssä aikana tietyssä paikassa. Tutkimus kohdistuu maantieteellisesti Mänttään, joka oli Säteen kotipaikka ja jossa hyväntekeväisyyttä pääasiassa harjoitettiin. Joissain tapauksissa avustukset ulottuivat myös muualle Suomeen, koska tiivis yhteistyö G. A. Serlachius Oy:n kanssa edellytti Mäntän ulkopuolistakin toimintaa lähinnä niillä paikkakunnilla, joilla oli Serlachius-konserniin kuuluvia yhtiöitä. Tutkimus rajautuu ajallisesti Säteen perustamisvuodesta 1920 vuoteen 1939. Kun tarkastelu aloitetaan perustamisvuodesta, voidaan analysoida toiminnan käynnistämisen yllykkeitä ja alkuperäistä arvojärjestelmää. Sekä 1920- että 1930-luku olivat vilkasta aikaa Mäntän seurapiireissä ja yhdistyselämässä, sillä ensimmäisen maailmansodan

⁸ Ruohotie 1998, 53.

aikaisia Serlachius-yhtiön liikevoittoja sijoitettiin esimerkiksi kerhotalon rakentamiseen. Vuosi 1939 on sopiva päätepiste, koska talvisodan myötä koko yhteisön voimavarat suunnattiin maanpuolustukseen ja yhdistyselämän luonne muuttui muun yhteiskunnan mukana.

1.2 Arvojärjestelmä: arvot ja hiljaiset diskurssit

Filosofi Ilkka Niiniluodon mukaan *arvot* ovat niitä päämääriä ja tavoitteita, joihin yksilö tai yhteisö pyrkii. Ne ovat suhteellisen itsenäisen aseman omaavia ihmisen luomuksia, joita käytetään erityisesti toiminnan oikeuttamiseen ja rakentuvat aina ”arvostamiseksi” kutsuttavan inhimillisen toiminnan varaan. *Arvostaminen* on suhtautumistapa tai akti, jossa joku *arvosubjekti* X pitää jotain kohdetta eli *arvo-objektia* A arvokkaana. Siten arvoarvostelmien rakenne voidaan pukea kaavaan ”X pitää A:ta arvokkaana” tai ”A on arvokas X:lle”. Arvosubjekti X voi olla yksilö, ryhmä tai kokonainen kulttuuri. Vastaavasti arvo-objekti voi viitata *arvon kantajaan*, konkreettiseen olioön, esineeseen tai tapahtumaan, tai *arvo-ominaisuuteen* eli arvostuksen perustana olevan arvo-objektin piirteisiin.⁹ Perustava erottelu tehdään itseis- ja välinearvojen välillä. Itseisarvoinen asia on arvokas oman itsensä vuoksi, kun taas välinearvo on sellaista, jota tavoitellaan jonkin muun arvokkaana pidetyn asian saavuttamiseksi.¹⁰

Itseis- ja välinearvojen ympärille rakentuu arvohorisontti. Se on yhteisön tai kokonaisen kulttuuripiirin eetos, joka perustuu itseisarvojen hierarkkiselle rakennelmalle.¹¹ Tärkein käsitteeni arvojärjestelmä lähestyy arvohorisonttia yhteisöllisyydellään ja kerrostuneisuudellaan, mutta olennaista ei ole sen sisältämien arvojen jakaminen itseis- ja välinearvoihin. Ymmärrän arvojärjestelmän kollektiivin eetokseksi, jossa yhteisön tärkeänä pitämät päämäärät, tavoitteet ja periaatteet ohjailevat sen ajattelua ja toimintaa. Arvojärjestelmä jakautuu kahteen alakategoriaan: arvoihin ja hiljaisiin diskursseihin. Arvojärjestelmän yhteisöllisyys viittaa sen sosiaaliseen luonteeseen, sillä arvot saavat merkityksensä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kerroksellisuudella tarkoitan arvohorisontin kaltaista hierarkkista järjestystä, johon arvojärjestelmän arvot ja hiljaiset diskurssit sijoittuvat.

⁹ Niiniluoto 1984, 318; Niiniluoto 1994, 177.

¹⁰ Häyry & Häyry 1997, 12; Niiniluoto 1994, 186-187.

¹¹ Väntsi 2003, 254; Niiniluoto 1994, 187-189.

Kuinka voidaan selvittää, mitkä asiat ovat arvokkaita erilaisille yksilöille ja ryhmille? Ihmistieteissä käytettyjä tavallisia menetelmiä ovat vastauksen kysyminen ihmisiltä itseltään ja heidän käyttäytymisensä tarkkaileminen. Jälkimmäinen tapa korostuu *konstruktivisessa näkökulmassa*, jonka mukaan arvot ovat osa sosiaalista todellisuutta ja sosiaalisesti tuotettuja. Siten ne myös ilmentyvät sosiaalisissa käytänteissä, teoissa, tapahtumissa ja kielessä. Julkilausutut mielipiteet ja arvostukset ovat yksi kanava ihmisten tai muiden toimijoiden arvojen selvittämisessä. Toinen kanava koskee tekoja, tavoitteita ja toimintatapoja.¹² Arvokonstruktivismissa arvot ymmärretään sidonnaisiksi kulttuuriin ja historiaan. Vaikka konstruktivismi näkee arvot historiallisesti muuttuvina, se pitää niitä omassa historiallisessa kontekstissaan objektiivisinä ilmiöinä. Toisin sanoen arvokonstruktivistisen näkemyksen perusteella arvoja on mahdollista tutkia esimerkiksi historian tutkimuksen metodein.¹³ Operationalisoin arvon käsitteen tarkoittamaan tässä tutkimuksessa sellaisia Säde-yhdistykselle tärkeitä asioita, jotka konkretisoituvat sen harjoittamassa hyväntekeväisyydessä. Arvokkaita ovat ne asiat tai kohteet, joihin yhdistys on sijoittanut aikaa ja rahaa. Pelkkä ajallisten ja rahallisten resurssien kuluttaminen ei kuitenkaan ole tarpeeksi kattava menetelmä arvojen tunnistamiseen. Esimerkiksi kahvikutsujen järjestäminen vaati varoja ja organisointia, mutta kahvikutsuja ei voida pitää Säde-yhdistykselle itseisarvoisena asiana. Niinpä arvot vaativat konkreettisten resursointien tueksi diskursiivista argumentointia. Yhdistyksen perustamisesta talvisodan alkamiseen Säteiden toiminnassa näkyy kuusi merkityksellistä asiaa, arvoa: naiset, äidit, lapset ja vähävaraiset sekä kotitalousideologia ja maanpuolustus. Käsittelen niitä omissa kokonaisuuksissaan kolmannessa pääluvussa.

Yhteisön julkilausutut arvot muodostavat pohjan sen toiminnalle. Lisäksi sitä ohjailee joukko implisiittisiä arvoja, jotka eivät konkretisoidu näkyvässä toiminnassa. Implisiittisten arvojen purkamiseksi on kaivauduttava perimmäisiin traditioihin, jotka perustelevat arvosubjektin argumentaatiota ja toimintaa. Argumentoinnin lähtökohdat ovat yleensä julkilausumattomia ja kiinnittyvät yhtäältä asioiden realisuuden ja toisaalta niiden arvostamisen perusteisiin.¹⁴ Arvot ja hiljaiset diskurssit eroavat toisistaan siten, ettei Säde-yhdistys sisällyttänyt jälkimmäisiä hyväntekeväisyystoimintaansa, eli se ei investoinut niihin rahaa tai aikaa. Ne voidaan kuitenkin katsoa yhdistykselle merkitseviksi asioiksi, jonkinlaisiksi traditioiksi arvosubjektin takana, sillä niihin on satunnaisia viitteitä lähdeaineistossa. On kyse tietoisuuden asteesta; arvot ovat yhdistyksen avoimesti

¹² Häyry & Häyry 1997, 8–11; Valtonen 2004, 13.

¹³ Niiniluoto 1984, 70–71.

¹⁴ Väntsi 2003, 256.

tunnustamia päämääriä tai toiminnan perusteltuja valintoja, kun taas hiljaiset diskurssit kätkeytyvät julkisuudelta. Silti arvoihin voi liittyä tiedostamattomuutta ja hiljaisiin diskursseihin tietoisuutta. Tunnistan Säde-yhdistyksen kolme hiljaista diskurssia: Serlachius-yhtiön intressit, oikeistolaisuuden ja kristillisyyden. Neljännessä luvussa esiintyvä kolmikko ei siis ole mielivaltaisen valikointini tulos, vaan lähdevihjeiden lisäksi myös aiempi historian tutkimus on kiinnittänyt ne Säde-yhdistykseen tai sen välittömään vaikutuspiiriin. Serlachius-yhtiön intresseillä viitataan aiemman historian tutkimuksen käsitykseen, jonka mukaan Säde toimitti ennen kaikkea tehtaan sosiaalityöntekijän virkaa. Selvitän, missä määrin Säde oli itsenäinen yhdistys ja missä määrin se luettiin osaksi paperitehtaan organisaatiota. Käsitys oikeistolaisuuden ja kristillisyyden implisiittisestä vaikutuksesta yhdistyksen toimintaan pohjautuu yläluokan hyväntekeväisyys- ja sosiaalipoliittisten järjestöjen historialliseen tutkimukseen,¹⁵ joka on painottanut niiden altruismin kummunneen kristillisestä eetoksesta sekä halusta edistää ”oikeanlaista” kasvatusta työläiskodeissa. Hyväntekeväisyys oli yläluokan yksi tapa representoida porvarillis-kristillistä mentaliteettiaan, joka leimasi ohittamattomasti myös Mäntän eliittiä. Löytämieni implisiittisten arvojen lisäksi yhdistyksellä on saattanut olla muitakin hiljaisia diskursseja, mutta ne rajautuvat tämän tutkimuksen ulkopuolelle, sillä niihin ei viitata lähdeaineistossa.

Kirjallisuustieteen väitöskirjatutkimuksessaan Ville Sassi määrittää arvot – sosiologi Pertti Suhosta mukaillen – ihmisten ajattelussa ja yhteiskunnan kulttuurissa vallitseviksi käsityksiksi yksilöiden, yhteiskunnan ja ihmiskunnan keskeisistä päämääristä, joiden sisältöä ja ilmaisumahdollisuuksia sääntelee yhteiskunnan osajärjestelmien arvo-ohjaus.¹⁶ Käsitän osajärjestelmät eräänlaisiksi konteksteiksi eli kokonaisuuksiksi, joihin tutkimuskohde voidaan kytkeä. On siis tärkeää selvittää, mihin konteksteihin arvot liittyvät ja millaisia merkityksiä niihin yhdistyy. Historiantutkimuksen klassinen ongelma liittyykin tutkimusaiheen yhteyksiin ja niiden lukuisuuteen. Kontekstoinnin päättämättömyys on loogista, sillä kaikille konteksteille voidaan määritellä oma kontekstinsa. Tutkijan on jossain kohtaa katkaistava tämä ketju. Primäärikontekstien sijaan Markku Hyrkkänen puhuu relevanteista konteksteista. Hyrkkäsen lanseeraama käsite viittaa primäärikontekstia paremmin kontekstin monitulkintaisuuteen. Tutkija on vain päättänyt valita jotkut ulottuvuudet tulkintansa kohteiksi, koska hän on päättellyt niiden olevan tutkimustehtävän kannalta relevantteja.¹⁷ Tutkimusongelmani ei siis edellytä koko Säde-yhdistystä ympäröivän historiallis-yhteiskunnallisen

¹⁵ Esim. Nätkin 1997, Hammar 1999, Markkola 2002, Annola 2012, Pulma 1987.

¹⁶ Sassi 2011, 41; Suhonen 1988, 31. Osajärjestelmistä esim. Luhmann 1995.

¹⁷ Hyrkkänen 2002, 214–215.

kokonaisuuden tarkastelua. Kun oletan, että yhdistyksen toimintaan liittyy arvojärjestelmä, se merkitsee ensinnäkin toiminnan sisältöjen kytkentöjä muiden yhteiskunnan osajärjestelmien – esimerkiksi uskonnon tai sosiaalipolitiikan – käymään arvokeskusteluun. Lisäksi se viittaa yhdistyksen sisäiseen sääntelyyn, joka koskee arvojen ja toiminnan suhdetta. Näin ollen tutkin, millaisina tekoina arvojärjestelmä heijastuu sen toimintaan (ns. yhdistyksen sisäinen tutkimustehtävä) ja miten Säde-yhdistys tuottaa merkityksiä suhteessa ympäröivän yhteiskunnan arvoihin (ns. yhdistyksen ulkoinen tutkimustehtävä).

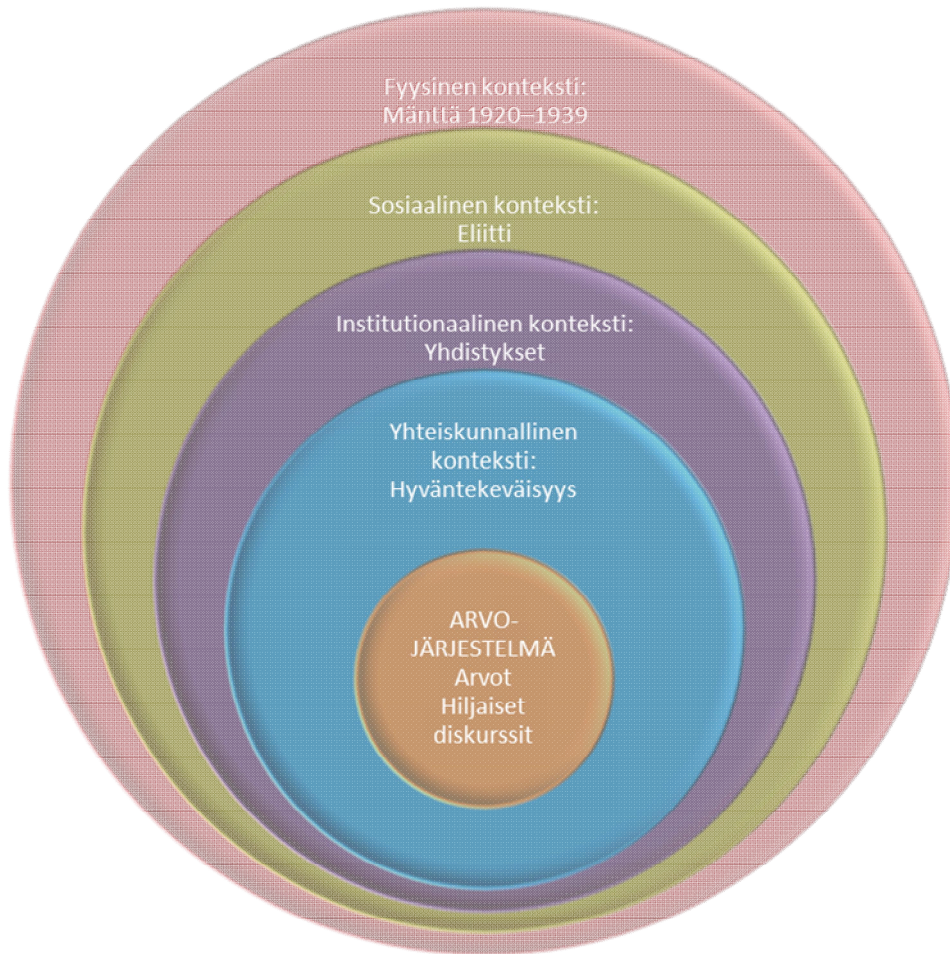
Olisi virhe etsiä kontekstia tutkimuksen ulkopuolelta valmiiksi annettuna rakennelmana. Sen sijaan kohteen sisäinen maailma määrittää kontekstin luonteen ja tulkinnallisen painoarvon. Niinpä se ei ole teoria, metodi tai edes näkökulma; pikemmin se voidaan käsittää eetokseksi.¹⁸ Aineistossa nousevat esille tietyt arvojärjestelmää tuottavat puheen ympäristöt eli kontekstit. Konteksteilla en tarkoita ainoastaan kansatekstejä (kon-tekstit), vaan kattavammin sitä yhteiskunnallista todellisuutta, jossa aineiston tekstit ovat syntyneet ja eläneet. Näin ollen lähdeaineistosta ilmenee, mitkä elämänalueet ja millaiset yhteydet ovat Säde-yhdistykselle tärkeitä. Tutkimusaineistostani nousee neljä relevanttia kontekstia ja olen nimennyt ne fyysiseksi, sosiaalseksi, yhteiskunnalliseksi sekä institutionaaliseksi kontekstiksi.

Demonstroin arvojärjestelmän konteksteineen ja alakategorioineen kuviossa 1. Fyysinen konteksti on 1920–1930-luvun Mänttä. Sosiaalinen konteksti kohdistuu toimijoihin, Säde-yhdistyksen jäseniin, eli yhteisön yläluokkaan. Keskityn eliitin näkökulmaan, mutta on tarpeen selvittää paikallista hierarkiaa myös kokonaisuudessaan. Institutionaalinen konteksti linkittyy Säteen järjestäytymismuotoon ja sen suhteeseen ympäröivään yhdistyselämään, erityisesti hyväntekeväisyyden ja naistyön tahoihin. Yhteiskunnallisen kontekstin muodostaa hyväntekeväisyys, jonka alueelle Säde-yhdistys fokusoi toimintansa. Yhteiskunnallisen kontekstin yhteydessä puhun paljon sosiaalipolitiikasta, sillä se kytkeytyi erottamattomasti Säteen hyväntekeväisyyden kohteisiin. Sosiaalipolitiikka viittaa kansalaisten sosiaaliturvaan, työoloihin, asumiseen, koulutukseen, perheen hyvinvointiin ja terveyteen liittyviin asioihin. Tänä päivänä se tavoittelee tasa-arvohakuisesti kohtuullisia elämän olosuhteita kaikille yhteiskunnan jäsenille sosiaalisista riskeistä huolimatta, mutta vielä maailmansotien välisenä aikana huoli väestön terveydestä ja kansakunnan tulevaisuudesta sekä kristillinen altruismi syrjäyttivät

¹⁸ Väntsi 2003, 262–263.

tasa-arvovaatimukset toimeenpanevana voimana.¹⁹ Rajaamaan sosiaalipoliittisen diskurssin Säde-yhdistyksen toiminta-alueeseen kytkeytyvään julkiseen keskusteluun naisten, lasten ja vähävaraisten hädän ja puutteen lieventämisestä.

Kuvio 1. Säde-yhdistyksen arvojärjestelmä.

Yhdessä nämä kontekstit muodostavat limittyneen verkoston, jonka keskiöön Säde-yhdistys arvojärjestelmineen sijoittuu. Kontekstit ovat päällekkäisiä ja toisiaan rajaavia, joten fragmentaarisuuden sijaan olen päättänyt käsittelemään niitä kokonaisuutena. Myös lähdeaineistoni luonne puoltaa kontekstien yhdistämistä, sillä vastaan yhdistyksen ulkoiseen tutkimustehtävään pääosin paikallislehden artikkeleilla, joissa eliitti, yhdistykset ja hyväntekeväisyys kietoutuvat fyysisen kontekstin kehrään erottumattomana järjestelmänä. Työnekonomisista syistä määrittelen muut

¹⁹ Halmesvirta et. al. 2007, 199.

kontekstit fyysisen kontekstin perusteella, joten tutkimus painottuu 1920- ja 1930-lukujen Mänttään. Kytken paikallisen tilanteen kansalliseen ja kansainväliseen aiemman historian tutkimuksen avulla. Limitän aiemman historian tutkimuksen oman analyysini yhteyteen, joten tutkielmassani ei ole varsinaisia taustoittavia lukuja ensimmäisen lisäksi. Toisessa luvussa käsittelen Mäntän tehdasyhteisöä ja sen yläluokkaa aikarajaukseni puitteissa pääosin aiemman tutkimustiedon perusteella, mutta siinäkin olen täydentänyt kuvaa analysoimalla primäärilähteitä.

1.3 Mentaliteettihistoria

Jotta olisi mahdollista tavoittaa Säde-yhdistyksen jäseniä ohjanneet käsitykset, on ensisijaisesti tutkittava heidän toimintaansa, jossa arvot ilmenevät. Koska eettisyys on ihmisyyden perusta, arvot konkretisoituvat kaikessa inhimillisessä toiminnassa: yhteiskunnallisessa tilanteessa, ilmiöissä ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.²⁰ Lähestyn tutkimustani mentaliteettihistoriallisesta näkökulmasta. Mentaliteetti voidaan käsittää mielenlaaduksi, joka on ominainen tietylle ajalle ja paikalle ja joka sitoo ihmisten ajattelua ja toimintaa. Se muodostaa näkymättömät rajat, joiden sisällä yksilöt voivat toimia. Mentaliteettihistorian pyrkimyksenä on etsiä taustoja ja syitä selittämään, miksi eri aikoina eri paikoissa ja kulttuureissa ihmiset käyttäytyvät tietyllä tavalla. Se on kulttuurin ja arkipäivän tutkimusta, jossa tavat, normit, asenteet ja ajattelu peilaavat ihmisten maailmankuvaa.²¹

Mentaliteetti- ja mikrohistoria muodostuivat omaksi historianalaksi postmodernismin hengessä 1970-luvulla. Mentaliteettihistorian perinteinen käsitteistö luotiin kuitenkin jo 1930-luvulla, jolloin ranskalaisen *Annales*-lehden ympärille ryhmittyi niin sanottu annalistien koulukunta²². Tämä monitieteellinen historian tutkimuksen suuntaus toi ajan käsitteeseen kokonaan uudenlaisen näkökulman korostamalla ajan kerroksellisuutta ja suhteellisuutta. Samalla voimistui näkemys historian suurten kertomusten tukahduttavasta ylivoimasta. Annalistit katsoivat, että tavallisten ihmisten rooli historiassa oli unohdettu. Heidän mukaansa yksittäisten tapahtumien yksipuolisen tarkastelun sijaan tulisi etsiä historian pintakuohun alaisia ohjaavia voimia.²³ Mentaliteettien historiassa monia on hämmentänyt mentaliteetin käsitteen epämääräisyys. Aihepiirin tutkijoilla ei näytä olevan yhteneviä ja

²⁰ Dinzelbacher XXI–XXVI teoksessa Hyrkkänen 2002, 76, 88; Peltonen 1992, 15–16; Bourdieu 1998, 160.

²¹ Manninen 1989, 65–66. Lisää mentaliteetin ja mentaliteettihistorian määritelmistä esim. Knuuttila 1994, Korhonen 2001, Mikkeli 1984, Peltonen 1992.

²² Tämän ns. annalistien kolmannen polven yksi merkittävimmistä avauksista oli mentaliteetin käsitteen käyttöönotto. Esim. Korhonen 2001, 40–41; Peltonen 1992, 48–62; Le Goff 1974, 76.

²³ Korhonen 2001, 40–48; Peltonen 1992, 14–31.

selkeitä käsityksiä siitä, mitä ollaan tutkimassa. Toisaalta vastaava tilanne on esimerkiksi poliittisen sekä sosiaali- ja kulttuurihistorian tutkimuksessa. Vastaavasti voimme kysyä, onko kulttuurin käsitteelle yhteistä määritelmää.²⁴

Pohdittaessa mentaliteettia tämän työn viitekehyksessä on perusteltua käsittää yhdistykset yhteisöiksi, joiden jäsenet jakavat samankaltaisen ajatus- ja arvomaailman ja ovat omaksuneet yhdistyksen tavoitteet näiden arvojen edistämiseksi. Toki ihmisten henkilökohtaiset arvot voivat olla ristikkäisiä, mutta kuulumalla yhdistykseen jäsenten voidaan katsoa hyväksyneen sen arvojärjestelmän, jonka puolesta yhdistys toimii. Arvojärjestelmä kuvaa yksilöllisten toimijoiden ja heidän muodostaman ryhmän asennoitumistapaa, mentaliteettia. Mentaliteetti on kollektiivinen, yhdistävä tekijä, jota yhteisö tai yksilö ei välttämättä tiedosta. Se on siis riippuvainen sosiaalisesta ryhmästä ja asettaa tietoisuuden ja ajattelun suhteen uuteen valoon: historiaa ei voi enää katsoa vain yksilöllisen ajattelun tietoisena konstruktiona. Jokaisen tutkijan on ratkaistava itse, mikä ryhmä tai piirre milloinkin muodostaa yhtenäisen mentaliteetin.²⁵ Mentaliteetti ja arvojärjestelmä voitaisiin käsittää lähekkäisiksi tai jopa yhteneväisiksi käsitteiksi. Silti pidän jälkimmäistä käyttökelpoisempana, sillä tutkimukseni kohdistuu pienen yhteisön ajatusmaailmaan lyhyellä ajanjaksolla, kun taas mentaliteetti assosioituu pitkäaikaisuuteen, hitaisiin muutoksiin ja massoihin. Sen käyttövoima pääsisi täysiin oikeuksiinsa, jos vastaisuudessa tutkisin Mäntän eliittiä kokonaisuudessaan esimerkiksi Gösta Serlachiuksen johtajakaudella. Vaikka Säde-yhdistyksen tutkiminen ei oikeuta yleistykseen paikallisen yläluokan mentaliteetista, rajatun ongelman käsitteleminen ja siihen vastaaminen raottaa yhtä ovea väestön pintakerroksen mielenmaisemaan. Mentaliteettihistoriallisen tutkimusperinteen huomioiminen on tärkeää, sillä pro graduni sijoittuu sen vakiintuneelle maaperälle kollektiivisten ajatusmaailmojen pariin.

Mentaliteettihistoria on tutkijan työväline siihen arvomaailmaan, jota ei muuten kyetä havaitsemaan. Historiantutkija Matti Peltosen mukaan mentaliteettien tutkimisessa on vaikeutena se, että niitä ei suoraan pysty lukemaan lähteistä, vaikka ne vaikuttavat käsiteltyjen asioiden taustalla ja ovat sitoutuneina niihin. Tällöin tutkijan tehtäväksi jää niiden tunnistaminen, rivien välistä lukeminen ja osien yhdistäminen keskenään ajatusmaailman rekonstruktioksi – lähteiden todellista todistusvoimaa ja

²⁴ Peltonen 1992, 15–16. Kulttuurin käsitteen moninaisuudesta ja käytön epämääräisyydestä ks. Rantala 2010, 19–40.

²⁵ Hyrkkänen 2002, 76, 87; Knuuttila 1994, 56; Korhonen 2001, 42–44, 48–49.

lähdekritiikkiä unohtamatta. Avainsana mentaliteettiin on toiminta ja vuorovaikutus. Kontaktit muihin ihmisiin sekä vuorovaikutuksen kautta syntyvä toiminta mahdollistavat mentaliteetin tulkinnan.²⁶ Mentaliteetti voikin olla sekä tutkimuksen väline että kohde. Käsitteen kaksipuolisuus tarkoittaa sitä, että toisaalta se kuvaa menneisyydessä olevia rakenteita ja konteksteja, toisaalta tutkijan luomia jäljennöksiä eli tulkintoja menneestä. Juha Manninen on todennut, että mentaliteetti on teoreettinen konstruktio, väline ihmisen toiminnan ja ajattelun ymmärtämiseen.²⁷ Tutkimalla mentaliteettia voi ymmärtää ihmisten toimintaa ja vastakkaisesti ihmisten toimintaa tutkimalla paljastuu heidän mentaliteettinsa.

Tämän tutkimuksen olennaisin rajoite kulkee yksilöiden ja kollektiivin välillä. Mentaliteettia ei voida nähdä luotettavasti yksittäisen ihmisen kautta, joten mentaliteettihistorialliset tutkimuskohteet ovat kollektiiveja. Lähdeaineistoni pohjalta en voi päätellä, mitä Säde-yhdistyksen yksilöt ovat todella ajatelleet hyväntekeväisyytensä kohteista. Emme voi tietää, mitkä yhdistysten jäsenten perimmäiset motiivit²⁸ osallistumisen taustalla olivat. Oliko kyseessä imago, tekemisen puute vai todellinen huoli vähävaraisista? Motiivit saattoivat liittyä myös sääty- tai luokka-asemaan tai uskonnolliseen vakaumukseen. Miten voidaan tutkia ihmisten arvoja, kun heidän hyväntekeväisyytensä motiiveja ei tiedetä? Tässä tutkimuksessa yhdistyksen jäsenten henkilökohtaiset motiivit ovat toissijaisia, sillä heidän arvojaan tutkitaan osana kollektiivista yhteisöä, joka toiminnassaan artikuloi merkityksellisten asioiden puolesta.

Tutkimukseni näkökulma arvo- ja mentaliteettihistoriaan on uudenlainen. Erottaudun tyypillisestä kolmella tavalla. Ensinnäkin arvojen historiallinen tutkimus on yleisintä mentaalisten murroskausien konteksteissa. Aikarajaukseni kattaa Säde-yhdistyksen kaksi ensimmäistä vuosikymmentä, ja kun toiminta vielä haki vakiintunutta muotoaan, sen ei voida katsoa olleen suurten muutosten armoilla. Toinen ja kolmas poikkeama liittyy tutkimuksen subjektiin. Perinteisesti mentaliteettien historian tutkija on *laskeutunut* eliitin parista kansanjoukkoihin, mutta nyt toimijana onkin yläluokka. Eliittien henkiset rakenteet on yleensä luokiteltu ideologioiksi ja aatteiksi, kun taas mentaliteetit miellettiin ennen

²⁶ Peltonen 1992, 61.

²⁷ Hyrkkänen 2002, 104–105; Manninen 1989, 71.

²⁸ Motiiveilla viitataan yleensä tarpeisiin, haluihin, vietteihin, sisäisiin yllykkeisiin, palkkioihin ja rangaistuksiin. Motiivit virittävät ja ylläpitävät yksilön yleistä käyttäytymisen suuntaa eli ne ovat päämääräsuuntautuneita. Ruohotie 1998, 36–37. Lisää vapaaehtoistoiminnan motiivitutkimuksesta esim. Nylund 2000 ja Yeung 2002.

kaikkea rahvaan ja työväenluokan ominaisuuksiksi.²⁹ Koska haluan tavoittaa Säde-yhdistyksen arvojärjestelmän tiedostetun ja tiedostamattoman symbioosina, pidän mentaliteetin käsitettä käyttökelpoisempänä kuin ideologian tai aatteen käsitteitä. Myös naiset ovat mentaliteettihistorialle suhteellisen vieras tutkimusalue, mikä sinänsä johtuu enemmän länsimaisen kulttuurin miesvaltaisuudesta kuin tutkijoiden omista rajauksista.³⁰ Sen lisäksi, että luon uutta historian tutkimusta tuomalla Säde-yhdistyksen ja jossain määrin myös Mäntän yläluokan mentaliteetin ensimmäistä kertaa suurennuslasin alle, sovellan mentaliteettihistorian traditiota eriävistä lähtökohdista.

1.4 Diskurssianalyysi arvojen tunnistuksessa ja tulkinassa

Historiantutkija etsii mentaliteetteja tutkittavan ajanjakson toimintamalleista sekä diskursseista eli kielellisistä merkitysjärjestelmistä. Kulttuuriantropologi Mary Douglasin mukaan arvot ovat perusluonteeltaan yhteisöllisiä ja poliittisia. Arvottaminen ja arvojen määrittäminen tapahtuvat yhteisön jäsenten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, joka on aina sidottu kulloiseenkin tilanteeseen. Arvot liittyvät kulttuurissa vallitseviin symbolisiin kategorioihin ja käyttäytymismalleihin; ne rakentuvat kategorioiden ja mallien sisälle ja ilmenevät ainoastaan välillisesti niiden kautta. Toisin sanoen ne ovat merkitysvälitteisiä.³¹ Sosiaalinen todellisuus arvoineen ei ainoastaan välity symbolisesti, vaan sitä ylläpidetään ja tuotetaan puhetavoissa.³² Näin tulkittuna diskurssin käsite asettuu lähelle Michel Foucault'n määritelmää, jonka mukaan diskurssi on apuväline kielen ja vallan suhteiden analyysissa. Kielellinen vuorovaikutus ei ole vain tiedon välittämistä vaan myös erilaisten asiointilojen, asemien ja identiteettien tuottamista. Diskurssilla voidaan ajatella olevan omat kätkeyt hermeneuttiset rajauksensa, jotka kuvaavat ja organisoivat ihmisten välisiä suhteita sekä ihmisten ja instituutioiden toimintaa.³³

Tulkitsen arvojen ilmentyvän aineistossa diskurssien välityksellä. Diskurssin käsite on väline, jonka avulla lähestyn yhteisöä sekä sen merkitysjärjestelmiä. Ymmärtämällä arvot diskursiivisesti voidaan

²⁹ Korhonen 2001, 43. Yhteinen mentaliteetti ja sen ajamiseksi hyväksytyt keinot tiivistetään yleensä käsitteeseen ideologia. Ideologia määrittelee ryhmälle perusedut ja antaa toiminnalle tavoitteen. Ideologia onkin enemmän yhteiskunnallinen kuin psykologinen käsite. Mentaliteeteista voi kasvaa tietoisuuden ja systemaattisuuden lisääntyessä ideologia, joka ilmentää niitä mentaliteetteja, joista se on muodostunut. Usein nähdään, että mentaliteetti on refleктоimatonta ja ideologia refleктоitua. Hyrkänen 2002, 78–81.

³⁰ Korhonen 2001, 45–46.

³¹ Douglas 2000, 182–212.

³² Suoninen 1999, 25–29.

³³ Foucault 1999, 33–96.

tarkastella yhteisön ja sen ympäristön välistä vuorovaikutusta. Diskurssi ei kuitenkaan ole täsmälleen sama kuin arvo, vaikka diskurssin lausumat ja merkitykset saavat ihmisten väliseen vuorovaikutukseen siirtyessään tulkintoja, joihin liittyy arvostuksia. Diskurssien välityksellä arvostukset voivat muuttua hallitseviksi arvoiksi tai normeiksi, jotka vaikuttavat voimakkaasti ihmisten elämään. Arvot vaikuttavat diskursseihin ja diskurssit arvoihin. Arvot itsessään kytkeytyvät kulttuuriin, maailmankuvaan ja sitä kautta yhteiskunnan rakenteisiin. Ne välittyvät diskursiivisesti sekä kielellisissä teoissa että sosiaalisten käytänteiden eli toiminnan kautta.³⁴

Hyödynnän diskurssianalyysia arvoihin liittyvien puhuntojen tunnistamiseen ja tulkitsemiseen. Diskurssianalyysin avulla lähteissä on erotettavissa Säde-yhdistyksen toiminnan teemat, joista voidaan johtaa yhdistyksen arvojärjestelmä. Puhetapojen ja resursoinnin kohdatessa paljastuvat yhdistyksen arvot. Jos jotain teemaa ympäröi diskurssi, joka on konkretisoitunut hyväntekeväisyydeksi, tulkitsemisen merkitykselliseksi asiaksi – arvoksi. Arvojen sisältö ja niiden vaikutus yhdistykseen avautuu mentaliteettihistoriallisen ajattelun mukaisesti toiminnan diskursiivisella tarkastelulla. Laajennan Säteiden arvodiskursseja peilaamalla niitä sen arvojärjestelmän konteksteihin. Niin sanottu ulkoinen tutkimustehtäväni perustuu täysin diskurssianalyttiseen tulkintaan. En voi väittää, että erottamani diskurssit olisivat täysin kattavat, varsinkin kun niissä on jonkin verran päällekkäisyyksiä. Tiedostan, että tapani käyttää diskurssianalyysia muistuttaa sisällönanalyysia. Perinteisessä diskurssianalyysissa puhunnoista ja puhuntatilanteista kootaan synteesi vuorovaikutusketjun pirstaloinnin ja sitä seuraavan yksityiskohtaisen tarkastelun avulla. Tulevaisuudessa voin syventää tutkimukseni spesifien lausumien tasolle, mutta nyt diskurssianalyysi jää laveammaksi runsaan lähdemateriaalini ja yksilöistä irrotetun tutkimustehtäväni perustelevana. Käsittelyn kannalta työn jakaminen diskursseihin on kuitenkin aiheellista ja mielekästä, sillä aineistosta voidaan erottaa selviä temaattisia keskusteluja ja niistä jokaisella on omat tunnistettavat piirteensä. Diskurssin käsite ikään kuin toistaa tutkimusasetelmaani, joka pohjaa Säde-yhdistyksen ja sitä ympäröivän yhteisön vuoropuheluun.

Kielelliseen muotoon puettu esitys ei voi koskaan sisältää koko sosiaalista todellisuutta. Se, millainen kuva todellisuudesta syntyy, riippuu kuvan tekijän ja sen tulkitsejan näkökulmasta. Siksi kuvaukset ovat aina hermeneuttisen rajauksen tulosta. Käsittelen pääasiassa diskurssin tuottajan eli Säde-yhdistyksen näkökulmaa; lähdeaineiston luonteesta johtuen avustettavien ääni on vaimea. On mahdollista, että

³⁴ Valtonen 2004, 17–18.

Säde-yhdistyksen arvojärjestelmä ei näyttäytynyt samanlaisena järjestön ulkopuolisille tai heille, joihin hyväntekeväisyys kohdistui. Pyrin kartoittamaan Säde-yhdistyksen julkikuvaa ja hyväntekeväisyyden kohteiden ajatuksia aineiston sallimissa rajoissa. Fokuksenani on kuitenkin Säde-yhdistyksen itse itselleen asettamat arvot ja niiden ohjailema toiminta. Rajoitan tutkimustehtäväni niihin teemoihin, jotka nousevat yhdistyksen sisältä ja joita syvennän rinnastamalla niitä paikalliseen ajankohtaiskeskusteluun. Jotta aineiston volyymi ja substanssi pysyvät hallinnassa, suuntaan tutkimuksen yksityisestä kohti julkista. Diskurssianalyysin osalta se tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa on käsitelty vain niitä diskursseja, joissa Säde on itse ollut aloitteellinen, eikä esimerkiksi ulkopuolisten tuottamia mutta yhdistystä koskevia diskursseja. Siten pystyn jättämään ulkopuolelle ne sosiaalipoliittiset debatit, jotka eivät olleet relevantteja Säde-yhdistykselle.

1.5 Lähteet

Tutkimuskysymyksen kaksijakoisuus peilautuu lähteisiin. Pääaineistonani ovat kaikki Säde-yhdistyksen arkistokokonaisuuden asiakirjat 1920–1930-luvulta. Mukana ovat esimerkiksi toimintakertomukset sekä tilinpäätökset jokaiselta vuodelta. Lisäksi materiaaliin sisältyy runsaasti Mäntän kunnanvaltuuston pöytäkirjoja, kirjeitä, kuitteja, tarveluetteloita ja sekalaisia lehtiartikkeleita. Aineisto on pääosin suomenkielistä ja asiakirjat ovat suhteellisen hyväkuntoisia. Säde-yhdistyksen arkistoaineisto on luovutettu Serlachius-museoille ja järjestetty kronologisesti. Yhdistyksen tuottama materiaali määrittää toisen lähdekokonaisuuteni, sanomalehtiartikkeleiden, sisällön. Analysoimalla Säteiden arvodiskursseja suhteessa paikallisyhteisön debatteihin voin sitoa yhdistyksen aiemmin mainitsemiini relevantteihin konteksteihin. Tarkastelen kontekstien tuottamia merkityksiä paikallislehti Kuorevesi-Mänttä-Vilppulan (KMV) avulla. Olen kerännyt lehdestä ne artikkelit, jotka kytkeytyvät Säteiden arvojärjestelmään. Koska KMV-lehti perustettiin vasta vuonna 1925, etsin täydennystä vuosikymmenen alun Mänttä-kuvaan lukemalla Aamulehteä, mutta sen julkaisemat jutut perifeerisestä tehdasyhteisöstä jäivät marginaalisiksi.

Kuorevesi-Mänttä-Vilppula oli ainoa paikallislehti ja siten julkisen keskustelun merkittävin kanava maailmansotien välisessä Mäntässä. On syytä huomioida, että lehden toimitus oli porvarillinen ja varsin myönteellinen Serlachius-yhtiölle. Osakkeenomistajina oli useita yhtiön työntekijöitä Gösta

Serlachiuksesta alkaen ja toimittajakuntaan kuului tehtaan toimihenkilöitä.³⁵ KMV ei kuitenkaan ollut pelkkä yläluokan äänitorvi, vaan se käsitteli varsin käytännönläheistä tematiikkaa tavallisten ihmisten arjesta. Tutkimusajankohtana lehti polemisoi niin maanviljelystä kuin lastenkasvatusta. Kytökset poliittiseen oikeistoon ja väestön pintakerrokseen eivät rajoita lehden käyttöä tutkimusaineistona, päinvastoin. On tärkeää tutkia, millainen henkinen ja yhteiskunnallinen ilmapiiri vallitsi ihmisryhmässä, johon Säde-yhdistyksen jäsenet kuuluivat. Sen sijaan KMV-lehden lausumiin työväestöstä on syytä suhtautua varauksella. Tutkimuskirjallisuuden ohella Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon tallennetut haastattelut täydentävät käsitystäni väestön voimasuhteista, ajankohtaisista debateista ja kiistakysymysten monitulkintaisuudesta. Olen seulonut 1960–1970-luvulla tehdyistä haastatteluista ne, joissa käsitellään Säde-yhdistystä ja sen arvojärjestelmään liitettävää sosiaalipolitiikkaa, yläluokkaa sekä yhteisön hierarkiaa tutkimuksen aikarajauksen sisällä.

Käytän kvantitatiivista aineistoa muun aineiston tukena. Tutkiessani hyväntekeväisyysyhdistystä tilastollinen aineisto kuvaa etenkin auttajien ja autettavien välisiä rahavirtoja. Yhdistyksen vuosittaiset tilinpäätökset osoittavat, mihin varoja kulutettiin. Siten voin tarkastella Säde-yhdistyksen tärkeänä pitämiä asioita. Tulorakenteessa näkyvät yksityislahjoitukset ja muut varainhankintamenetelmät, jotka nekin kertovat yhdistyksen arvojärjestelmästä: kuka tai ketkä antoivat rahaa hyväntekeväisyyteen ja millaista toimintaa järjestettiin tärkeinä pidettyjen asioiden saavuttamiseksi.

Säde-yhdistyksen oma arkistoaineisto on sirpaleinen kokonaisuus, mikä on ollut yksi työn suurimmista haasteista. Teemoittelun ja teemakortiston³⁶ avulla olen pystynyt luomaan yleiskäsityksen Säde-yhdistyksen toiminnasta, arvojärjestelmästä ja keskeisistä asiasisällöistä. Tämän niin kutsutun lähiluvun avulla olen tutustunut siihen mahdollisimman hyvin. Teemoittelulla olen jakanut aineistoni yleisempiin luokittelukategorioihin, jotka tunnistan diskursseiksi. Prosessin tarkoitus on tavoittaa aineiston saturaatiopiste, eli se kohta, jossa uusia kategorioita tutkittavasta aineistosta ei enää löydy. Teemoittelussa kiinnitetään huomioita tyypillisyyteen eli aineistoa kokonaisuutena hyvin luonnehtiviin seikkoihin, joita pyritään tiivistämään informatiivisesti. Aineisto on kuin kokoelma erilaisia kysymyksenasetteluja. Saamistani kategorioista olen nostanut tutkimukseni kohteiksi erityiset

³⁵ Mönkkönen 1992, 230–231; Silvennoinen 2012, 376.

³⁶ Teemoittelusta ja teemakortistosta ks. esim. Eskola & Suoranta 1998, 152–154, 174–180; Tuomi & Sarajarvi 2009, 91–95.

avainkategoriat, diskurssit, joiden pohjalta rakennan tutkimuskysymykseni kannalta oleellisia selitysmalleja.

2. Herrasväen Mänttä

2.1 Tehdasyhteisön eliitti

Maaseudun tehdasyhdyskunnat olivat yhteiskuntarakenteeltaan omaleimaisia paikkakuntia. Hallitsevan tehtaan, syrjäisen sijaintinsa ja kaksijakoisen yhteiskuntansa takia ne muodostivat ympäristöstään poikkeavia väestöllisiä, taloudellisia ja poliittisia keskuksia.³⁷ Mänttä oli tällainen sisäsuomalainen tehdasyhteisö 1920- ja 1930-luvuilla. Perifeerisen metsäteollisuuspaikkakunnan suurin työnantaja oli G. A. Serlachius Oy, joka työllisti vuonna 1930 Mäntän ammatissa toimivasta väestöstä 54,4 prosenttia. Serlachius-yhtiö on jäänyt Suomen puunjalostusteollisuuden historiaan yhtenä alan keskeisimmistä vaikuttajista. Se laajeni vuonna 1868 perustetusta Mäntän puuhiomosta monien yksiköiden valtakunnalliseksi konserniksi, joka edelleen muistetaan Serla-tuotemerkistään. Serlachius-yhtiön miehittämä Mäntän taajama oli osa Vilppulaa, kunnes se vuonna 1922 erosi omaksi kunnakseen juuri yhtiön painostuksesta. Uuden kunnan väkiluku oli 2 700–3 000 henkeä. Serlachius-yhtiö hyötyi Mäntän kunnan perustamisesta kahdella tavalla. Se halusi maksaa kunnallisveronsa oman yhdyskuntansa hyväksi ja valvoa paremmin paikallista yhteiskuntaa ja sen kehitystä. Sisällissodan ja kunnallisen hallintouudistuksen jälkeen yhtiön ote väestöstä kiristyi. Kontrolli ulottui koko yhteiskuntaan, joka oli järjestynyt hierarkkisesti. Samalla yhtiö otti hoitaakseen monet tavallisissa maalaisoloissa kunnille joutuneet tehtävät ja vältti paikallisen vallan valumisen kansanedustuksellisen valtuuston – Mäntässä sosiaalidemokraattien – käsiin.³⁸

Suomen yhteiskuntakehitystä hallitsi 1800-luvun loppupuolelta lähtien tasapainoilu tehdasyhtiöiden yhteiskunnallisen hallinnan ja työväen tavoitteleman sosiaalisen tasa-arvon sekä poliittisen vallan välillä.³⁹ Säätyprivilegioiden purkaminen poisti luokkarajat ihmisten välisistä suhteista vain muodollisesti. Vuoden 1906 eduskuntauudistus kyllä takasi kaikille väestöryhmille yhtäläiset poliittiset oikeudet valtiollisissa vaaleissa, mutta sosiaalisen tasa-arvoisuuden lisääntyminen oli huomattavasti myöhäisempi ilmiö.⁴⁰ Mäntässä pääosin ruotsinkielinen eliitti oli pieni ja koostui lähinnä tehtaan ylimmästä johdosta ja virkailijoista. Serlachius-yhtiö paisui ensimmäisen maailmansodan aiheuttaman

³⁷ Koivuniemi 2000, 9.

³⁸ Mönkkönen 1992, 145, 152, 175 ja 232; Sivonen 2004.

³⁹ Koivuniemi 2000, 9.

⁴⁰ Kokko 1998, 22.

korkeasuhdanteen myötä, mikä lisäsi tehtaan insinöörien ja toimihenkilöiden määrää. Mäntän sosiaalinen rakenne suorastaan toisti yhtiön organisaatiokaaviota. Ulkopuolelle jäivät vain maanviljelijät, osa kaupan ja palvelujen väestä sekä työväenliikkeen oma hierarkia. Henkisen ilmapiirin tärkein muokkaaja oli tehtaan toimitusjohtaja, vuorineuvos Gösta Serlachius, joka kohosi Suomen talous- ja teollisuushistorian legendaksi. Hänet tunnettiin – ja tunnetaan yhä – ei ainoastaan G. A. Serlachius Oy:n yksinvaltaisena johtajana vaan myös Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton ja Suomen Työnantajien Keskusliiton avainhahmona, sisällissodan valkoisen armeijan pääintendenttinä sekä omaa nimeään kantavan taidesäätiön perustajana.⁴¹ Gösta Serlachiuksen korkea asema suomalaisessa yhteiskunnassa, paperiteollisuudessa ja yhtiössä nostivat hänet yhteisön ylimmäksi auktoriteetiksi, jonka mielipiteet ja arvostukset ohjasivat mänttäläisiä jokaisella hierarkian⁴² tasolla. Gösta Serlachiuksen vaimo Ruth (ent. Ahlström, o.s. Björkenheim) oli merkittävä vaikuttaja mänttäläisen sosiaalisen harrastuksen elpymisessä sisällissodan jälkeen. Hyväntekeväisyysyhdistys Säde perustettiin hänen aloitteestaan kesällä 1920, ja hän toimi yhdistyksen puheenjohtajana aina vuoteen 1948 saakka.⁴³

Mänttä oli Serlachiuksen valtakunta. Siellä toimi omintakeinen, maalaisyhteisöstä ja kaupunkielämästä täydellisesti poikkeava sosiaalinen verkosto, jota leimasi poliittinen kahtiajako. Porvarillinen aktiviteetti kiinnittyi Serlachius-yhtiöön ja sen toimihenkilöihin, kun taas työväenliike pyrki edistämään yhtiöstä riippumatonta liikehdintää. Yläluokan ja työväestön ulkopuolelle jääneet yhteiskunnalliset ryhmittymät olivat pienikokoisia, myöhäissyntyisiä ja vaikutusvallaltaan heikkoja. Mäntän vähäinen maanviljelijäväestö joutui liittoutumaan naapurikuntien maanviljelijöiden kanssa yhteisten yhdistysten perustamiseksi, ja Mäntän kauppiaat alkoivat neuvotella keskinäisestä yhteistyöstä vasta juuri ennen talvisotaa. Valkoisten perintö sitoi yläluokkaa 1930-luvulle saakka. Oikeistosuuntaus toi Mänttään aitosuomalaisuuden⁴⁴, joka levisi yhteisöön yhtiön johdon vastustuksesta huolimatta. Ruotsinkieliselle Gösta Serlachiukselle aitosuomalaisen laitoikeiston pyrkimykset olivat täysin vieraita. Tämän 1930-luvun alun suuntauksen myötä ruotsinkieliset

⁴¹ Silvennoinen 2012.

⁴² Hierarkia on sääntöihin perustuva rakennelma, jossa toimijoiden väliset valtasuhteet rajoittavat valinnanvapautta. Yksilön asema hierarkiassa määrittelee usein myös hänen sosiaalisten suhteidensa laadun. Powell 1990, 295–305. Tehdasyhteisöjen hierarkiasta ks. Koli 1955.

⁴³ Mönkkönen 1992, 129, 152–158.

⁴⁴ Aitosuomalaisuus liittyi maailmansotienväliseen kielipoliittiseen vastakkainasetteluun suomen- ja ruotsinkielisten välillä. Aitosuomalaisten aatteellisenä lähtökohtana oli kansallisromanttinen käsitys kansallisen olemuksen ilmenemisestä kielessä. Heidän mielestään kansa oli yksimielinen ja voimakas vain yksikielisenä. Tavoitteena oli parantaa suomenkielisten asemaa kulttuuri- ja talouselämässä, mihin liittyi myös mm. sukunimien suomalaistaminen. Aitosuomalaisuutta ajoi esim. Akateeminen Karjala-Seura. Halmesvirta et. al. 2007, 9.

eristäytyivät entisestään. Osin Serlachius-yhtiön virkailijakerhon sisäpuolelle järjestäytynyttä, lähinnä suomea puhuvien yhtiön insinöörien, konttorin toimihenkilöiden ja työnjohtajien joukkoa sitoi suomalaiskansallisen oikeiston ajatusmaailma ja ennen kaikkea maanpuolustusharrastus.⁴⁵

Kansan järjestäytyminen ponnisti hierarkkisen yhteiskunnan asetelmasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun sosiaalista tasa-arvoa ryhdyttiin ajamaan kollektiivisesti. Usein toiminnan lähtökohtana oli pelko teollistumisen aiheuttamista epäkohdista ja halu vaikuttaa yhteiskuntaluokkien välisiin suhteisiin.⁴⁶ Ihmisten eriarvoisuus ja jakautuminen eturyhmiin oli todellisuutta myös Mäntässä, jossa työväen ja eliitin välinen kuilu oli paikoin jopa räikeä. Vuonna 1911 tehtaan johtaja sai yli 43-kertaisesti suurempaa palkkaa kuin keskiverto tehdastyöläinen. Myös yhtiön alemman virkamiehistön palkkataso oli kuusinkertainen työläiseen verrattuna. Keskeisin ero eliitin ja rahvaan välillä syntyi kielikysymyksestä. Gösta Serlachiuksen toimitusjohtajakaudella yhtiön ylin johto, etenkin insinöörikunta, oli pääosin ruotsinkielistä, kun taas valtaosa työväestöstä puhui suomea, jonka vuorineuvos nimesi nuoruudessaan ”tsuudilaiskieleksi”. Mäntän ruotsinkieliset muodostivat Hämeen läänin suurimpiin kuuluvan yhteisön heti Tampereen jälkeen. Enimmillään heitä oli 60–80 henkilöä 1930- ja 1940-luvuilla. Mäntässä ei kuitenkaan järjestetty ruotsinkielisille omia kouluja tai jumalanpalveluksia, vaikka lain mukaan se olisi ollut oikeutettua. Sen sijaan jotkut ruotsinkieliset perheet hankkivat lapsilleen kotiopetusta. Kielijako konkretisoitui yhtiön pääkonttorissa, jonka ensimmäisessä kerroksessa puhuttiin suomea ja toisessa eli johtokunnan kerroksessa ruotsia. On sanottu, että Gösta Serlachius suosi yhtiön johtajien valinnassa ruotsinkielisiä. Väitettä on nimitysten pohjalta vaikea kumotakaan, ja sitä tukee myös vuorineuvoksen hillitty mutta toimelias kielipolitiikka Mäntän ulkopuolella. Toisaalta on huomioitava, että 1910- ja 1920-luvuilla ruotsi oli edelleen useimpien teollisuuden ammattijohtajien äidinkieli, joten pätevyysperusteiset valinnat saattoivat tahattomasti naamioitua kielipoliittisiksi.⁴⁷

Sivistys- ja hyväntekeväisyysseurat, raittius- ja rouvasväenyhdistykset, säästöpankit ja vapaaehtoiset palokunnat vilkastuttivat suomalaista yhdistyselämää 1840-luvulta lähtien. Järjestöaktiivisuus keskittyi aluksi kaupunkeihin, joista se levisi pian kartanopitäjiin ja tehdaspaikkakunnille sekä lopulta

⁴⁵ Mönkkönen 1992, 152–158. Vastaavaa yläluokan eristyneisyyttä oli muissakin tehdasyhteisöissä, esim. Valkeakoskella ja Varkaudessa. Ks. Vuorinen 1972, 235–246; Soikkanen 1963, 337–344.

⁴⁶ Esim. Alapuro et. al. 1987.

⁴⁷ Silvennoinen 2012, 288; Mönkkönen 1992, 83, 87–88, 153, 361.

maaseudullekin 1870-luvulla.⁴⁸ Mänttäläinen yhdistysaktiivisuus ei poikennut paljoakaan vastaavien teollisuustaaajamien ja lähimaaseudun väestön yhdistysaktiivisuudesta. Vanhoista autonomian ajan yhdistyksistä toimintaansa jatkoi 1920–1930-luvulla noin kymmenen, ja uusia perustettiin 26. Varsinkin 1930-luvulla yhdistyselämää leimasi porvarillistuminen, osin yhtiön ponnistusten mutta myös yleisvaltakunnallisen kehityksen ansiosta. Ilmiö realisoitui maanpuolustusharrastuksen, lähinnä suojeluskunta- ja Lotta Svärd -järjestöjen, jättimenestykseen. Samaan aikaan, kun suojeluskunta ja lottajärjestö kasvoivat, työväenyhdistys ja nuorisoseura kutustuivat. Hyväosaiset ja ammatissaan vaikutusvaltaiset kansalaiset olivat aktiivisia yhdistysihmisiä, kun taas tehtaan työväki oli passiivista. On arvioitu, että alempien sosiaaliluokkien välinpitämättömyyteen vaikuttivat tehtaan työn kuluttavuuden lisäksi mänttäläisen yhteiskunnan toimintamalli, joka takasi huonot vaikutusmahdollisuudet ja rajoitetut toimintavapaudet. Väärän seuran valinta saattoi johtaa työn menetykseen tai petturin maineeseen.⁴⁹

Mäntän yhdistystoiminnan keskeisin vaikuttaja oli luonnollisesti G. A. Serlachius Oy toimihenkilöineen. Yhtiön virkamieskunta oli mukana lähes kaikessa porvarillisessa yhdistystoiminnassa, joka järjestäytyi vuonna 1920 valmistuneen klubitalon yhteyteen. Siellä kokoontui monipuolinen joukko yhdistyksiä tehtaan soittokunnasta yläluokan omiin järjestöihin. Syrjäisen teollisuuspaikkakunnan pieni seurapiiri oli eristäytynyt niin paikallisesta työväestöstä kuin suurempien kaupunkien yläluokasta, ja se keskittyi muutamien kymmenien henkilöiden harrastusten ympärille. Eliitin vapaa-aikaa rytmittivät yhdistykset, joista tärkeimmät rajoittivat jäsenyytensä vain väestön pintakerroksen oikeudeksi. Yläluokan neljä suljettua yhdistystä olivat yhtiön virkailijakerho, tenniskerho, metsästysyhdistys ja Säde-yhdistys. Kaikki yhteenliittymät eivät järjestäytyneet yhdistyksiksi; esimerkiksi rouvasväellä oli epävirallinen ruotsin- ja englanninkielisten kirjojen lukupiiri. Yläluokan vapaa-ajanorganisaatioista salaperäisin oli yhtiön virkailijoiden Mänttä Klubb – Mäntän Klubi ry, jossa ruotsinkielisyys ja mänttäläinen yläluokkaisuus toteutuivat hillityimmin. Kun 1930-luvulla tehtaan virkailijoiden määrä oli kasvanut huomattavan suureksi, yhtiö kannusti heitä järjestäytymään virallisesti. Jo 1920-luvulla vapaamuotoisemmin toiminut toimihenkilöiden kerho kokoontui isännöimälleen klubitalolle keskustelemaan, kuuntelemaan musiikkia, polttelemaan sikareita

⁴⁸ Liikanen 1995, 67, 179–181.

⁴⁹ Mönkkönen 1992, 287, 289; Järvinen 2012, 32–33.

sekä pelaamaan shakkia, korttia ja biljardia. Myös kaksi muuta yläluokan suljettua järjestöä, Mänttä Jaktförening sekä Mänttä Tennisklubb, saivat ruotsinkielisen leiman jo nimiensä perusteella.⁵⁰

2.2 Säde-yhdistyksestä Säde-säätiöön

Sivistysseurat, raittiusyhdistykset ja osittain myös säästöpankit pyrkivät rahvaan moraalisen tason kohottamiseen valistustyön avulla. Sääty-yhteiskunnassa hyväntekeväisyyttä pidettiin luonnollisena keinona auttaa vähäosaisia, ja filantrooppiset yhdistykset tarjosivat sivistyneistön naisille luontevan kanavan tämän työn toteuttamiseen.⁵¹ Ylemmän luokan naisväen avustustoimintaa on kuvattu yhteiskunnalliseksi äitiydeksi, jossa köyhä kansa näytteli lapsen roolia. Vielä 1800-luvulla naisjärjestöjen auttamistoiminnan pontimina olivat sivistyneistön kansallinen ja sosiaalinen herääminen sekä naissivistuskysymys. Vuosisadan vaihteessa naisasialiikkeen nousu ja järjestöjen jäsenrakenteen laajeneminen yhdistivät toisiinsa sosiaalisen toiminnan sekä naisten aseman ja oikeuksien parantamisen.⁵²

Yksityinen hyväntekeväisyys ulottui myös vanhuksiin, sairaisiin ja vammaisiin 1800-luvun lopulta alkaen. Yhdistysten auttamistoiminta kasvoi valtavasti vuosisadan alkuun mennessä, mutta sen koko laajuudesta on mahdotonta saada tarkkaa kuvaa. Hyväntekeväisyyden näyttävin ponnistus oli lasten laitoshoidon ylläpito. Vuosisadan vaihteessa yksityisen hyväntekeväisyyden luonne muuttui: harrastamisesta alkoi tulla ammatillista toimintaa. Hyväntekeväisyyttä alettiin kutsua yksityiseksi huoltotoiminnaksi, jota ryhtyivät harjoittamaan muutkin kuin yläluokkaan kuuluvat. Maailmansotien välisenä aikana myös työnantajat lisäsivät sosiaalipoliittista toimintaa tehtaissaan ja niiden ulkopuolella. Vuonna 1922 säädetty köyhäinhoitolaki velvoitti työnantajan huolehtimaan työntekijöistään, heidän vaimoistaan ja alaikäisistä lapsistaan niin kauan kuin nämä asuivat miehensä tai vanhempiansa luona. Työnantajien ja järjestöjen sosiaalitoiminnan lisäksi erilaiset oma-apujärjestelmät olivat huomattava lisä suomalaisessa sosiaalipolitiikassa, sillä kehittymätön ja huoltotoimiin keskittynyt julkinen turvajärjestelmä lievitti lähinnä kärjistyneimpiä ongelmia. Yhdistykset löysivät työkenttensä sieltä, mihin julkinen valta ei ulottunut. Kunnat avustivat

⁵⁰ Mönkkönen 1992, 292-293, 372; Pynnönen 2010; Kivelä 2011, 104.

⁵¹ Heinonen 1998, 65.

⁵² Nätkin 1997, 35; Jaakkola 1994, 144-147; Liikanen 1995, 67.

mieluummin yksityisten yhdistysten toimintaa kuin laajensivat omaansa. Toisaalta kuntien ja järjestöjen välille kehittyi monimuotoista yhteistyötä, kuten esimerkiksi Mäntässä.⁵³

Säde-yhdistys perustettiin kesällä 1920, kun vuorineuvoksetar Ruth Serlachius kutsui luokseen muutamia Serlachius-yhtiön palveluksessa olevien virkailijoiden ja työnjohtajien rouvia keskustelemaan hyväntekeväisyysseuran perustamisesta. Uuden yhdistyksen työskentelyohjelmaan sisällytettiin vaikeimman puutteen ja hädän lieventäminen, lastensuojelutyö ja muunkinlainen sosiaalinen toiminta erityisesti naisten ja lasten keskuudessa. Toiminta käynnistyi reippaasti. Serlachius-yhtiö toimi yhdistyksen rahoittajana alusta alkaen, ja osa yhtiön antamista rahoista ohjattiin välittömästi Mäntän Naisyhdistyksen ylläpitämälle lastenkodille. Ompeluiltoja päätettiin pitää kaksi kertaa kuussa. Yhdistys ei tukeutunut pelkästään yhtiöltä saamaansa apuun, vaan ryhtyi pitämään iltamia ja juhlia aikuisten ja lasten viihdyttämiseksi ja varojen kartuttamiseksi. Alkuvuosina järjestettiin myös keitto- ja kodinhoitokursseja tytöille sekä kesävirikistystoimintaa lapsille.⁵⁴

Suurin hanke käynnistyi huhtikuussa 1922, kun Säde päätti perustaa paikkakunnalle synnytyslaitoksen. Koko toiminta suuntautui hankkeen toteuttamiseen. Päällekkäisyyksien välttämiseksi synnytyslaitoksen kätilö sai hoitaakseen myös kunnankätilön tehtävät. Vuonna 1928 yhdistyksen jäsenet ryhtyivät valmistamaan vauvankoreja, joita on pidetty äitiyspakkausten edeltäjinä. Myös Mäntän äitiyshuoltotoiminta käynnistyi Säteen aloitteesta vuonna 1936. Synnytyslaitoksen pyörittäminen oli työlästä ja vei aikaa, mutta sen lisäksi yhdistys organisoi muun muassa Serlachius-yhtiön vähävaraisten työntekijöiden tukemista. Vuonna 1937 Säde valloitti uusia toiminta-aloja varainhankinnassa, kun se osti itselleen paikallisen elokuvateatterin osakkeet ja ryhtyi ylläpitämään uudistunutta, Bio Säteeksi nimettyä, elävien kuvien keskusta.⁵⁵

Sota-aikana Säde osallistui huoltotyöhön monipuolisesti. Rauhan jälkeen toiminta jälleen vilkastui ja löydettiin uusia avustusmuotoja. Ompeluilloissa valmistettiin vaatteita myös isommille lapsille, ja niitä ryhdyttiin jakamaan vähävaraisille monilapsisille perheille. Vaikka synnytyslaitoksella riitti asiakkaita, hoitotulot sekä yhtiöltä ja kunnalta saadut avustukset eivät riittäneet sen ylläpitoon. Vastuu laitoksesta siirtyi Mäntän kauppalalle tammikuussa 1949. Puuhaa kuitenkin riitti. Kesällä 1949 avattiin lasten

⁵³ Urponen 1994, 184–186; Jaakkola 1994, 148–149. Oma-apujärjestelmistä esim. Waris 1939 ja Jaakkola 1994.

⁵⁴ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

⁵⁵ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

päiväkoti, jonka perustamisessa ja hallinnoinnissa Säde oli aktiivinen. Yhdistys tuki myös köyhiä vanhuksia. Vähävaraisten monilapsisten perheiden avustaminen jatkui 1950- ja 1960-luvuilla lähinnä vaatejakeluna, sillä Säde pyrki auttamaan vain tavaralahjoituksin. Vuonna 1968 toiminta hajaantui entisestään, sillä yhdistys lanseerasi puistotäti-toiminnan, avusti vanhusten koti-aputyötä ja jakoi stipendejä ansioituneille koululaisille. Samalla kun jäsenmäärä kasvoi yli 120 henkilöön 1960-luvulla, toiminnan luonne muuttui. Hyväntekeväisyyden lisäksi Säde alkoi panostaa jäsenistönsä sivistämiseen ja viihdyttämiseen. Vuonna 1975 vanhanaikaiseksi koetun yhdistyksen omaisuus päätettiin säätöidä. Säädekirjan mukaan varoja tuli käyttää Mäntän ja lähikuntien vanhusten ja sosiaalisen avun tarpeessa olevien asunto-olojen parantamiseen.⁵⁶

2.3 Säde ja yläluokan hyvämaineiset henkilöt

Yläluokan hyväntekeväisyyden on nähty perustuneen lähiyhteisöjen keskinäiseen auttamistoimintaan, joka laajeni merkittäväksi sosiaalseksi turvatekijäksi 1800-luvulla. Vastuu lähimmäisestä ulottui luokkarajojen yli; varallisuus ja ylempi hierarkkinen asema valtuutti väestön pintakerroksen toimimaan vähäosaisten hyväksi.⁵⁷ Säde-yhdistyksessä tunnustettiin sosiaalisen yhteiskuntaportaikon olemassaolo. Ihmisten luokkasijoittumisen tematiikka toistui etenkin silloin, kun yhdistys eritteli tavoitteitaan.⁵⁸ Säde-yhdistyksen toiminnan sosiaaliluokkaisuus näkyi ennen kaikkea siinä, että sen jäsenet kuuluivat Mäntän eliittiin. Yhdistyksen sääntöjen kolmannen pykälän mukaan jäseneksi saattoi päästä ”jokainen G.A. Serlachius A.B:n palveluksessa oleva hyvämaineinen henkilö tai tämän puoliso, joka hyväksyy yhdistyksen tarkoituksen ja tahtoo työskennellä sen hyväksi”⁵⁹.

Yhdistyksen jäsenet olivat pääosin G. A. Serlachius Oy:n toimihenkilöitä ja heidän puolisoitaan, mutta sääntöjen mukaan myös tehtaan välittömän vaikutuspiiriin ulkopuoliset henkilöt saattoivat liittyä yhdistykseen, mikäli kaksi kolmasosaa kokouksessa läsnä olevista jäsenistä puolsi sitä. Useat historian tutkimukset kuitenkin mainitsevat Säde ry:n nimenomaan suljettuna ja yläluokkaisena naisten yhdistyksenä, vaikka säännöt eivät rajanneetkaan miehiä, työväestöä tai muita alempaan

⁵⁶ *Säde r.y. 1920–1970, 1970; Säde-yhdistys ja Säde-Säätiö: Työtä lasten, perheen ja vanhusten hyväksi*, KMV 4.6.1988; Mönkkönen 1998, 397.

⁵⁷ Jaakkola 1994, 143.

⁵⁸ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920 ja 1934; Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁵⁹ Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

sosiaaliluokkaan kuuluvia ryhmiä sen ulkopuolelle.⁶⁰ Vaikka yhdistyksen elitistinen luonne pohjasi erityisesti sen jäsenten ja heidän puolisoitensa korkeaan asemaan tehdasyhteisön hierarkiassa, myös käytännön järjestelyt heijastivat yläluokkaisuutta. Ennen talvisotaa yhdistyksen kokoukset järjestettiin tehtaan klubirakennuksessa, jota työväki piti elitistisenä ja hienostuneena.⁶¹ Jo Säteen filantrooppinen funktio rajasi alemman sosiaaliluokan sen ulkopuolelle, sillä vaikkei yhdistyksen jäsenyys teoriassa edellyttänyt varallisuutta ja lahjoittamiskykyä, vähäosaisen työläisen ei oletettu osallistuvan hyväntekeväisyystoimintaan. Paremmiin toimeentuleva Mäntän keskiluokka oli kooltaan lähes olematon ja Serlachius-yhtiön välittömän vaikutuksen ulkopuolella, mikä teki siitä kaukaisen myös Säde-yhdistykselle. Jäsenluetteloita ei ole säilynyt, ja niitä tuskin pidettiin. Muun lähdeaineiston⁶² perusteella yhdistykseen kuului juuri yhtiön toimihenkilöiden vaimoja sekä harvalukuisen tehtaan ulkopuolisen eliitin jäseniä.

Ruotsinkielisyys alleviivasi eliitin linnoittautumista suljettuihin kerhoihin. Yläluokkaisuudestaan huolimatta Säde-yhdistystä ei voida pitää erityisen ruotsinkielisenä. Lähteet eivät kerro minkäänlaisesta kielikeskustelusta, eikä yksikään yhdistyksen itse tuottamista virallisista asiakirjoista ole kirjoitettu ruotsiksi. Kokouksissa on luultavasti puhuttu suomea, sillä se oli yhdistyksen käyttämä pöytäkirjakieli. Säde sai muutamia ruotsinkielisiä kirjeitä ja tiedonantoja lähinnä G. A. Serlachius Oy:n konttoreista, mutta niihinkin se vastasi suomeksi. Nimistön perusteella yhdistyksen johtokunta vaikuttaa pääosin ruotsinkieliseltä. Koska jäsenluetteloita ei ole säilynyt tai niitä ei ole pidetty, on mahdotonta selvittää kaikkien jäsenten kielivalintaa. Voi olla, että suurin osa jäsenistä puhui äidinkielenään suomea. Se tosin vaikuttaa epätodennäköiseltä, kun huomioidaan paikallisen eliitin enemmistön ruotsinkielisyys. Luultavasti yhdistykseen kuului ihmisiä kielipolitiikan molemmilta laidoilta. Osa jäsenistä suomensi sukunimensä 1930-luvun kansallishuumassa, kun taas joidenkin tiedettiin seisovan kielikysymysakselin toisessa ääripäässä.⁶³ Silti uskottavin selitys lienee yhdistyksen funktio hyväntekeväisyydessä: Säde oli jatkuvasti tekemisissä suomenkielisen työväestön kanssa. Yrsa Lindqvistin mukaan suomenkielisellä maaseudulla kieli muodostui säätyaseman ja vallan symboliksi. Usein ruotsinkieliset erosivat

⁶⁰ Esim. Mönkkönen 1992 ja 1998; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970; Gösta Serlachiuksen taidesäätiö & Tampereen museot / Vapriikki 2003. *Akseli – Pirkanmaan teollisuushistoria. Säde-yhdistys*. [<http://www.akseli.tampere.fi/mantta/valta/sade.htm>]. 8.11.2011; Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁶¹ Mönkkönen 1992, 293.

⁶² Erityisesti Säde-yhdistyksen vuosikertomukset ja tilinpäätökset.

⁶³ Esimerkiksi Etti Kjälström tunnettiin myöhemmin Kaltiona. Tietävästi isännöitsijä Rafael Jaatisen perheessä ruotsinkielisyys oli suorastaan kiihkomielistä. Isännöitsijän vaimo Gerda Jaatinen kuului Säteen johtokuntaan 1920-luvun alkuvuosina. Silvennoinen 2012, 288; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

suomenkielisestä valtaväestöstä myös sosiaalisesti, joten ruotsi liitettiin ylempään hierarkian tasoon.⁶⁴ Esimerkiksi valtaosa Säteen ylläpitämän synnytyslaitoksen potilaista ja lastenjuhlien osallistujista on täytynyt olla suomenkielistä. Ruotsinkielisyys olisi saattanut karkottaa hyväntekeväisyystyön asiakkaat lopullisesti.

Vuorineuvoksetar Ruth Serlachius oli kiistatta auttajien keskeisin henkilö. Hän oli yhdistyksen alullepanija ja puheenjohtaja sen perustamisesta vuoteen 1948 saakka. Ruth Serlachiuksen valta voidaan katsoa perustuneen taloudellisen pääoman lisäksi sosiaaliseen pääomaan⁶⁵. Monien toiminta-avausten taustalla oli vuorineuvoksettaren innostus ja mielenkiinto asiaa kohtaan, mikä oli ratkaisevaa hankkeiden käynnistämisessä. Vuoden 1920 vuosikertomuksesta ilmenee, että yhdistyksen tavoitteet lausui kokouksen koollekutsuja eli Ruth Serlachius. Varsinkin alkuaikoina yhdistys näytti linjaavan toimintaansa puheenjohtajan ajatusten pohjalta.⁶⁶ Ruth Serlachius panosti hyväntekeväisyyteen myös rahallisesti, sillä hän oli yhdessä miehensä kanssa Säteen tärkein yksityislahjoittaja. Vuodesta 1929 lähtien Säteen toimintaa rahoitettiin Gösta ja Ruth Serlachiuksen muistorahastosta ja kolme vuotta myöhemmin myös Ruth Serlachiuksen omasta lahjarahastosta. Lisäksi hän tuki Säteen yksittäisiä projekteja erilaisilla lahjoituksilla.⁶⁷ Etenkin vastaperustettua Säde-yhdistystä voidaan pitää Ruth Serlachiuksen henkilökohtaisena ponnistuksena.

Säde-yhdistyksen jäsenyys edellytti osallistumista; se ei ollut pelkkä naisväen kahvikerho. Yhdistys järjesti keskimäärin kaksi kertaa kuussa ompeluiltoja, joihin kokoonnuttiin tekemään käsitöitä joko synnytyslaitosta, lastenjuhlia tai vähävaraisia varten. Ompeluilloista muodostui perinne, joka säilyi yhdistyksen perustamisesta sen lakkauttamiseen saakka. Johtokuntaan perustettiin jopa oma virka ompelutöiden organisoimiseksi. Joskus osallistumisinto oli laimea, mitä yritettiin hillitä poissaolojen sakkomaksulla vuonna 1927. Myöhemmin 1930-luvulla ompelutöitä annettiin myös kotitehtäväksi –

⁶⁴ Lindqvist 2001, 82–84.

⁶⁵ Sosiaalinen pääoma voidaan määritellä sosiaalisissa suhteissa piileväksi, hyödynnettävissä olevaksi resurssiksi. Sosiaalisen pääoman tekee piileväksi se, että se ei välttämättä aineellistu. Se ei mahdollisesti ole edes sitä hyödyntävien yksilöiden tiedossa. Se on hyödynnettävissä oleva siksi, että muiden pääomajien mukaisesti se muuttuu pääomaksi vasta silloin, kun siitä on hyötyä. Ojala, Hakoluoto, Hjorth, Luoma-aho 2006, 14. Klassisen määritelmän mukaan sosiaalinen pääoma sijaitseekin enemmän tai vähemmän institutionaalisissa sosiaalisissa verkostoissa, esimerkiksi yhdistystoiminnassa. Bourdieu 1997, 51. Lisää sosiaalisen pääoman käsitteestä esim. Fukuyama 1999; Keskinen & Teräs 2008; Putnam 1995.

⁶⁶ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920 ja 1921. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁶⁷ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1920 ja 1929–1939; Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920 ja 1921. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

tosin konttorihenkilökunta vapautettiin tästä ylimääräisestä työstä.⁶⁸ Koska ompeluiltoja ylläpidettiin säännöllisesti vuodesta toiseen ajoittaisesta epäsuosiosta huolimatta, niiden merkitys Säde-yhdistykselle ja etenkin synnytyslaitokselle täytyi olla suuri. On mielenkiintoista, että käsitöitä ei ulkoistettu tai hankittu valmiina, vaikka siihen olisi ollut resursseja ainakin vielä 1920-luvulla. Konkreettinen työpanos kertoi sitoutumisesta hyväntekeväisyyteen. Säteen jäsenet lahjoittivat aikaa ja osaamistaan auttaakseen muita.

⁶⁸ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

3. Säde-yhdistyksen arvot

3.1 Naiset

3.1.1 Naisyhdistys vai naisasiayhdistys?

Tasa-arvoisen kanssakäymisen piiriä laajensivat rouvasväenyhdistykset, jotka avasivat järjestötoiminnan mahdollisuuden myös naisille 1840-luvulta alkaen. Samalla ne olivat merkittävien yhdistystoiminnan muoto, joka avoimesti puuttui yhteiskunnallisiin ongelmiin. Aluksi ne keskittyivät lähinnä puutteenalaisten naisten ja lasten avustamiseen, mutta pian niiden toiminta laajeni alkeiskoulujen ja lastenhuoltolaitosten perustamiseen ja ylläpitoon. Usein rouvasväenyhdistykset järjestivät myös käsityö- ja kotitalouskursseja. Toimintaan liittyi voimakas holhouksen ja moraalisen kasvatuksen tavoite. Se oli arvolatautunutta yläluokan harrastustoimintaa, joka näkyi säätyhenkisenä asenteena vähäosaisia ja muita avuntarvitsijoita kohtaan.⁶⁹

Porvarillisissa naisjärjestöissä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä omaksuttu ideologia hierarkkisesta sisarusjärjestelmästä heijasti pikemminkin sääty-yhteiskunnan perintöä kuin demokraattisen kansalauskäsityksen sisäistämistä. Rouvasväenyhdistysten lisäksi hyväntekeväisyyttä harjoittivat monet muutkin naisorganisaatiot. Näistä ensimmäinen valtakunnallinen järjestö oli Suomen Naisyhdistys. Vuonna 1884 perustetun järjestön tavoitteena oli naisten aseman parantaminen ja kodinhoidon kehittäminen. Monet sen paikallisyhdistyksistä tukivat köyhien perheiden lastenhoitoa, pitivät yllä lastenhuoltolaitoksia sekä avustivat vanhuksia ja sairaita. Kodinhoidon neuvontaa organisoivat erityisesti marttayhdistykset, joista ensimmäiset perustettiin vuonna 1899. Kirkollisissa piireissä alettiin järjestää lähimmäisenrakkauteen nojaavaa auttamistoimintaa, jossa oli mukana myös miehiä. Kristillissosiaalisen avun tärkein muoto oli diakonissatyö, jossa yhdistyivät hengellisyys, sairaanhoito sekä sosiaalityö.⁷⁰ Sellaista emansipatorista naisasiatoimintaa, jota esimerkiksi pääkaupunkiseudun naisasiayhdistykset harrastivat, ei juuri syntynyt maaseudulla. Usein kysymys yhteiskunnallisesta tasa-arvosta sijoittui eri sosiaaliryhmien mutta ei sukupuolten välisiin suhteisiin. Agraariyhteisöissä

⁶⁹ Liikanen 1995, 67; Jaakkola 1994, 144.

⁷⁰ Jaakkola 1994, 144–149.

toiminnan painopiste oli kotitalous- ja puutarhanhoitovalistuksessa, joten varsinainen naisasia eli naisten ja yhteiskuntaelämän suhteen pohdinta jäi taka-alalle.⁷¹

Säde oli naisten yhdistys. Säännöt eivät ottaneet kantaa jäsenten sukupuoleen, mutta yhtään todistetta miesjäsenistä ei ole säilynyt. Näin ollen kategorisoin Säteen jäsentensä sukupuolen perusteella aiemman historiantutkimuksen⁷² tapaan. Miehet osallistuivat yhdistyksen toimintaan rahoittajina ja yhteistyökumppaneina. Ainoa naispuolinen yksityisrahoittaja oli Ruth Serlachius. Jäsenet kuitenkin luovuttivat erityisesti synnytyslaitokselle huonekalujaan ja muita tarpeellisia tavaroita, mistä oli merkittävää taloudellista hyötyä.⁷³

Naisjärjestäytymisen tutkimuksessa keskeinen problematiikka syntyykin käsitteistä *naisasialiike* ja *naisliike*. Tutkimuksessa on haluttu korostaa, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun naisasialiike taisteli naisten tasa-arvon tunnustamisen puolesta. Tämän tulkinnan mukaan emansipatorinen naiskäsitys rakennettiin yksilön oikeuksien varaan. Erityisen tärkeää oli, että naimattomille naisille taattiin sosiaalinen ja taloudellinen asema. Sen sijaan naisliike hajaantui mitä erilaisimpiin järjestöihin ja yhteenliittymiin aina hyväntekeväisyysyhdistyksistä puoluepolitiikkaan. Esimerkiksi raittiusliikkeestä tai nuorisoseuroista tuli naisten suosimia. Naisten järjestäytymistä koskevassa tutkimuksessa tulisikin huomioida, että naisyhdistykset olivat aikaansa sidottuja sosiaalisia yhteenliittymiä, joiden jäsenistö edusti kussakin tapauksessa suhteellisen homogeenistä väestönosaa. Siten voidaan myös olettaa, että eri naisyhdistysten ryhmätietoisuus perustui ennen kaikkea niiden edustamaan sosiaaliryhmään eikä esimerkiksi sukupuoleen.⁷⁴

Jäsentensä sukupuolen perusteella Säde oli osa naisliikettä. Mutta oliko yhdistyksellä emansipatorisia tavoitteita? Säännöissään se ilmoitti tekevänsä hyväntekeväisyyttä [kurs. kirjoittajan] ”varattomien naisten ja lasten yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman parantamiseksi”⁷⁵. Se tarkoitti käytännöllistä toimintaa, kuten erilaisten hyväntekeväisyyslaitosten perustamista sekä ruoka- ja vaateavustusta. Joskus yhdistys ilmoitti avustuskohdeikseen kaikki vähävaraiset – ei pelkästään naiset ja

⁷¹ Kokko 1998, 32–33.

⁷² Esim. Mönkkönen 1992, Kivelä 2011.

⁷³ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁷⁴ Kokko 1998, 31–32; Oksiala 1997, 4.

⁷⁵ Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920 G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

lapset.⁷⁶ Diskurssin esiintuomat toimenpiteet eivät ole verrattavissa niihin naisasiayhdistysten toimenpiteisiin, joiden katsottiin parantavan naisen asemaa yhteiskunnassa. Olennainen määre oli *varattomat*: Säde pyrki edistämään köyhien naisten hyvinvointia, ei yleistä naisasiaa. Aina kun yhdistys puhui toimintansa tavoitteista, se käytti sanaparia ”naiset ja lapset”.⁷⁷ Ilmaus on helppo yhdistää äitiyteen, eli naiset ihmisryhmänä tunnistettiin yhdistyksen avustuskohteeksi vain suhteessaan lapsiin. Kun auttaminen oli hyväntekeväisyyttä, esimerkiksi politiikka rajattiin vaikutusvälineiden ulkopuolelle. Yhdistyksen edustajia kuultiin Mäntän kunnanvaltuustossa useasti, mutta näissä kokouksissa käsiteltiin synnytyslaitoksen rahoitusta tai kättilö- ja rokotustoimen järjestämistä. Säde ei siis ollut valmis viemään naisten ja vähävaraisten asiaa kunnallisiin tai valtiollisiin toimielimiin muuten kuin hyväntekeväisyystoimintansa osana. Emansipaatio oli käytännössä koteloitu Mäntän yläluokkaisen arvomaailman ulkopuolelle, sillä yleisen tasa-arvon ja naisten asia ei miellyttänyt Gösta Serlachiusta. Hänen torjuva asenteensa sosialismia ja siihen kytkeytynyttä aatteellista kirjoa vastaan oli ehdoton ja vaistomainen. Vuorineuvos suhtautui esimerkiksi vaimonsa Ruthin tilaamaan Suomen Naisliiton *Naisten Ääneen* jotakuinkin suvaitsevasti muttei hyväksyvästi, vaikka aikakauslehden näkemys naiskysymyksestä olikin porvarillis-sovinnainen.⁷⁸

Emansipaation kannalta tavoite varattomien naisten ja lasten yhteiskunnallisen aseman parantamisesta vaikuttaa naiivilta ja retoriselta ilmaisulta; diskurssi ei täysin kohdannut toimintaa. Lähteet eivät kerro, mitä yhdistys ylipäättään tarkoitti yhteiskunnallisella asemalla tai sen parantamisella, mutta ainakaan se ei viitannut naisasian perinteiseen sanomaan sukupuolten tasa-arvosta. Tämän perusteella Sädettä voidaan pitää rouvasväenyhdistyksenä, vaikka se liittyikin niiden kaartiin ajankohtana, jolloin ne olivat jo auttamattomasti vanhanaikaisia hyväntekeväisyysorganisaatioita sosiaalipolitiikan laajenevassa kentässä.⁷⁹ Vaikka Säteem emansipatorinen panos jäi kevyeksi, on syytä huomioda, että yhdistys itse koki edistävänsä naisasiaa. Se toisti olemassaolonsa tarkoitustaan naisten ja lasten yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman parantamiseksi niin monta kertaa jäsenilleen, kunnanvaltuustolle ja jopa Hämeen maaherralle, ettei tunnuslause voinut olla merkityksetön.⁸⁰ Säde muurasi naiskäsityksensä saumattomaan yhteyteen äitiyden kanssa, ja toteutti yhteiskunnallista tavoitettaan omista

⁷⁶ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁷⁷ Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920; Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

⁷⁸ Silvennoinen 2012, 497; Laurén 2008, 34–35.

⁷⁹ Korppi-Tommola 1990, 249.

⁸⁰ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920; Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920; Säde-yhdistyksen leimaverovapautushakemus Hämeen läänin maaherralle 5.12.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

lähtökohdistaan. Ne poikkesivat perinteisen naisasialiikkeen premisseistä, mutta olivat aitoja päämääriä Säde-yhdistykselle. Historiantutkimuksen luoman keinotekoisen ja dualistisen jaottelun asemesta Säde voitaisiin sijoittaa tasapainottelemaan jonnekin naisliikkeen ja naisasialiikkeen välimaastoon.

Naisasialahuistaan huolimatta Säde siis täytti rouvasväenyhdistyksen ulkoiset tuntomerkit⁸¹. Sen jäsenistö oli jotakuinkin homogeeninen sosiaalisen hierarkian ja sukupuolen mittapuulla, joskin yhdistyksen rahoittamiseen osallistui myös miehiä. Alusta lähtien järjestettiin ompeluiltoja, joissa jäsenet valmistivat vaatteita ja muita tekstiilejä vähävaraisille. Säde rahoitti lastenkotia ja järjesti nuorille tytöille koulutusta. Yhdistys avusti etenkin köyhiä lapsiperheitä jakamalla ruokatarpeita, vaatteita, joululahjoja, polttopuita ja rahaa. Toiminta rahoitettiin kunnan ja yhtiön avustuksilla, yksityisillä lahjoituksilla sekä erilaisilla tapahtumilla, arpajaisilla ja myyjäisillä. Näin yläluokkaiset naiset laajensivat toimintaansa perheen ja seurapiirin ulkopuolelle.

Säteen jäsenillä oli yhteyksiä muihinkin naisten yhdistyksiin, ainakin martta- ja lottajärjestöihin, joissa toimivat aktiivisesti esimerkiksi johtokunnan jäsenet Ruth Serlachius, Elin Östring, Helmi Särkkä sekä Eva Enegrén.⁸² Mäntän Naisyhdistys oli ainoa naisasiayhdistykseksi itsensä luokitteleva järjestö, jonka kanssa Säde oli kontaktissa. Mäntän Naisyhdistys oli kattojärjestönsä, Suomen Naisyhdistyksen, tapaan porvarillinen. Suomen Naisyhdistyksen aikalaistoimijat pitivät itseään lähinnä naisasianaisina ja luokkasuhteisiin nähden puolueettomina, tai myöhemmin jonkun ammatin harjoittajina sekä hyväntekeväisyystyöntekijöinä, vaikka nykytutkimus on nähnyt sen fennomaanisena ja vähintäänkin keskiluokkaisena organisaationa.⁸³ Mäntän Naisyhdistys ilmoitti toimivansa ”naisten kaikinpuolisen edistyksen hyväksi”⁸⁴. Kun Säde perustettiin vuonna 1920, se ryhtyi tukemaan lastenkotia Naisyhdistyksen kautta. Vuosina 1920–1923 Säde ohjasi Mäntän Naisyhdistykselle kuukausilahjoituksen lastenkodin ylläpitämiseksi. Kun Naisyhdistys lakkautti lastenkodin, järjestöjen yhteydet katkesivat.⁸⁵

⁸¹ Oksiala 1997, 16–18.

⁸² *Pääkonttorin Grand Old Lady neiti Elin Östring*, Tehdas ja Me 4/1945, 18; *Vuorineuvoksetar Ruth Serlachius*, Tehdas ja Me 4/1963, 8–9.

⁸³ Nätkin 1997, 37; Ollila 1993.

⁸⁴ *Kuukausikokous*, KMV 12.12.1929.

⁸⁵ Naisyhdistyksen lastenkodin lakkauttamisvuodesta esiintyy ristiriitaisia tietoja. Joidenkin lähteiden mukaan se lakkautettiin vuonna 1923, joidenkin vasta vuonna 1925. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970; Mönkkönen 1992, 251.

Vaikka Mäntän Naisyhdistys luokitteli itsensä naisasiayhdistykseksi, todellisuudessa se oli hyvin lähellä Sädettä. Järjestöjen toimenkuvat olivat yhteneväiset: molemmat harjoittivat hyväntekeväisyyttä, organisoivat opetusta ja ompelutoimintaa, jakoivat jouluavustuksia köyhille ja järjestivät huvitilaisuuksia. Naisyhdistys oli avoimen kristillinen. Kokouksissa toivoteltiin Jumalan siunausta, rukoihtiin ja kannettiin huolta kristinuskon vastaisesta kiihotuksesta.⁸⁶ Lopulta Säde profiloitui synnytyslaitoksen pyörittämisessä, kun taas Naisyhdistys jatkoi monipuolista aherrustaan pienemmällä volyymilla. Säde seurasi Serlachius-yhtiön maantieteellisen vaikutuspiirin rajoja, mutta Naisyhdistys ulotti avustuksensa ympäri Suomen. Syksyllä 1933 se lahjoitti pienen rahasumman peräpohjalaiselle kalastajan vaimolle, joka oli synnyttänyt neloset. Samoin se osallistui Suomen Kuvalehden Kapaloseuran kautta ompelutalkoiisiin, joiden tuotokset ilahduttivat vähävaraisia perheitä ympäri maan. Säteestä poiketen Naisyhdistys ilmoitti ajavansa myös vanhusten asioita. Sen kokoukset olivat viihteellisiä kahvikutsuja, joissa asian lomassa keskusteltiin ajankohtaisista ilmiöistä ja nautittiin runo- ja musiikkiesityksistä.⁸⁷

Mutta miksi pienelle paikkakunnalle perustettiin kaksi samankaltaista naisten yhdistystä? Oliko Mäntässä todella kysyntää kahdelle naisten, lasten, vähävaraisten ja perheiden parissa puuhastelevalle, työläisaatetta vierastavalle järjestölle? Tehdasyhteisössä riitti autettavia, eikä tekemisen puutetta päässyt syntymään, mutta yhtenä suurena järjestönä Säde ja Naisyhdistys olisivat olleet ohittamaton voima paikallisessa sosiaalipolitiikassa. Hajaannuksen syitä voi etsiä jäsenten taustoista. Ensinnäkin Naisyhdistys kytkeytyi kattojärjestönsä kautta fennomaniaan, jonka lähtökohtia Mäntän ruotsinkielinen eliitti vierasti, ja vaihtoi ajatuksia samanhenkisen Mäntän nuoriseuran kanssa.⁸⁸ Toiseksi, Sädeyhdistys koostui pääosin työelämän ulkopuolisista kotirouvista, kun taas Naisyhdistykseen kuului monta ammatinharjoittajaa, itsellistä neiti-ihmistä ja maatalon emäntää.⁸⁹ Kahtiajakoa kartoitettaessa voidaan myös spekuloida yksityiselämän koukeroilla. Säde oli Ruth Serlachiuksen lempilapsi, kun taas Naisyhdistyksen aktiiveihin kuului Gösta Serlachiuksen ensimmäinen vaimo Sigrid ”Sissi” Serlachius. Sissi Serlachius ei suhtautunut suopeasti vuorineuvoksen uuteen avioliittoon, ja entisen pariskunnan välit olivat tunnetusti kireät. On selvää, etteivät Gösta Serlachiuksen vaimot mahtuneet samaan

⁸⁶ *Mäntän Naisyhdistyksen virkkauskurssit*, KMV 2.5.1929; *Mäntän Naisyhdistyksellä...*, KMV 19.12.1929; *Hauskan iltaman...*, KMV 12.3.1931; *Naisyhdistyksen syyskokous*, KMV 14.9.1933.

⁸⁷ *Mäntän Naisyhdistyksen syyskokous*, KMV 15.9.1933; *Naisyhdistyksen kokouksessa*, KMV 15.3.1934; *Mäntän Naisyhdistyksen vuosikokous*, KMV 17.2.1938.

⁸⁸ Järvinen 2012, 33, 36.

⁸⁹ Mäntän Naisyhdistyksen jäsenien nimet on kerätty KMV-lehden artikkeleista ja verrattu paikallishistorian tutkimukseen (Mönkkönen 1992) elinkeinotaustojen kartoittamiseksi.

yhdistykseen, vaikka Mäntän seurapiirit ilmeisesti välttyivät kahden vuorineuvoksettaren avoimilta yhteenotoilta.⁹⁰

3.1.2 Naisten työ kodin ulkopuolella

On esitetty, että perinteinen käsitys naisen asemasta niin kotitaloudessa kuin perheessä alkoi muuttua 1900-luvun alussa. Sääty-yhteiskunnan ja sen porvarillisen perhemallin hajottua ihmisten välisiä rajoja rakennettiin sukupuolen perusteella. Historiantutkija Irma Sulkunen nimittää kehitystä *sukupuolten maailmojen erkaantumiseksi*. Perheen uudessa hahmotelmassa isän lisäksi muutkin perheenjäsenet nousivat poliittisesti keskeisiksi. Aiemmin kotitalous oli määrittynyt isän ja suvun päämiehen ehdottoman vallan alaiseksi, mutta patriarkaalisen⁹¹ järjestelmän murtuminen ja naisemansipaatio uudistivat perheen valtasuhteita. Kollektiivisen patriarkaatin mureneminen johti isän kontrolloivasta holhouksesta äidin kasvatukselliseen huolenpitoon. Perhe-elämän ihanteeksi nousi yksityisyyttä, tunnesiteitä sekä miehen ja naisen eroja painottava keskiluokkainen ydinperhe, jonka myötä naisen kansalaisuus sitoutui yhä voimakkaammin perheeseen ja miehen julkisuuteen. Mies oli elatuksen hankkija ja nainen ”perheolento”. Naisen kaksoisrooli äitinä ja perheenemäntänä nostettiin hänen ensisijaiseksi yhteiskunnalliseksi tehtäväkseen.⁹² Sukupuolten välisessä työnjaossa ei sinänsä ollut mitään uutta, sillä jo agraarisessa yhteiskunnassa naisen tehtäviin oli kuulunut esimerkiksi kotitaloudesta huolehtiminen ja lasten kasvatust. Uutta oli naisten ja miesten toiminta-alueiden jyrkempi ja vastakohtaisempi erottaminen toisistaan – myös fyysisesti.⁹³

Ydinperhemalli ja naisen korostunut rooli kodissa ei tukenut naimissa olevien naisten hakeutumista vapaille työmarkkinoille. Naisen työ kodin ulkopuolella oli voimakkaasti alisteinen hänen rooleilleen perheenemäntänä ja äitinä, ja tämän asetelman rikkominen merkitsi naiselle kutsumustyön uhmaamista. Rouvasväen työssäkäynti nähtiin perhearvojen vastaisena, ja se osoitti työväenluokan moraalittomuutta. Lasten pelättiin jäävän heitteille ja perheiden hajoavan. Jako yksityisen ja julkisen, kodin ja työn, välillä omaksuttiin erityisesti ylemmissä yhteiskuntaluokissa, kun taas työläis- ja

⁹⁰ Silvennoinen 2012, 294.

⁹¹ Patriarkaalinen ja patriarkalaisuus viittaavat isäntävaltaiseen ja isäntävaltaisuuteen. Opin sisältö nojautui kristinuskon käsitykseen hierarkkisesta yhteiskuntajärjestelmästä, isän vallasta suhteessa perheeseen. Patriarkaalinen yhteisö muodostuu siten, että yhteisöllä on johtaja, joka huolehtii alaistensa hyvinvoinnista (esim. teollisuuslaitoksen työnantaja huolehtii työntekijöidensä hyvinvoinnista tai isä huolehtii perheensä hyvinvoinnista). Tämän vastineeksi alaisen tulee olla isännälleen kuuliainen, uskollinen ja ahkera. Halmesvirta et. al. 2007, 157.

⁹² Sulkunen 1989, 79–88; Helén 1997, 112–115. Lisää naisen aseman muutoksesta esim. Nätkin 1997.

⁹³ Heinonen 1998, 35–40.

maanviljelijäperheissä vastuu eläuksesta jakautui yhä molempien sukupuolten kesken. Tällaisissa perheissä naisen omistautuminen kodille ja lapsille oli mahdotonta. Toisin kuin muissa länsimaissa naisten työssäkäynti Suomessa kasvoi 1920-luvulla. Asenneilmapiiri ei kuitenkaan muuttunut, sillä sodanjälkeinen moraalinen ilmasto paheksui naisten työssäkäyntiä entistä enemmän.⁹⁴

Emansipaatio loisti poissaolollaan Mäntän julkisessa naisdiskurssissa. Naisten työssäkäynti ei juuri antanut aihetta uutisointiin, mutta silloin kun siitä keskusteltiin, sävy oli holhoava. Elokuussa 1925 KMV-lehti kirjoitti huolestuneesti amerikkalaisen aikakauslehti Nations Healthin artikkelista, jossa tohtori G. Gelhorn maalaili kauhukuvia teollisuustyön vaikutuksista naisten terveyteen. Naisten kiihtyvä rynnistys työmarkkinoille ei ollut yhtä myönteistä kansakuntien kuin yksityistalouksien hyvinvoinnille. Ammattityön vaarallisimpia seurauksia oli väsymys, joka saattoi kehittyä patologiseksi. Naiset olivat miehiä alttiimpia yleiselle uupumukselle. Taipumuksella oli monia ikäviä kerrannaisvaikutuksia: aliravitsemus, vähäverisyys, päänsärky, umpitauti, hermostuneisuus sekä vastustuskyvyn aleneminen. Väsymys ja siitä seuranneet sairaudet kasvattivat tapaturmariskiä. Gelhornia tukivat Euroopan maiden sairauskassavakuutusten tiedot, jotka todistivat naisten suuremmista sairauspoissaoloista miehiin nähden. Kemikaalihaitat ja erityisesti lyijymyrkytykset johtivat ennen aikaisiin synnytyksiin ja keskenmenoihin. Jos naisille ei löydetty sopivampia työpaikkoja, heidän terveydenhoitoonsa oli kiinnitettävä erityistä huomiota.⁹⁵ Mäntässä naisten osuus tehdastyöväestä oli runsas kolmasosa 1920–1930-luvuilla. Se oli suurempi kuin esimerkiksi Nokialla mutta huomattavasti pienempi kuin Finlaysonilla. Naisten tekemä työ täsmentyi tietyille aloille. Esimerkiksi kemikaaleja käsittelevällä sellutehtaalla naisten osuus laski 45 prosentista 5 prosenttiin, mutta paperitehtailla heidän osuutensa nousi vuonna 1932 miehiä suuremmaksi. Naisvaltaisin oli lumppuosasto, jota pidettiin raskaimpana työmaana.⁹⁶ Serlachius-yhtiö siis työllisti naisia, mutta tutkimusten perusteella se preferoi modernia perhemallia ja edisti sukupuolten maailmojen erkaantumista tehtaan itsevaltiasta Gösta Serlachiuksen ajatuksia toistaen.⁹⁷

⁹⁴ Sulkunen 1989, 80–82; Riihola 2010, 35–36; Raiskio 2012, 203.

⁹⁵ *Teollisuustyön vaikutus naisten terveyteen*, KMV 13.8.1925.

⁹⁶ Mönkkönen 1992, 188–189.

⁹⁷ Silvennoinen 2012, 497.

Koska Säteen jäsenten keskuudessa yleisin ammatti oli kotirouva, naisten työllistyminen ei oletettavasti ollut yhdistyksen luonnollisin huolenaihe. Ajatus lastenseimen perustamisesta⁹⁸ oli Säde-yhdistyksen ainoa 1920–1930-luvun hanke, joka toteutuessaan olisi vaikuttanut suoraan naisten tasa-arvoon kodin ulkopuolella, sillä lasten päivähoito olisi raivannut tietä naisten työssäkäynnille. Ruth ja Gösta Serlachius perustelivat lastenseimeä kuitenkin lasten hyvinvoinnin kannalta. Jos perheessä ei ollut isää tai hän oli jostain syystä estynyt käymään töissä, naisella tuli olla mahdollisuus hankkia elantonsa kodin ulkopuolella myös silloin, kun lapset olivat pieniä ja kykenemättömiä huolehtimaan itsestään tai toisistaan.⁹⁹ Lastenseimi ei ollut Säteelle tasa-arvokysymys. Sitä vastoin Säde osallistui naisen aseman parantamiseen äitinä; se oli siis *äitiysasiayhdistys*.

3.1.3 Siveys ja raittius: nainen perheen moraalisena selkärankana

Irma Sulkunen on osoittanut, että 1800-luvun lopulla käynnistynyt joukkojärjestäytyminen pyrki ratkaisemaan ”rahvaankysymyksen”, mikä tarkoitti kansan ohjailua erityisesti fennomaanisivistyneistön valistustyöllä. Keskeistä oli niin sanotun uuden naiskuvan rakentaminen ja sen opettaminen alempien yhteiskuntaryhmien naisille. Henkisten ja siveellisten valmiuksien omaksuminen teki naisesta vapaan, vastuullisen ja tasa-arvoisen kumppanin miehelleen. Toimintamuodot eivät aina palvelleet suoraan naisen yhteiskunnallisen ja poliittisen tasa-arvon vaatimusta; sen sijaan tahdottiin luoda uusi, raitis, terve ja ahkera kansakunta, joka sisäistäisi itseensä ”keskisäädyn naisen moraalisen ja siveellisen ryhdin”¹⁰⁰.

Säde-yhdistys ryhtyi tukemaan naisen roolia perheenäitinä ja kodin keskushenkilönä. Kotitalouskurssit, synnytyslaitos ja äitiyshuolto liittyivät tähän tehtävään oleellisesti. Koska äiti oli sekä kodin että yhteiskunnan moraalinen selkäranka, mallista poikkeavia vieroksuttiin ja pidettiin uhkana yhteiskunnalle. Esimerkiksi aviottomat äidit koettiin epänormaaleina, ei-toivottuina ja moraalisesti arveluttavina.¹⁰¹ Ihmisten ja erityisesti naisten moraalivalintoihin liittyvät aiheet olivat kuitenkin marginaalissa Säde-yhdistyksen diskursseissa, eikä siveellisyydestä tai raittiudesta tehty toiminnan ohjenuoraa. Mäntän synnytyslaitoksella oli kyllä vuosittain aviottomia synnyttäjiä, joista kätilö piti

⁹⁸ Ks. alaluku 3.3.1 Lasten Turva.

⁹⁹ Ruth Serlachiuksen kirje Helmi Särkälle 11.3.1937; Gösta Serlachiuksen promemoria lastenseimen perustamisesta Mänttään. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁰⁰ Sulkunen 1987, 161; Sulkunen 1986, 38–42; Oksiala 1997, 34–35.

¹⁰¹ Kokko 1996, 95–96.

kirjaa muun tilastoinnin yhteydessä. Aviottomat synnyttäjät olivat vähemmistö, jonka osuus kaikista synnyttäjistä oli 4–9 prosenttia¹⁰². Luku oli suurempi kuin esimerkiksi Helsingin yksityissairaaloissa, mutta pienempi kuin Helsingin yleisissä sairaaloissa.¹⁰³ Mäntän kunnan kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti synnytyslaitoksen kättilön oli raportoitava päiväkirjamerkintänsä kunnan terveydenhoitolautakunnalle.¹⁰⁴ Aviottomien synnyttäjien luettelointi kuului kunnan lastenvalvojalle, jonka tehtävänä oli valvoa lapsen etua, oikeuksia ja niiden noudattamista. Tilastoinnin myötä aviottomien lasten synnyttäjiä saatettiin kehottaa ottamaan yhteyttä lastenvalvojaan, jonka kanssa ratkottiin lapsen elatusasioita.¹⁰⁵

Ydinperhe lapsen kasvuympäristönä nähtiin ehdottomasti parhaimpana vaihtoehtona, joten yhteiskunta pyrki kaikin tavoin saattamaan aviottoman lapsen vanhemmat yhteen.¹⁰⁶ Aviottomien synnyttäjien tilastoiminen ei siis välttämättä tarkoittanut, että ryhmä olisi ollut Säde-yhdistykselle moraalisen vartioinnin erityinen kohde. Todennäköisesti se oli vain valtion ja kunnan vaatimusten täyttämistä. Vastaanottamalla naimattomia naisia synnytyslaitoksen asiakkaiksi Säde tavallaan korosti, että laitos oli avoinna *kaikille* apua tarvitseville. Vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä yleiset moraalikäytännöt ja lainsäädäntö mahdollistivat aviottoman äidin sivuuttamisen kelvollisena kasvattajana ja kansalaisena,¹⁰⁷ mutta tätä optiota Säde ei käyttänyt. Sen sijaan yhdistyksessä tunnistettiin puute, josta aviottomat äidit kärsivät pudottuaan perinteisen ydinperhemallin ulkopuolelle. Vuonna 1929 äitiyspakkauksia edeltäneet lastenkorit jaettiin neljännen lapsen synnyttäjille sekä naimattomille äideille.¹⁰⁸ Säde ei ottanut kantaa aviottomiin synnyttäjiin muulla tavoin. Diskurssin laimeus oli yllättävää, varsinkin kun elettiin tehdaspaikkakunnalla – olivathan tehtaannaiset palvelijattarien ohella suurimpia ammattiryhmiä aviottomien äitien joukossa.¹⁰⁹

Säde suhtautui siveellisyyskysymykseen varsin maltillisesti ja erottautui siten julkisen keskustelun moraalisesta pohjavireestä. Maailmansotien välillä siveellisyys oli kaikkien suomalaispoliitikkojen huulilla. Ritva Nätkin puhuu jopa siveellisyysretoriikasta: jo sanan lausuminen osoitti puhujan

¹⁰² Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1924 ja 1935–1938. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM. Tilastoja ei ole säilynyt muilta vuosilta, joten lukua voidaan pitää ainoastaan suuntaa-antavana.

¹⁰³ Riihola 2010, 87.

¹⁰⁴ *Äitiysneujana toimivan kättilön johtosääntö*. Lääkintöhallitus 15.4.1935. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁰⁵ Riihola 2010, 82–87.

¹⁰⁶ Riihola 2010, 86.

¹⁰⁷ Kokko 1996.

¹⁰⁸ Säde-yhdistys 1920–1970.

¹⁰⁹ Riihola 2010, 82–85.

seuraavan aikaansa. Siveellisyysdebattiin kuului luokkapoliittinen aspekti, mutta ensisijaisesti se viittasi seksuaalisuuteen ja sukupuolimoraaliin. Siveellisyys oli ihanneyhteiskunnan eettinen perusta. Suomalainen siveellisyysretoriikka kumpusi lähinnä snellmanilais-hegeliläisestä henkisestä kasvusta, joka toteutui perheessä sukupuolisiveellisytenä, kansalaisyhteiskunnassa laillisuutena ja valtiossa tulevaisuuden ihanteina.¹¹⁰ Myös syrjäisessä Mäntässä aihe ajankohtaistui itsenäisen valtion ensimmäisillä vuosikymmenillä. Diskurssi oli kahdenlaista. Yhtäältä huolehdittiin naisten seksuaalimoraalista ja toisaalta yhteiskuntakelpoisuuden heikkenemisestä eli rikollisuuden kasvusta. Laillistamatonta avioelämää vastaan kampanjoitiin näkyvästi. Mäntän kirkkoherra Lauri Kalliala antoi asiasta kirpeän lausunnon, joita kerättiin tuomiokapitulin välityksellä ”epäkohtaan” puuttuvan lakialoitteen valmisteluvaiheessa. ”Susiparit” höllensivät siveellistä ja kristillistä elämäkäsitystä, joten kirkkoherra ajoi muun muassa jatkuvan salavuoteuden kriminalisointia. Rikollisuuden pelko ujuttautui mitä moninaisimpaan kirjoitteluun. Surmatöiden lisääntymisen uskottiin kielivän ihmiselämän arvon laskusta, joka sikisi uskonnottomuudesta ja puutteellisista kotioiloista. Yhteiskuntakelpoisuus eli siveellisyydestä, joka omaksuttiin lapsuudessa. Vastuu ei ollut ainoastaan naisten, vaan myös miesten oli huolehdittava omasta osuudestaan kasvatustyössä. Nuorison puhtautta haluttiin suojella esimerkiksi Suomen Naisten Kansallisliiton Siveellisyyskomitean keräyksellä, joka toteutettiin myös Mäntässä.¹¹¹

Humalainen hölmöily ei kuulunut esimerkilliseen elämäntapaan, joten siveellisyysretoriikka nivoutui alkoholidebattiin. Historiantutkimus on liittänyt raittiuden ja naisasian yhteen. Virallisesti raittiustoiminta määriteltiin kansalaismoraalin lujittamiseen tähtääväksi ja muita siveellisyysspyrintöjä tukevaksi kasvatustyöksi, johon naiselle oli varattu keskeinen rooli. Omalla puhtaudellaan, puuhakkuudellaan ja siveellisyydellään hänen oli voitettava mies kapakasta kotiin.¹¹² Mäntän raittiusharrastuksen juuret ulottuivat 1890-luvulle, jolloin kauppias J. A. Helenius ja opettajatar Aina Gröndahl perustivat uskonnollissävyytteisen ja naisvaltaisen Mäntän Raittiusseuran. Pian yhdistys sulautui muun mänttäläisen järjestötoiminnan mukana nuorisoseuraan. Raittiushenki jäi elämään uskonnollisen ja suomettarelaisen valistusaatteen rinnalle uudessa yhteenliittymässä. Nuorisoseuraan perustettiin oma raittiusosasto vuonna 1899.¹¹³

¹¹⁰ Nätkin 1997, 50–51; Markkola 2002, 165–178.

¹¹¹ *Laillistamaton avioelämä poistettava uuden lainsäädännön avulla*, KMV 23.8.1934; *Rahankeräys siveellisyytyön hyväksi*, KMV 29.11.1928; J. H. Tunkelo. *Yhteiskuntakelpoisuus*, KMV 30.7.1936; A. E. Jokipii. *Siveellinen hätätila*, KMV 22.7.1937.

¹¹² Sulkunen 1987, 158–161.

¹¹³ Mönkkönen 1992, 65–68; Järvinen 2012, 22–24.

Työssään naisten ja lasten hyväksi Säde-yhdistys ei lähtenyt mukaan raittiustoimintaan vuoden 1926 yhteistyöehdotuksesta huolimatta. Mäntän raittiuslautakunta vetosi rikollisuuden kitkemiseen, jota voitaisiin edistää juomalakolla. Se kehotti Säde-yhdistystä liittymään raittiuslautakunnan jäseneksi 100 markan maksulla. Kieltävässä vastauksessaan Säde vetosi funktionensa hyväntekeväisyydessä. Se ei nähnyt yhteyttä raittiusasian ja hädänalaisten auttamisen kanssa.¹¹⁴ KMV-lehden mielipideosastolla oltiin eri mieltä.

Nainen äitinä on kansan kasvattaja, myös miesten. Jos äiti oikein todella inhoaisi juoppoutta ja kasvattaisi varhaisessa nuoruudessa raittiuden aatteet lastensa mieliin, niin itäisi se. [...] Naisen vaikutusvalta juoppouden poistamiseksi on suuri. Paljon voisivat naiset tässä suhteessa tehdä ja kuinka eivät tekisi, sillä tottahan naiset tahtovat kohottaa kotien henkistä ja aineellista asemaa.¹¹⁵

Kansan varjeleminen alkoholin kirouksia vastaan ei unohtunut, vaikka kieltolaki päättyikin vuonna 1932. Diskurssissa viitattiin juomatavan vanhanaikaisuuteen; raittius oli modernia ja valistunutta.¹¹⁶

Jos Säde-yhdistys olisi halunnut tukea raittiusaatetta, se olisi voinut sen tehdä. Tukihan Säde muitakin yhdistyksiä ja hankkeita, jotka eivät liittyneet perinteiseen hyväntekeväisyysaatteeseen. Yksi hankkeista oli Lahden sotilaskodin rakennusvelan lyhennys vuonna 1924.¹¹⁷ Yleinen mielipide yhdisti raittiuden perheiden hyvinvointiin, joka oli riippuvainen isän käyttäytymisestä ja valinnoista.¹¹⁸ Siinä mielessä Säde olisi ollut luonnollinen yhteistyötaho raittiuslautakunnalle. Erottautuminen raittiusaatteesta vaikuttaakin Säde-yhdistyksen tietoiselta valinnalta. Aihetta ei käsitelty yhdistyksen kokouspöytäkirjoissa, vuosikertomuksissa tai muissakaan asiakirjoissa tämän enempää. Etääntyminen raittiusseurasta oli yhtä luonnollista kuin etääntyminen Naisyhdistyksestä. Sen eetos hipoi fennomaniaa ja nuorisoseuraliikettä, mikä kasvatti kuilua suomenruotsalaiseen paikalliseliittiin. Osasyynä haluttomuuteen raittiusasioissa saattoivat olla myös Säteiden rahankeräysillat, joissa herrasväki todennäköisesti käytti alkoholia kieltolaista piittaamatta. Ainakin Gösta Serlachius oli valmis kiertämään kieltolain rajoitukset, mikä voisi luonnehtia mäntäläistä yläluokkaa laajemminkin.

¹¹⁴ Mäntän Raittiuslautakunnan kirje Säde-yhdistykselle 7.4.1926; Säde-yhdistyksen kirje Mäntän Raittiuslautakunnalle 14.5.1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹¹⁵ Nimim. Heta. *Nainen ja raittiustyö*, KMV 5.8.1926.

¹¹⁶ Aarni Voipio. *Raittiusyhdistykset*, KMV 6.8.1936.

¹¹⁷ Tampereen sotilaskotiyhdistyksen kirje Säde-yhdistykselle 26.9.1924; Säde-yhdistyksen tilinpäätös 1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹¹⁸ Sulkunen 1986, 33–36.

Viihdekäytön ohella paikallisen eliitin alkoholipolitiikassa taisi olla myös taloudelliset vaikuttimensa. Vuonna 1927 Serlachius-yhtiölle myönnettiin kauan haviteltu lupa teollisuus- ja sairaalaspriin valmistamiseen, ja viisi vuotta myöhemmin Mäntän tehtailla alettiin tuottaa metanolivapaata raakaväkiiviinaa Oy Alko Ab:lle.¹¹⁹

Uusi siveellisen, hyvämorallisen ja raittiin naisen ihanne ei siis dominoinut Säteen arvojärjestelmää. Passiivisen keskustelijan asenteella se vältti siveyspoliisin roolin. Yhdistys oli hyvin pidättyväinen, eikä antanut suoria moraaliohjeita paikkakuntalaisille – ainakaan julkisesti. Edes nuorten tyttöjen taloudellisessa kasvatuksessa siveellisyys tai raittius ei näytä olleen puheenaiheena. Moraalisen diskurssin vaatimattomuus voi viitata aihealueen hyvin pieneen tai itsestään selvään asemaan Sädeyhdistyksen edustamassa arvojärjestelmässä. Joka tapauksessa Säteen vaitonaisuus poikkesi julkisen debatin intohimoisesta siveellisyysretoriikasta.

3.2 Äidit

Ilpo Helén on esittänyt, että 1900-luvun alun nainen oli äitiruumis, jonka luonnollinen tehtävä oli synnyttää ja pitää huolta lapsistaan. Kaikkiin kansankerroksiin pyrittiin juurruttamaan modernin äitiyden ihannetta, johon biologisen äitiyden ohella kuului äitiyden ymmärtäminen kutsumuksena ja naisen tärkeimpänä tehtävänä, naisen moraalinen ylemmyys mieheen nähden, ydinperheideologia ja sen myötä äitiyden toteuttaminen parisuhteessa ja avioliitossa. Myös yksityiseen piiriin rajautuva koti, jossa isä oli perheen elättäjä ja auktoriteetti, oli osa modernin äitiyden ideaalia. Äiti oli sekä kodin että yhteiskunnan moraalinen selkäranka.¹²⁰ Biologisen ja kutsumuksellisen äitiyden myötä myös lapsen kokonaisvaltainen, suotuista kehittyminen oli riippuvainen äidin tavoista ja taidoista.¹²¹ Kehityksen taustalla vaikutti sekä yleinen tieteen aseman nousu että 1800-luvulla alkanut voimakas medikalisaatio. Yhdysvaltalainen historioitsija Rima D. Apple on nimennyt äidin uudenlaisen roolin termillä *scientific motherhood* eli *tieteellinen äitiys*.¹²²

Säde ei nimennyt äitejä erityishuolekseen vielä yhdistyksen perustamisvaiheessa, vaan se korosti rooliansa hädän- ja puutteenalaisten auttajina. Äitiysaatteen suosion vähittäinen kasvu näkyi julkisessa

¹¹⁹ Silvennoinen 2012, 334; Mönkkönen 1992, 181.

¹²⁰ Helén 1997, 144–154.

¹²¹ Tähtinen 1992, 144.

¹²² Apple 1995; Riihola 2010, 95.

keskustelussa 1920-luvun edetessä. Kuorevesi-Mänttä-Vilppulan sosiaalipoliittinen debatti huomioi äitien pyyteettömän aherruksen ensimmäisen kerran marraskuussa 1925, mutta keskustelu vilkastui vasta vuosikymmenen lopulla. Kirjoituksissa korostui perheen hoitaminen todellisena työnä, josta saatu korvaus oli usein mitätön. ”Rakkaudella palkittuja” äitejä oli enemmän kuin unohdettuja, palkattomia äitejä. Isän ja lasten osallistuminen kotitöihin oli hyväksyttävää ja suorastaan suotavaa, mikäli he halusivat tarjota äidille vapaan lepo hetken. Perheestä huolehtiminen oli ammatti, josta tarvittiin lomaa siinä missä tehdastyöstäkin. Äitien lomakysymykseen havahduttiin myös Serlachius-yhtiössä keväällä 1939. Lomatoimikunnan linjauksessa vedottiin perheenisiin, poikiin ja tyttäriin, että he yhteisvoimin järjestäisivät äideille edes lyhyen, kaikista työhuolista vapaan loma-ajan. Äidit, kodin ”toimitusjohtajat”, eivät ansainneet rahapalkkaa, mutta he elättivät läheisiään uhrautuvammin kuin muut kodin jäsenet. Lasten kunnioitus kasvattajaansa kohtaan punnittiin viimeistään silloin, kun vastavuoroinen huolenpito ikääntyneestä äidistä ajankohtaistui. Vanhusten sysääminen pahamaineisiin vaivaistaloihin oli kiittämätöntä.¹²³

Ennen vuotta 1922 Säde piti äitiyden arvoa esillä kansakoulusta päässeiden tyttöjen kotitalouskursseilla, joilla lastenhoito oli yhtenä oppiaineena. Lastenhoidon opettaminen liittyi vahvasti äidin korostettuun rooliin, jonka mukaan naisen missio oli synnyttää ja huolehtia lapsistaan. Tieteellisen äitiyden ajatukset kiirivät laajalle, ja Säde-yhdistyksen lisäksi myös muut lähiseudun tahot järjestivät kursseja äitiydestä ja lastenhoidosta. Oppitunneilla praktisuus kytkettiin idealismiin. Käytännönharjoitusten ohella käsiteltiin muun muassa äitiyttä kutsumuksena ja esimerkin voimaa tulevien sukupolvien kasvatuksessa. Tavoitteena ei ollut puuttua ainoastaan yksittäisten perheiden kasvatustehtävään, vaan kyseessä oli koko kansakunnan tulevaisuus.¹²⁴ Niinpä lehti-ilmoittelulla painostettiin äitejä kouluttautumaan: ”Ollaankohan Mäntässä tosiaan niin täysioppineita kodinhoidon alalla, ettei lisää tietoja ja harjoitusta tarvita?”¹²⁵ Myös äitienpäiväjuhlallisuudet oli oiva tapa kylvää näitä ajatuksia tavallisten ihmisten mieliin. Ohjelmanumeroiden lomassa voitiin antaa elintärkeitä oppitunteja lasten siveellisestä ja oikeamielisestä kasvatuksesta etenkin kurjissa oloissa eläville perheenäideille.¹²⁶

¹²³ *Perheen äidin työ*, KMOV 5.11.1925; *Äidin palkka. Sanoja nuorisolle äitienpäivänä 1929*, KMOV 9.5.1929; *Perheenäitien lomakysymys*, KMOV 19.5.1939.

¹²⁴ *Äitikurssit*. KMOV 9.10.1930.

¹²⁵ *Mäntän äitien ja tyttären huomioon!*, KMOV 11.9.1930

¹²⁶ *”Äitien päivä” laajakantoisemmaksi!*, KMOV 5.5.1938.

Vuosisadan vaihteeseen ajoittunutta naisliikkeen äitiyspainotusta on kutsuttu maternalismiksi. Sosiaalipolitiikan tutkija Ritva Nätkin ymmärtää *maternalismin*

puheeksi ja toiminnaksi eli diskurssiksi, joka ei edellytä ruumiillista äitiyttä (siis omia lapsia) eikä ole kirjoitettu naisen ruumiiseen. Yhtäältä maternalismi merkitsee poliittisia liikkeitä, joissa naiset pyrkivät edistämään äitien ja lasten (sekä perheiden) hyvinvointia. Toisaalta se merkitsee myös ajattelutapaa, jossa äitiä ja lasta ei ole erotettu toisistaan vaan jonka mukaan naiskysymys on lähes sama asia kuin äiti- ja lapsikysymys.¹²⁷

Nätkin uskoo, että maternalistiset intressiryhmät samastivat äidin ja lapsen edun ja tekivät naispolitiikkaa lapsen hyvän nimissä. Maternalismin kenttä haarautui porvaris- ja työläisjärjestöihin, joista jälkimmäinen piti äidin ja lapsen etua yhdenvertaisena, kun taas edellinen kohotti lapsen synnyttäjänsä yläpuolelle.¹²⁸ Sade korosti symbioottista yhteyttä äidin ja lapsen välillä, vaikka ne olivat sille erillisiä ja eriarvoisia kategorioita. Jälkipolvien menestyksen juuret kiinnittyivät tasapainoiseihin kotioloihin, jonka osa-alueiden yhteinen nimittäjä oli äiti. Äitiyden arvo yhteiskunnalle konkretisoitui nuoren polven kasvatuksessa. Köyhyys, likaisuus ja moraalittomuus olivat ongelmallisia lähtökohtaisesti vain lapselle; naisen henkilökohtainen hyvinvointi oli toissijaista, väline lopullisen päämäärän saavuttamiseen.¹²⁹ Äidin alisteinen positio lapseensa nähden liitti Mäntän julkisen naisdiskurssin porvarilliseen traditioon. Se jakoi ajatuksen äitiydestä naiskysymyksen ytimessä, mutta poliittis-yhteiskunnalliset muutosvaatimukset jäivät paitsioon. Äitien ja lasten heikkoa asemaa ei polemisoitu konkretiaksi, vaan todellisten toimenpiteiden sijaan toivottiin henkistä asennemuutosta.

3.2.1 Synnytyslaitoksen dominanssi

Suomen kättilöapua tehostettiin vuosisadan vaihteen jälkeen, kun valtion väestöpoliittinen kiinnostus alkoi orastaa ja lapsikuolleisuuden noloja lukemia haluttiin laskea.¹³⁰ Halu edistää äitien hyvinvointia realisoitui Mäntässä vuonna 1922, kun Sade-yhdistyksessä virisi ajatus synnytyslaitoksen avaamisesta. Perustamispäätös tehtiin 3. huhtikuuta 1922. Synnytyslaitoksen olemassaolo nuoren ikärakenteen tehdasyhteisössä koettiin välttämättömäksi, vaikkeivät ne yleistyneetkään suurten kaupunkien ulkopuolella ennen 1940-lukua. Mäntän terveystalitiikka kiinnitettiin ihmiselämän varhaisiin vuosiin jo uuden kunnan alkuvaiheessa, kun samoihin aikoihin synnytyslaitoksen kanssa perustettiin

¹²⁷ Nätkin 1997, 27.

¹²⁸ Nätkin 1997, 26, 40.

¹²⁹ Esim. ”Äitien päivä” *laajakantoisemmaksi!*, KMV 5.5.1938.

¹³⁰ Nätkin 1997, 43.

koululääkärin ja Suomessa vielä erittäin tuntemattoman kouluhammaslääkärin virat. Säde-yhdistyksen toiminta keskittyi nopeasti laitoksen toiminnan käynnistämiseen, ylläpitoon ja kehittämiseen. Vähävaraisia synnyttäjiä palveltiin ilmaiseksi köyhäinhoitohallituksen puoltolauseetta tai kunnan maksusitoumusta vastaan. Heinäkuussa 1922 avattu synnytyslaitos sijaitsi tehdasalueella, G. A. Serlachius Oy:n omistamassa ja ylläpitämässä huoneistossa, josta yhtiö ei perinyt erillistä vuokraa. Kättilön apuna toimi tehtaan lääkäri.¹³¹

Pian ryhdyttiin yhteistyöhön kunnan kättilötoimen kanssa päällekkäisyyksien välttämiseksi. Vuonna 1924 päätettiin, että synnytyslaitoksen kättilö ottaisi hoitaakseen kaikki kunnan lakisääteiset kättilö- ja rokottajatoimen tehtävät. Päätöstä vastaan Mäntän kunta luovutti kättilölle asunnon ja osallistui laitoksen kustannuksiin maksamalla kättilölle palkkaa 5 000 mk vuodessa ja yleistä kannatusapua 10 000 mk vuodessa. Summia korotettiin vuokrakustannusten noustua vuonna 1930, jolloin palkka kasvoi 11 000 markkaan ja kannatusapu 14 000 markkaan. Kunnan ja Säde-yhdistyksen sopimusta muokattiin jälleen vuonna 1937, kun Suomessa säädettiin äitiysneuvontalaki. Säde sitoutui hoitamaan kaikki äitiysneuvonnan lakisääteiset tehtävät kunnankättilötoiminnan ohella, mikä nosti avustuksen kokonaissumman 30 000 markkaan. Synnytyslaitoksen taloudellinen resursointi heilahteli vielä vakiintumattoman toimenkuvan mukana, mikä purkautui paikoin varsin kiivaana yhdistyksen ja kunnan välisenä sananvaihtona.¹³²

Synnytyslaitos dominoi Säteen toimintaa perustamisestaan lähtien. Ilmeisesti laitoksen vaatima työ määrä yllätti yhdistyksen jäsenetkin.¹³³ Koko Säde-yhdistyksen ja erityisesti synnytyslaitoksen toiminnassa jäsenten panos oli ensiarvoisen tärkeää, jopa välttämätöntä. Suuri osa synnytyslaitoksen huonekaluista ja tekstiileistä oli jäsenten lahjoittamia tai tekemiä. Yhdistyksen ompeluillat suuntautuivat pian synnytyslaitoksen varustamiseen. Vuonna 1928 Säde-yhdistyksen jäsenet ryhtyivät valmistamaan pikkulasten vaatekertoja, joista koottiin niin kutsuttuja lastenkoreja. Puhtaus oli tärkeä osa tieteellistä äitiyttä ja lastenhoitoa. Ongelmana lasten vaatteissa oli paitsi niiden puute myös likaisuus ja väärä koko. Lastenkorien tarvikkeet lahjoitti Ruth Serlachius, jonka toivomuksesta korit

¹³¹ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Mönkkönen 1992, 249, 253.

¹³² Mäntän kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirjat 29.2.1924 ja 10.11.1937; Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1922 ja 1923; sopimus kättilö- ja rokotustoiminnan järjestämisestä Säde-yhdistyksen ja Mäntän kunnan välillä 15.11.1930; toimeksianto ilmoituksesta Aamulehteen 23.3.1931. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹³³ Vuoden 1923 vuosikertomuksessa mainitaan, että synnyttäjiä oli vastaanotettu kaksinkertainen määrä odotuksiin nähden. Myöhemmin lause on ylivaihtu. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1923. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

annettiin kaikille laitoksessa olleille ensisynnyttäjille. Myöhemmin lastenkorit jaettiin yleensä vähävaraisille äideille, mutta niitä saattoi myös ostaa. Lisäksi lahjoitettiin erillisiä pikkulasten vaatekertoja.¹³⁴ Lastenkorien valmistus oli alusta alkaen hyvin järjestelmällistä. Varastosta pidettiin tarkasti kirjaa, samoin kuin muistakin synnytyslaitoksen tekstiileistä ja tarpeista.¹³⁵ Ompelutoiminta oli organisoitua ja määrätietoista.

Vuonna 1934 sihteeri Helmi Särkkä kirjoittaa:

Korvatkoon jäsenten vaivannäön tietoisuus siitä, että olemme vähäisellä osallamme olleet auttamassa paikkakuntamme vähäosaisia; moni köyhä äiti on ompelemillamme vaatteilla saanut verhota vastasyntyntään ja mitä merkitsee, että moni rasittunut äiti pääsee laitokselle kunnolliseen hoitoon, äiti, jonka kaikki vuoden päivät kuluvat vaan muiden palvelemisessa.¹³⁶

Äitiys oli päässyt Säde-yhdistyksen toiminnan ytimeen. Särkän ja samalla koko yhdistyksen kannanotto kuvaa hyvin äitien hegemonista asemaa yhdistyksen mentaliteetissa. Äiti oli perheensä ja yhteiskunnan nöyrä palvelija, jonka työ oli raskasta ja joka ansaitsi vastavuoroisesti tarvitsemansa avun. Yhdistyksen jäsenten panos oli arvokas, jos äidit saivat edes hetkellisen helpotuksen arkisiin taakkoihinsa. Diskurssin luonne paljastui myöhemmissäkin vuosikertomuksissa ja kirjoituksissa. Ne alleviivasivat äidin rasituksia ja huolia, joiden lievittäminen oli Säteen tärkeimpiä tavoitteita ja saavutuksia. Yhdistyksen aherrus noteerattiin myös paikallislehdessä. Säteestä raportoitiin harvoin mutta myönteisesti. Ei liene sattumaa, että yhdistyksen työtä kuvailtiin siunaukselliseksi, uhrautuvaiseksi, epäitsekääksi, suurimerkitykselliseksi, hyödylliseksi ja kiitosta ansaitsevaksi.¹³⁷ Samat luonnehdinnat Säde ja maternalistinen kirjoittelu liitti äiteihin.

Painopiste oli siirtynyt äiteihin. Tätä puoltaa myös yhdistyksen menorakenteen tarkastelu. Synnytyslaitos nieli Säteen vuosituloista keskimäärin 89 prosenttia. Useina vuosina synnytyslaitoksen

¹³⁴ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1928–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Riihola 2010, 107.

¹³⁵ Synnytyslaitoksen varastoluettelot 1923–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹³⁶ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1934. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹³⁷ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1935 ja 1936. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; ”Prinsessa Ruusunen”, KMOV 10.12.1925; ”Säde”-yhdistyksen arpajaiset, KMOV 8.4.1926; Säde-yhdistys, KMOV 23.2.1928; Ompelu-ilta, KMOV 5.9.1929.

yhteenlasketut menot muodostivat jopa yli 95 prosenttia yhdistyksen kokonaismenoista.¹³⁸ On tosin huomioitava, että Säde sai kunnalta ja Lääkintöhallitukselta rahaa synnytyslaitoksen ylläpitoon ja kättilön palkkaan. Se ei kuitenkaan tarkoittanut, että kunta ja valtio vastasivat laitoksen kustannuksista täysin. Julkisen tuen keskimääräinen osuus synnytyslaitoksen kokonaismenoista oli 54 prosenttia. Kunnalliset ja valtiolliset avustukset kasvoivat niin hitaasti, että synnytyslaitoksen paisuvat menot söivät yhdistyksen varoja kiihtyvällä vauhdilla vuosikymmenten vaihteessa. Etenkin laitoksen muutto pois yhtiön omistamasta rakennuksesta lisäsi kuluja vuonna 1930. Säde ilmoittikin kunnalle, että mikäli sen tuki ei kasvaisi, jouduttaisiin harkitsemaan synnytyslaitoksen sulkemista.¹³⁹ Uhkaus oli luultavasti ennenaikainen, mutta se pohjautui totuuteen. Ennen vuotta 1930 synnytyslaitoksen menot olivat enimmillään noin 28 300 markkaa, joten lähes 20 000 markan vuosivuokra oli tuntuva lisäys kokonaiskustannuksiin Gösta ja Ruth Serlachiuksen rahastojen tasaisista korkotuloista huolimatta.¹⁴⁰

Maternalistinen mentaliteetti sai Säde-yhdistyksen hallinnoimaan Mäntän synnytyslaitosta siitäkin huolimatta, että työ vei runsaasti sekä aikaa että rahaa. Tukianomukset, käsityöt ja muut laitoksen asiat vaativat kaikkien panosta – ei ainoastaan Säteän johtokunnan. Varsinkin vuoden 1930 muutto edellytti aktiivisuutta, sillä uuden tilan etsiminen, uudenaikaisten välineiden hankinta, kiinteistön remontointi ja neuvottelut kunnan kanssa edellyttivät kärsivällisyyttä, varoja ja asiantuntemusta. Voidaan myös todeta perustellusti, että synnytyslaitoksen ylläpitäminen verotti muun toiminnan järjestämistä; tyttöjen naisellinen kasvatus, lasten kesäleikkitoiminta ja juhlat vähenivät tai loppuivat kokonaan 1920-luvun kuluessa. Tähän johtopäätökseen tuli myös sihteeri Helmi Särkkä yhdistyksen vuosikertomuksissa.¹⁴¹

Moderni synnytyslaitos ei ollut 1920-luvun Suomessa itsestään selvyys. Kansanterveystyö ontui, sillä esimerkiksi imeväishuolto rajoittui miltei pelkästään kaupunkeihin ja avioliiton ulkopuolella syntyneisiin vauvoihin jättäen yli 80 prosenttia kaikista lapsista huoltotoimien ulkopuolelle.¹⁴² Mäntän äitien ja vastasyntyneiden tilanne oli poikkeuksellinen ympäröivään maaseutuun verrattuna, sillä suurin osa lapsista saatettiin maailmaan Säteän synnytyslaitoksella. Esimerkiksi vuonna 1924 vain kuusi

¹³⁸ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1923–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM. Synnytyslaitoksen kokonaismenoihin on yhdistetty tilinpäätösten perusteella synnytyslaitoksen ylläpito, vuokra, lääkärinlaskut, äitiyshuolto, vakuutukset, inventaariot, käsityötarpeet ym. Osa käsityötarpeista on mennyt muuhunkin toimintaan, mutta koska suurin osa kuitenkin annettiin synnytyslaitokselle, ne on otettu mukaan synnytyslaitoksen kokonaismenoihin.

¹³⁹ Säde-yhdistyksen kirje Mäntän kunnanvaltuustolle 18.4.1930. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁴⁰ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1923–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁴¹ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁴² Harjula 2007, 58.

mänttäläisvauvaa syntyi sen ulkopuolella.¹⁴³ Koko maan tasolla kotisynnytys oli normi: vuonna 1930 vain 20 prosenttia synnytyksistä tapahtui laitoksissa ja vasta vuosisadan puolivälin jälkeen niiden osuus kohosi enemmistöksi.¹⁴⁴ Omalaatuista oli myös laitoksen asiakaskunta. Vuoden 1930 muuton myötä synnytyslaitokselle saatiin yksityishuone, joka todistaa hyvätuloisista asiakkaista, sillä työläisäideillä tuskin oli varaa oman rauhan ylellisyyteen. Kaikkien kansanluokkien standardeja vastaava synnytyslaitos saattoi olla välttämättömyys siksikin, että mikäli kotisynnytys oli poissuljettu vaihtoehto, lähimmän kaupungin eli Tampereen terveys- ja kätilöpalvelut olivat pitkän matkan päässä. Kuin vahingossa hierarkkisen tehdasyhteisön keskellä synnytyslaitos muodostui sosiaalisten luokkien sulatusuuniksi, jossa yläluokkainen rouva kohtasi langenneen naisen.

3.2.2 Äitiyshuollon pioneerit

Suomalaisen lastenhoidon ja neuvolatoiminnan juuret ulottuvat yksityisen hyväntekeväisyyden varaan rakentuneeseen ranskalaiseen ”Goutte de lait”- eli maitopisara-aatteeseen¹⁴⁵, jonka taustalla vaikutti väestöpoliittinen huoli korkeasta äitiys- ja imeväiskuolleisuudesta. Suomessa perustettiin kaksi keskeistä järjestöä äitiysneuvonnan kannalta 1920-luvun alussa: Samfundet Folkhälsan i Svenska Finland sekä Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliitto. Samfundet Folkhälsan käynnisti kansanterveydellisen valistus- ja koulutustoiminnan kiertävien terveyssisarten avulla ruotsinkielisen väestön keskuudessa, kun taas Mannerheimin Lastensuojeluliiton toiminta-ajatus konkretisoitui lasten terveydentilan kohottamiseen sekä nuorten luonteen kasvattamiseen ja jalostamiseen. Ensisijaisesti apu oli kohdennettava sitä kipeimmin tarvitseville eli vähävaraisille ja puutteenalaisille perheille.¹⁴⁶

Mäntässä käynnistettiin äitiyshuoltotoiminta synnytyslaitoksen johtajattaren neiti Elli Tammen ehdotuksesta huhtikuussa 1936. Äitiyshuollosta käytettiin myös nimitystä äitiysneuvonta. Säde oli alalla jonkinlainen tienraivaaja; aloitettiinhan äitiyshuolto jo ennen vuoden 1937 äitiysavustuslakia. Käytännötoiminnasta vastasi Tammi ja valvonnasta tehtaanlääkäri Sten von Troil. Rahallista tukea tarjosivat sekä valtio että kunta. Maksuttomuus takasi neuvonnan suosion. Ensimmäisenä vuonna vastaanotolla vieraili 73 äitiä ja neuvontakäyntejä oli kaikkiaan 127. Seuraavina vuosina

¹⁴³ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Mönkkönen 1992, 362.

¹⁴⁴ Kauttu et. al. 1983, 66–67.

¹⁴⁵ Maitopisara-aatteesta esim. Riihola 2010.

¹⁴⁶ Riihola 2010, 41–51.

äitiysneuvonnan suosio kasvoi ja käyntien määrä lisääntyi. Vuonna 1938 äitejä oli jo 82 ja käyntejä yhteensä 170.¹⁴⁷

Valtiontuen myönsi Lääkintöhallitus ja se jaettiin kunnan kautta. Kunta ja Säde-yhdistys sopivat äitiysneuvonnasta Lääkintöhallituksen laatiman johtosäännön pohjalta kesällä 1936.¹⁴⁸ Johtosäännön mukaan äitiysneuvojan tuli pyrkiä valistamalla ja auttamalla vähentämään raskaudenajan ja synnytyksen tuottamia vaaroja, edistämään tulevien äitien terveyttä ja ohjaamaan heitä niin, että he lapsen synnyttyä kykenisivät hoitamaan tätä järkevästi. Johtosääntö edellytti tiivistä yhteistyötä muiden terveyden- ja sairaanhoidon toimijoiden kanssa. Äitiysneuvojalta vaadittiin päiväkirjamerkintöjä toiminnastaan ja muistiinpanoja jokaisesta valvonnanalaisesta raskaana olevasta naisesta. Vastaanottoja tuli pitää säännöllisesti, mutta myös kotikäyntejä edellytettiin tarvittaessa. Varsinaisten lääketieteellisten toimenpiteiden lisäksi äitiysneuvojan tuli kertoa raskaudenajan terveydenhoidosta ja kiinnittää erityistä huomiota esimerkiksi yleiseen puhtauteen, ihonhoitoon, vaatetukseen, kodin siisteyteen, työhön ja liikuntaan, ravintoon, hampaiden hoitoon, suoliston toimintaan sekä suonikohjuihin. Synnytyksen jälkeinen neuvonta oli yhtä tärkeää kuin sitä edeltävä. Valistustyöhön kuului myös terveyden- ja lastenhoidon kirjallisuuden levittäminen. Oli tärkeää, että äitiysneuvoja saavutti toiminnallaan ja käytöksellään äitien ja kotien täydellisen luottamuksen.¹⁴⁹ Johtosääntö kytkeytyi lääketieteelliseen lastenkasvatukseen, jolle oli tyypillistä antaa yksityiskohtaisia ohjeita toimenpide- ja hoitomenettelytavoista.¹⁵⁰

Äitiyshuolto integroitiin synnytyslaitoksen toimintaan. Näin ollen äitiyshuollon tuki oli vastaavasti konkreettista, rahaa, ruokaa ja vaatteita, toisin kuin esimerkiksi marttajärjestössä. Lastenhoidollinen apu ei tarkoittanut pelkkiä neuvoja ja ohjeita, ja äitiyshuollon symboliksi nousikin Mäntässä jo kauan tunnettu lastenkori. Avun vastaanottamisella ei ollut seurauksia tai velvoitteita, sillä sitä ei tarvinnut köyhäinhoitoavustuksen tapaan maksaa takaisin, eikä se vaikuttanut esimerkiksi kunnalliseen äänioikeuteen. Vuonna 1937 valtio teki äitiysavustusjärjestelmästä lakisääteisen, mutta varsinainen neuvolatoiminta organisoitiin vasta 1940-luvulla. Äitiysavustusta voidaan pitää valtion ensimmäisenä väestöpoliittisena tukimuotona ja ensimmäisenä perhekustannuksia tasoittavana toimenpiteenä.

¹⁴⁷ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1936, 1937, 1938 ja 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁴⁸ Ote Mäntän kunnanvaltuuston pöytäkirjasta 15.7.1936. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁴⁹ *Äitiysneuvojana toimivan kättilön johtosääntö*. Lääkintöhallitus 15.4.1935. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁵⁰ Tähtinen 1992, 153.

Äitiysavustus jaettiin ainakin osittain luontoisapuna. Se oli kytketty vahvasti aikakauden kansanterveydellisiin päämääriin, sillä avustuksen saaminen edellytti lääkärin, kättilön tai äitiysneuvolan lausuntoa.¹⁵¹ Tuki oli tulosidonnaista, jolloin se kohdistui nimenomaan vähävaraisiin äiteihin.¹⁵² Kun laki äitiysavustusjärjestelmästä säädettiin, kunta ja Säde tekivät uuden sopimuksen, jossa äitiysneuvonnasta tehtiin kiinteä osa kättilöntointia. Sisällöllisesti äitiysneuvonta ei muuttunut.¹⁵³

Kun äitiyshuolto pian osoittautui suosituksi, se katsottiin jo synnytyslaitoksen erottamattomaksi osaksi.¹⁵⁴ Diskurssissa korostui yhdistyksen halu tukea äitejä heidän tärkeässä tehtävässään. Säde näki äitiyden naisen luonnollisena kutsumuksena, mutta se ei välttämättä ollut synnyynnäinen ominaisuus. Kasvatus vaati tietoja ja taitoja, joita täytyi opetella. Lapset olivat edelleen avainasemassa, mutta ensimmäistä kertaa äitien hyvinvointi sai myös itseisarvoollisia piirteitä, kun naisia haluttiin suojella raskauden ja synnytyksen vaaroilta. Toisaalta äitiysneuvonta liitti Säde-yhdistyksen yhteistyökumppaninsa Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton periaatteisiin, jotka korostivat jokaisen lapsen yhtäläistä oikeutta hellyyteen ja huolenpitoon jo kohdusta lähtien.

3.3 Lapset

3.3.1 Lasten Turva

Huoli lasten terveydestä ja kuolleisuudesta kohtasi yhteiskunnalliset pyrkimykset 1920-luvulla koko Euroopassa. Vuosikymmenen kuluessa sosiaalipolitiikan, lastensuojelun ja terveydenhoidon tehtävät kytkeytyivät läheisesti toisiinsa. Historiantutkija Panu Pulman mukaan tämä lastensuojelun kukoistuskausi ei Suomessa johtunut niinkään itsenäistymisprosessista kuin vuoden 1918 tapahtumista ja niiden lopputuloksesta. Huoli lapsista yhdisti poliittisen kentän eri laitoja, sillä moni alaikäinen oli menettänyt sodassa huoltajansa.¹⁵⁵ Ajankuvan ja rouvasväenyhdistysten perinteen mukaisesti myös Säteessä kiinnostuttiin lastensuojelusta. Jo perustamisasiakirjassaan ja säännöissään Säde-yhdistys määritteli tehtäväkseen varattomien lasten yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman parantamisen.

¹⁵¹ Sosiaaliministeriön kiertokirje (HaO N:o 6/1937) huoltolautakunnille äitiysavustuslain toimeenpanosta. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Riihola 2010, 77.

¹⁵² Tuloraja poistettiin vuonna 1949. Siivola 1985, 53; *Äitiysavustuslaki*, KMV 30.9.1937.

¹⁵³ Säde-yhdistyksen ja Mäntän kunnan sopimus kunnallisen kättilöntoimen ja siihen liittyvän äitiysneuvojatoimen hoidosta 10.11.1937. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁵⁴ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1938. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁵⁵ Pulma 1987, 123–134; Korppi-Tommola 1990, 17.

Hädänalaisten lasten auttamisen tärkeydestä kertoo myös se, että aluksi yhdistys sai nimen ”Lasten Turva”. Se kuitenkin muutettiin hammaslääkäri Lempi Ranttilan ehdotuksesta ”Säteeksi”.¹⁵⁶

Mänttä kantoi huolta lasten tulevaisuudesta koko maailmansotien välisen ajan. Varsinkin pulavuosina tehdasyhteisö oli jonkinlainen keidas, jossa maalaiskunnista lähteneet kerjäläislapset eivät olleet harvinaisuus.¹⁵⁷ Paikallislehti vastasi ongelmaan puhumalla lasten hyvinvoinnin puolesta säännöllisesti ja kirjavasti. Joskus ponnahduslautana oli nuorisorikollisuus, joskus kotien valistustyö, mutta nimittäjä säilyi samana: kasvavan polven parempi huomen. KVM-lehden esittelemässä diskurssissa oli kaksinainen intressiperusta. Ensimmäisen, väestöpoliittisen linjan tehtävä oli laskea imeväiskuolleisuus muiden sivistysmaiden tasolle. Tohtori A. A. Lyytinen kirjoitti, että vastasyntyneen elämän edellytykset korreloivat terveydellisen kulttuurin tasoon. Varsinkin perheiden ensimmäiset lapset päätyivät uhreiksi yrityksen ja erehdyksen oppimisprosesseihin. Jos vauva selvisi hengissä epäsiisteydestä, välinpitämättömyydestä ja virheellisestä hoidosta, pian häntä uhkasivat sairaudet, onnettomuudet ja siveettömyys. Lastentautiopin professori Arvo Ylpön näkemykset eivät olleet yhtä pessimistisiä, vaikka sittemmin neuvolatoiminnan kehittäjänä ja arkkiaitina tunnettu Ylppö olikin huolissaan erityisesti maaseudun pikkulasten vääränlaisesta, pakanallisiin uskomuksiin pohjautuvasta hoidosta.¹⁵⁸ Muutkin jakoivat vinkkejään auliisti. Kasvatuskeskustelun toinen haara polveutui sosiaali- ja moraalipoliittisesta perustasta. Kurinpito kuului niin kodeille kuin kouluille, eikä kiroilua, töhertelyä tai alaikäisten juopottelua pitänyt sallia. Jo 1930-luvulla puhuttiin nuorten syrjäytymisestä, joka oli potentiaalinen kasvualusta rikollisuudelle. Tässä kehityksessä kotien aineettomat hyveet merkitsivät enemmän kuin aineelliset. Taloudelliset ja perinnölliset syyt olivat vähemmistönä rikollisuuden yksinkertaistetuissa selitysmalleissa, kun siveettömyys painoi vinoumia inhimilliseen kehityskaareen. Yhteisö näki nuorten toimeettomuudessa puukkojunkkareiden maaperän.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Säde-yhdistyksen perustamisasiakirja 26.7.1920; Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

¹⁵⁷ Mönkkönen 1992, 252.

¹⁵⁸ A. A. Lyytinen. *Lastensuojelutyö maaseudulla*, KVM 7.5.1925; Arvo Ylppö. *Siitä vanhanajan ja nykyajan lastenkasvatuksesta*, KVM 4.3.1926; Pulma 1987, 187–188.

¹⁵⁹ M. E. Mäki. *Nuorison herättäminen ja ohjaaminen jaloön elämän kilvoitteluun on tärkeimpiä kasvatustehtäviä*, KVM 11.2.1926; *Varhaisnuorison kasvatuksesta*, KVM 25.3.1926; *Enemmän sivistyneisyyttä!*, KVM 29.7.1926; *Kasvatuksen kautta...*, KVM 6.1.1927; J. H. Tunkelo. *Kotien laatu yhteiskunnalle tärkeä*, KVM 15.8.1935; *Yhteiskuntakelpoisuus*, KVM 30.7.1936; *Jokainen nuorisopolvi tarvitsee korkeita ihanteita ja hyvää seuraa*, KVM 29.7.1937. J. H. Tunkelo. *Rikollisuudesta nuoruusvuosina*, KVM 5.10.1939; Pulma 1987, 187–188.

Lapsidiskurssi piti suojelutyön siunauksellisuutta kiistattomana. Vähittäinen pyrkimys lastensuojelun kunnallistamiseen kumpusi useiden toimijoiden monimutkaistamasta järjestelmästä. Pitkässä prosessissa saavutettiin välietappi marraskuussa 1927, kun lastensuojelulakiehdotus valmistui loputtomaksi kuvaillun odotuksen jälkeen. Ehdotuksessa kaavailtiin rajoituksia lasten työssäkäyntiin sekä oikeuksiin ja velvollisuuksiin lain edessä. Valtion kustannusvelvollisuus suojelutoimenpiteissä kasvaisi vanhempien ja kuntien rinnalla. Merkittävin avaus liittyi valtaoikeuksiin: yhteiskunnalla tuli olla oikeus ottaa huostaan alle 16-vuotias lapsi, mikäli hän ei saanut vanhempiensa luona tarpeellista hoitoa tai kasvatusta. Vastuu lapsista siirrettäisiin kunnassa köyhäinhuoltolautakunnalta lastensuojelulautakunnalle.¹⁶⁰ Lakiehdotus saatiin täytäntöön lähes samansisältöisenä vasta kymmenen vuotta myöhemmin. Mittavassa huoltolakiuudistuksessa oli tärkeintä käytäntöjen yhdenmukaistaminen, toiminnan tehostaminen ja keskittäminen sekä julkisen vallan toimivaltuuksien laajentaminen. Epäonnistuneen yksilön syntymekanismista oltiin yksimielisiä: se kytkeytyi lapsuuden fyysiseen ja psyykkiseen pahoinvointiin. Tavoitteena oli puuttua surkeisiin lapsikohtaloihin ennalta, ettei uuden lain mahdollistamia väliintuloja jouduttaisi tekemään. Kotien tehtäväksi jäi luottaa viranomaisiin, sillä sivistysvaltion kansalaiset saattoivat uskoa vallanpitäjien hyvyteen ja asiantuntemukseen. Diskurssi ei unohtanut vastavuoroisuutta – eihän tyrannius kuulunut demokraattiseen tasavaltaan.¹⁶¹

Lastensuojelu oli alusta lähtien osa Säde-yhdistyksen toimintaa. Nimeämiskeskustelun ja toiminnankuvauksen asettaman linjan mukaisesti yhdistyksen ensimmäinen avustamisprojekti kohdistui lapsiin. Vastaperustettu Säde ryhtyi rahoittamaan Mäntän Naisyhdistyksen lastenkotia kuukausittain 700 markalla. Avustuksista huolimatta laitos lakkautettiin ennen vuotta 1925, jolloin vastuu pulaan joutuneista alaikäisistä siirtyi yksin kunnalle.¹⁶² Mäntän hyväntekijät eivät kuitenkaan unohtaneet lastenkotiasiaa. Se nousi uudelleen esille vuonna 1937, kun Säde-yhdistyksen sihteeri Helmi Särkkä lähetettiin tutustumaan Ruotsin lastenkoteihin. On mahdollista, että retkellä oli useampia ihmisiä, sillä raportissa tutustujiin viitattiin monikossa. Matkakertomuksessa Särkkä analysoi lastenkoteja mänttäläisestä näkökulmasta, ja lopuksi hän teki oman ehdotuksensa sopivasta

¹⁶⁰ Nimim. K. J–la. *Nousevan polven puolesta*, KMOV 27.5.1926; *Lastensuojelulakiehdotus valmistunut*, KMOV 17.11.1927 ja 24.11.1927; Pulma 1987, 169–172.

¹⁶¹ *Uudet huoltolait*, KMOV 7.11.1935; J. H. Tunkelo. *Uusien huoltolakien merkitys*, KMOV 20.2.1936; nimim. E. A. S. *Lasten huollosta*, KMOV 26.11.1936; J. H. Tunkelo. *Lapsien elämä turvatontako? Lastensuojelulain ohjeita*, KMOV 28.1.1937; J. H. Tunkelo. *Lasten huolto ja luottamus*, KMOV 16.6.1938.

¹⁶² Naisyhdistyksen lastenkodin lakkauttamisvuodesta esiintyy ristiriitaisia tietoja. Joidenkin lähteiden mukaan se lakkautettiin vuonna 1923, joidenkin vasta vuonna 1925. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970; Mönkkönen 1992, 251.

toimintamallista. Särkkä ehdotti, että mikäli lastenkoti aiottiin perustaa, sinne olisi parasta hyväksyä yli 2-vuotiaita lapsia, joita hoidettaisiin siihen asti kunnes he pystyisivät elättämään itsensä. Lapsien tulisi olla Serlachius-yhtiön vaikutusalueelta ja etupäässä sellaisia, joista kunta ei ollut velvoitettu huolehtimaan. Särkkä kannatti lastenseimen perustamista. Vierailemillaan ruotsalaisilla tehdasseuduilla hän näki suurta hätää, kun pienet lapset joutuivat viettämään aikaansa maantiellä äidin tehdessä työtä. Raportti korosti sitä sosiaalista merkitystä, joka voitaisiin saavuttaa sivistämällä lapsia laitoksessa. Oikeanlainen opetus ja ympäristö takaisivat lapsille kunnollisen, isänmaallisen kasvatuksen.¹⁶³

Gösta ja Ruth Serlachius lomailivat keväällä 1937 Monte Carllossa, josta vuorineuvoksetar kommentoi raporttia sen tekijälle ja Säte-yhdistyksen sihteerille Helmi Särkälle. Vuorineuvoksetar puolsi lastenseimen perustamista. Ruth Serlachius liitti kirjeeseensä miehensä promemorian, jossa tämä otti kantaa laitoksen periaatteisiin ja toimintatapaan. Molemmat uskoivat, että Mäntässä tarvittiin nimenomaan lastenseimeä eikä lastenkotia. Jokainen äiti saisi tuoda sinne lapsensa päiväksi tai tarvittaessa pidemmäksi aikaa. Vähävaraisimmat vapautettaisiin hoitomaksuista. Gösta Serlachius näki, että lastenseimessä voitaisiin valmistaa nuoria tyttöjä tulevaan työelämään, esimerkiksi opettamalla kodinhoidon ja äitiyden perusteita. Lisäksi hän suunnitteli Mänttään kesäkotia, jonne vanhemmat voisivat tuoda heikkoja lapsiaan hoidettavaksi. Molempien laitosten perustamisessa oli tärkeää, että kaikki äidit – niin työssäkäyvät kuin vähävaraisetkin – saivat osallistua suunnitteluun. Serlachiuksset uskoivat lastenseimen ja kesäkodin organisoinnin Säte-yhdistykselle, mutta kirjeistä huokui ohjaava sävy: yhdistyksen kannattaisi edetä matkaraportin ja heidän mietintöjensä pohjalta. Molemmat painottivat asian tärkeyttä.¹⁶⁴

Säte innostui lastenseimestä. Yhdistys kutsui aiheesta kiinnostuneet koolle keskustelemaan periaatteellisista kysymyksistä. Hankkeessa oli tasa-arvoinen, yhteiskuntaryhmiä yhdistelevä kaiku, sillä mielipiteitä kerättiin kaikista sosiaaliluokista Serlachiuksien ohjeen mukaisesti. Kokouksen käytännönjärjestelyt puhuivat puolestaan. Kutsu painotti monipuolisen osallistujajoukon ja erilaisten kokemusten arvoa sekä toteuttajien ja hyödyntäjien yhteistyötä. Neuvottelutilaisuus järjestettiin Kerholassa, ei klubitalolla, jotta työläisäitien olisi helppo saapua paikalle.¹⁶⁵ Keskustelutilaisuuden

¹⁶³ ”Matkahavaintoja Ruotsista lastenkotialalla” 25.2.1937. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM; Fellman 2011, 11.

¹⁶⁴ Ruth Serlachiuksen kirje Helmi Särkälle 11.3.1937; Gösta Serlachiuksen promemoria lastenseimen perustamisesta Mänttään. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM.

¹⁶⁵ *Lastentarha tai -seimi olisi saatava Mänttään*, KMV 25.3.1937.

tulokset jäivät luultavasti laihoiksi, sillä niistä ei raportoitu lehdissä eikä Säteen omissa aineistoissa. Vaikka diskurssi jäi lastenseimen osalta laimeaksi, Säde suunnitteli laitoksen perustamista tosissaan. Samana vuonna 1937 yhdistys päätti rakennuttaa uuden elokuvateatterin, jonka tuotto käytettäisiin päivähoiton menoihin. Erinomainen tontti saatiin lahjoituksena Serlachius-yhtiöltä ja piirustukset tilattiin arkkitehti W. G. Palmqvistilta. Hanke kuitenkin keskeytyi seuraavana vuonna, kun Säteelle tarjottiin ostettavaksi jo olemassa olevan Mäntän elokuvateatterin osakkeita. Sääntömuutoksen jälkeen kauppa syntyi, ja yhdistys teki aluevaltauksen viihdekulttuuriin. Lastenseimikysymyksen arvo ruumiillistui Bio Säteen ylläpitoon: yhdistys oli valmis investoimaan teatterin ostoon ja kunnostamiseen tärkeän asian puolesta. Elokuvasali kunnostettiin ja maalattiin, ja se sai uudet tuolit, äänilaitteet, aitioverhot sekä modernin samettisen esiripun, joka sähköön voimalla siirtyi eteen ja sivuun näytäntöjen alussa ja lopussa. Yhdistyksen jäsenet eivät itse näyttäneet elokuvia tai rahastaneet yleisöä, mutta osallistuivat käytännön työhön muilla tavoin. Ruth Serlachius valitsi esitettävät filmit vuodelle 1938 ja Elvi Tallgren vastasi elokuvateatterin toiminnasta. Nyt kirjanpito jouduttiin tekemään kolmen eri tahon osalta: yhdistyksen, synnytyslaitoksen ja Bio Säteen.¹⁶⁶

Huoli lasten hyvinvoinnista oli aito. Lastenseimen taustalla heijastui ajatus vanhempien tai vanhemman tukemisesta kasvatustehtävässä ja lapsen persoonallisuuden tasapainoisesta kehityksestä. Ruth ja Gösta Serlachiuksen henkilökohtainen kiinnostus teki lastenkodista ensisijaisen hankkeen myös Säde-yhdistykselle. Hanke istui Säde-yhdistyksen perusajatukseen lasten huolehtimisesta, eikä siihen liittynyt tasa-arvopyrkimyksiä. Yhdistys ei argumentoinut äitien ja naisten oikeudesta työntekoon. Gösta Serlachiuksen ja ilmeisesti myös Säteen jäsenten ajatuksissa äidit osallistuivat työelämään vain silloin, jos hän oli jäänyt leskeksi nuorena tai jos isä ei kyennyt elättämään perhettään esimerkiksi sairastumisen vuoksi.¹⁶⁷ Kysymys kosketti myös lastenhoidon ammatillistumista. Perheen ulkopuoliset henkilöt saattoivat olla mukana lasten kasvatuksessa ja hyvinvoinnin edistämisessä, johon heidät oli koulutettu. On myös tärkeää noteerata yleinen henkinen ilmasto ja sitä representoinut diskurssi, joiden vaikutuksessa lastenseimeä suunniteltiin. Paikallislehti täyttyi kirjoituksista, jotka polemisoivat lasten kasvatusta, kokonaisvaltaista hyvinvointia ja sitä uhkaavia tekijöitä. Julkisuudessa esiintyneiden sosiaalipolitiikan toimijoiden mentaliteetti oli yhtenevä: uurastuksen tavoitteena oli luoda ”vankka vartio Suomelle”¹⁶⁸. Loppujen lopuksi päiväkotia perustettiin vasta vuonna 1948, jolloin Säde-

¹⁶⁶ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1937–1938. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

¹⁶⁷ Gösta Serlachiuksen promemoria lastenseimen perustamisesta Mänttään. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁶⁸ *Varhaisnuorisotyöhön käsiksi*, KMOV 24.5.1933.

yhdistyksen lisäksi toimeenpanijoina olivat Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton Mäntän osasto sekä Serlachius-yhtiö. Vielä 1930-luvulla jouduttiin toteamaan, että työssäkäyviä äitejä oli paikkakunnalla varsin vähän, mutta kymmenen vuotta myöhemmin tilanne oli erilainen. Tuolloin varsinkin sotaleskien työllistyminen oli vaikeaa, kun lapsia ei saatu päivähoitoon.¹⁶⁹

Yhdistykset olivat lastensuojelutyön tavallisimpia vastuunkantajia. Säde oli mukana myös kansallistason toiminnassa, sillä se teki yhteistyötä Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton kanssa, lähinnä varainhankinnassa. Kesällä 1931 ja 1934 Mäntässä vieraili liiton organisoima tivoli, joka ilahdutti paikallista väestöä erilaisin huvilaittein ja ohjelmanumeroin. Lastensuojeluliitto ja Säde jakoivat hankkeen tuotot puoliksi. Rahojen vastineeksi yhdistys osallistui järjestelyihin, mainostamiseen ja kassojen hoitoon. Tivolitoiminta oli kohtalaisen tuottoisaa, sillä vuonna 1931 Säde sai osallisuudestaan yli 3 000 markkaa, joka oli noin 5 prosenttia yhdistyksen puhtaista vuosituloista. Summa oli kolme kertaa suurempi kuin samana vuonna järjestettyjen arpajaisten tuotto ja se riitti kattamaan esimerkiksi synnytyslaitoksen remonttikustannukset. Tivolin merkitys mitattiin myös nuorten iloisissa mielissä.¹⁷⁰ Taloudellisen edun ohella yhteistyö Mannerheimin Lastensuojeluliiton kanssa oli arvokysymys. Tukemalla hyvämaineista liittoa Säde osallistui porvarilliseen lastensuojeluun maantieteellisen vaikutuspiirinsä ulkopuolellakin. Käytännönyhteydet Mannerheimin Lastensuojeluliiton kanssa ulottuivat myös kesäleikkitoimintaan.¹⁷¹

3.3.2 Auttamisen iloa lastenjuhlissa

Juhlien ja erilaisten kahvitilaisuuksien järjestäminen oli osa Säde-yhdistyksen vuosittaista toimintaa. Tavallisesti niiden ensisijainen tarkoitus oli kerätä rahaa hyväntekeväisyyteen, mutta myös erilaisia teemajuhlia, arpajaisia, tanssiaisia ja iltamia järjestettiin joka vuosi. Usein yhdistyksessä saatiin iloita näiden tilaisuuksien suosiosta. Vuonna 1922 järjestetyt laskiaisen kelkka-ajot tervasoituineen ja vesikelkkoineen olivat niin ikimuistoiset ja tuottoisat, että niiden tunnelmaan palattiin jopa 50 vuotta myöhemmin.¹⁷²

¹⁶⁹ *Lasten päiväkotia Mänttään*, Tehdas ja Me 2/1948, 12–13; *Lasten päiväkodin vihkiäisjuhla Mäntässä*, Tehdas ja Me 3–4/1948, 10–11.

¹⁷⁰ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1932; Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1931 ja 1934. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁷¹ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1923 ja 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁷² Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

Säde-yhdistyksen juhlista muodostui sosiaalisen toiminnan kulmakivi myös pienten lasten keskuudessa. Pian yhdistyksen perustamisen jälkeen lasten joulujuhlasta kehkeytyi perinne. Useimmiten se oli ilmainen, mutta joinakin vuosina osallistumisesta perittiin pieni maksu, jota vastaan osallistujat saivat pienen lahjan. Ensimmäisessä lastenjuhlassa jouluaatonaattona 1920 oli lähes 400 pientä vierasta. Juhlaohjelman päätyttyä lapsille tarjoiltiin puuroa ja makeisia. Lisäksi jokainen sai muistoksi kuvakirjan ja jonkin lämpimän vaatekappaleen. Seuraavana vuonna yhdistys jakoi lapsille joululahjoiksi vaatteiden, makeisten ja lehtien lisäksi Ruth Serlachiuksen 2 000 markan kenkälahjoituksen. Tavallisesti joulujuhlat kustannettiin aiemmin syksyllä järjestetyillä lasten juhlilla. Säde organisoii muutamana vuonna lasten näytelmiä, jotka vaativat paljon töitä. Esimerkiksi vuonna 1925 yhdistyksen ompeluillat käytettiin lastennäytelmä Prinsessa Ruususeen tarvittavien koristekukkien valmistamiseen. Lasten tapahtumien järjestämisessä korostuikin yhdistyksen jäsenten oma aktiivisuus. Käsityöt tehtiin ompeluilloissa, palkinnot ja lahjat kustannettiin itse tai hankittiin lahjoituksina kiertämällä paikallisissa yrityksissä. Juhlatilaisuuksissa osallistuttiin ruumiillisen työn lisäksi viihdyttämiseen. Jäsenet toteuttivat musiikkiesitykset, taikatemput, näytelmät ja leikit pääasiallisesti omin voimin.¹⁷³

Säde-yhdistyksen vuosikertomukset viestivät juhlien suosiosta ja tarpeesta. Lasten joulujuhla pyrittiin aina pitämään, vaikka joinakin vuosina yhdistyksen muu toiminta oli vaatimatonta, ompeluiltojen osanotto laimeaa ja iltamien ja arpajaisten järjestäminen jäi väliin. Lasten ilostuttaminen tuntui olevan yhtä tärkeää kuin avustusten jakaminen tai taloudellinen tulos. Arvo mitattiin osallistumisinnokkuudella. Mitä enemmän juhlissa oli vierailijoita, sitä onnistuneempina niitä pidettiin. Säde-yhdistyksen toiminnan kaksoisrooli tiivistyykin hyvin juuri lastenjuhlissa: konkreettisen hyväntekeväisyyden ohella Mäntän työväkeä ja seurapiirejä haluttiin viihdyttää kulttuuripainotteisella ohjelmalla. Fokus säilyi kuitenkin varsinaisessa hyväntekeväisyystyössä. KMV-lehti muisti uskollisesti kiittää Säde-yhdistystä pyyteettömästä uurastuksesta, jonka tulokset näkyivät lasten iloisina hymyinä.¹⁷⁴ Vaikka näytelmistä ja juhlista saatu tuotto oli marginaalista arpajaisiin tai Serlachius-yhtiön tukeen verrattuna, niitä järjestettiin ahkerasti. Se viestii tapahtumien sosiaalisesta painoarvosta. Aktiviteetin ohessa jaettu luontoisavustus oli luultavasti helpompi vastaanottaa kuin köyhäinapu, mikä

¹⁷³ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Onnistunut lastenjuhla, ...*, KMV 19.11.1936.

¹⁷⁴ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1921–1923. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Lasten joulu*, KMV 19.12.1929; *Lastenjuhla Mäntässä ensi sunnuntaina*, KMV 12.11.1936; *Onnistunut lastenjuhla, ...*, KMV 19.11.1936.

saattoi osaltaan kasvattaa juhlien suosiota. Yhdistyksen jäsenet huomasivat, kuinka tervetulleita lasten vaatekerrat olivat työläiskodeissa. Kun toiminta painottui synnytyslaitokseen ja äitiysneuvontaan 1930-luvulla yhä enemmän, lapsille järjestetty ohjelma väheni.¹⁷⁵ Juhlien harvalukuisuuden peruste saattoi olla myös taloudessa. Kun yhdistys oli vakiinnuttanut tietyn tulotason Gösta ja Ruth Serlachiuksen rahastojen korkotulojen turvin, työläät juhlat eivät olleet ainoa tapa kiihdyttää kassavirtaa. Lastenjuhlien sosiaalisen funktion peri sittemmin Bio Säte. Elokvateatterissa näytettiin paljon pienimmillekin soveltuvia filmejä, joiden viihdearvo vaikutti olleen kasvatushyötyjä painavampi.¹⁷⁶

Mänttäläiset järjestöt viihdyttivät lapsia varsin aktiivisesti. Niin marttajärjestö, IKL, suojeluskunta kuin Naisyhdistys kutsuivat nuorisoa tervehenkisen ajanvieton pariin. Siinä mielessä Säteen joulujuhlat ja näytelmät eivät olleet ainutlaatuisia. Erona muiden järjestöjen tapahtumiin lienee paketit ja palkinnot, joiden jakaminen toi iloisen juhlan moneen köyhään perheeseen. Muut yhdistykset eivät järjestäneet yhtä mittavia lahjoituksia kuin Serlachius-yhtiön rouvasväki. Säteen lastenjuhlat poikkesivat myös aatteellisesti muiden järjestöjen tilaisuuksista. Martat ajoivat kotitalousideologiaa, Isänmaallinen kansanliike oikeistoradikalismia, suojeluskunta valkoista maanpuolustusaatetta ja Naisyhdistys kristillisyyttä. Säte ei varsinaisesti tunnustanut väriä tai ideologiaa, vaikkei sitä voida pitää aatteiltaan neutraalinakaan. Kyse olikin avoimuuden asteesta. Muista järjestöistä poiketen Säteen agenda häivytti hyväntekeväisyyden taakse joko tietoisesti tai tiedostamatta. Epäpoliittisuus ja anteliaat lahjat takasivat Säteen juhlille runsaimman osallistujajoukon.

3.3.3 Lasten kesäleikkitoiminta

Kesäkaitsenta liittyi yläluokan huoleen työläislasten kasvatusoloista. Nuorisolle piti keksiä sivistävää ja tervehenkistä puuhaa koulutyön lisäksi. Niinpä vanhempia kehoitettiin laittamaan lapsensa urheilu- ja nuorisoseuroihin, kesäleireille, partioon, suojeluskuntiin tai Lotta Svärd -järjestöön pikkulotiksi. Joutilaisuus kun oli pahinta, mitä nuorelle saattoi tapahtua, sillä toimettomat jalat johtivat helposti epäterveeseen seuraan.¹⁷⁷ Innostus oli osa laajempaa lääketieteellistä kasvatusmoraliteettia, joka ajoittui Suomessa vuosiin 1920–1934. Kasvatusmenetelmät määritettiin lapsen fyysisen perushoidon kautta,

¹⁷⁵ Säte-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM.

¹⁷⁶ Esim. *Bio Säteen ohjelmisto*, KMOV 21.7.1937; *Bio Säteessä...*, KMOV 4.8.1937; ”*Vieras mies tuli aloon*” *Bio Säteessä ensi sunnuntaista lähtien*, KMOV 30.3.1939.

¹⁷⁷ *Lasten kesänvietto*, KMOV 28.5.1925; M. E. Mäki. *Nuorison herättäminen ja ohjaaminen jaloön elämän kilvoitteluun on tärkeimpiä kasvatustehtäviä*, KMOV 11.2.1926; *Varhaisnuorison kasvatuksesta*, KMOV 25.3.1926; nimim. V. S. *Varhaisnuorisotyöhön käsiksi*, KMOV 24.5.1933; *Pojat leirille*, KMOV 6.7.1933.

mutta samalla korostettiin myös ruumiillista terveyttä ja elinvoimaisuutta. Lapsen yksilöllinen kehitys oli sivuosassa; usein se nähtiin alisteisena fyysiselle kehitykselle.¹⁷⁸

Säde-yhdistyksen kohdalla lastenkasvatus merkitsi kesäkaitsijan palkkaamista. Hänen tehtäviinsä kuului lasten leikki- ja virkistystoiminnan järjestäminen kesälomien ajaksi. Aluksi toimea hoiti yhdistyksen jäsen normaalin työnsä ohella, mutta pian harrastuspohjaisen kesäkaitsennan tulokset osoittautuivat laimeiksi. Vuonna 1923 tehtävään päätettiin palkata kokopäivätoiminen henkilö. Ohjaaja koulutautui yhdistyksen kustannuksella Mannerheimin lastensuojeluliiton leikkikurssilla Helsingissä.¹⁷⁹ Liitto oli huolissaan maaseudun lasten mahdollisuuksista terveelliseen ja kehittävään ulkoiluun. Lasten kesäkaitsijatoiminnan tarkoituksena oli tarjota lapsille – varallisuuteen katsomatta – vastapainoa älyä vaativalle koulutyölle. Vähäosaisten lasten tuli urheilla ja puuhastella loma-aikanaan aivan kuten rikkaimmissakin perheissä oli tapana.

Lämnade åt sig själva, utan det stöd och den regelbundna sysselsättning, som skolan bjuder, ofta även berövade det materiella understöd och den fysiska vård, som de äro i behov av och som de erhålla i skolan eller barnträdgårdar, leva de utan tillsyn utsatta för gatornas och grändernas skadliga inflytande.¹⁸⁰

Kesäkaitsenta ei siis ollut ainoastaan mukavaa vapaa-ajantoimintaa, vaan tarkoitus oli pelastaa alempien sosiaaliluokkien lapset haitallisilta vaikutuksilta. Kurssilla luennoitiin leikin ja urheilun tärkeydestä lasten ja nuorten sielunelämälle ja koko yhteiskuntapolitiikalle. Tuleville ohjaajille annettiin konkreettisia neuvoja koulupihojen leikkeihin ja kesälomaretkiin. Opetusohjelmaan kuuluivat juoksu-, pallo- ja laululeikit, joiden lisäksi perehdyttiin yksityiskohtaisesti urheilumerkkien suoritukseen.¹⁸¹

Mäntässä lasten kesäleikit saavuttivat suuren suosion, vaikka joskus sateinen ilma ja ohjaajan sairastelu rajoittivatkin osallistumista ja toiminnan järjestämistä. Vuonna 1923 leikeissä oli mukana 40–60 lasta, vuonna 1930 ylitettiin sadan rajapyykki ja vuosina 1925 ja 1926 luku oli jopa 120.¹⁸² Suosion vuoksi lapsijoukko jaettiin yleensä kahteen ryhmään, jolloin tytöt ja pojat leikkivät eri aikoihin.

¹⁷⁸ Tähtinen 1992, 111–144, 153–158 ja 222.

¹⁷⁹ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1923 ja 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁸⁰ Tiedote Mannerheimin lastensuojeluliiton kesäkaitsija-kurssista. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁸¹ Tiedote Mannerheimin lastensuojeluliiton kesäkaitsija-kurssista. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁸² Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1923, 1925 ja 1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde-yhdistyksen leikki- ja uimakoulu*, KVM 21.8.1930.

Sukupuoliroolit korostuivat retkillä, joita tytöt tekivät lähiseudun sivistys- ja kulttuurikohteisiin ja pojat luonnonolosuhteisiin erätaitoja opetellakseen. Vuosina 1925 ja 1926 kesäkaitsijana oli sortavalalainen opettaja Juho Huittinen, joka jalosti Säteen leikkitoimintaa tavoitteellisesti ammattinsa takaamalla organisointikyvyllä. Hän suhtautui työhönsä tosissaan ja oli varsin toimielias aktiviteettien järjestämisessä. Liikunnan ja ulkoilun merkitys korostui: varsinkin pojat suorittivat urheilumerkkejä ja uintitutkintoja.¹⁸³

Lasten leikkitoiminnan hyödyllisistä vaikutuksista saattoi lukea paikallislehdestä. Ennen toista maailmansotaa uinnista oli kehkeytynyt kaikille välttämätön kansalaistaito, jonka eduista uutisoitiin järvivesien lämmentyä. Se merkitsi ”parhainta kesäistä terveyden, hyvinvoinnin ja nautinnon lähdeä, niin fyysillisesti kuin psyykkillisestikin”¹⁸⁴. Uimataito saattoi myös pelastaa kuolemalta, sillä vuosittain Suomessa sattui noin 800 hukkumistapausta. Hyveiden luettelosta ei saanut unohtaa kehitysopillisia tekijöitä. Darwinin lain mukainen olemassaolon taistelu näkyi trooppisissa, tummapintaisissa heimoissa, joissa uimataidolla saattoi välttää biologis-historiallisen karsinnan. Vaikka uimisen vaikutus elämään ei ollut yhtä ehdoton kuin eteläisillä alueilla, ei tullut unohtaa tämän kesäisen liikuntalajin taipumusta edistää yleistä terveyttä ja elämänriemua, ”ympäröihän jo yksinomaan uintia – puhumattakaan muusta saari- ja rantaelämästä – jopa romantiikan ja haavemielisen kaipuun suloisenkirpeä ilmakehä”¹⁸⁵. Säde ei epäillyt uinnin erinomaisuutta ja euforiaa, vaan teki siitä kesäkaitsennan peruskiven. Joinain kesinä opetus oli satunnaista, kun taas esimerkiksi vuonna 1930 voimistelumaisteri Sirkku Hulkkonen otti uimataidon edistämisen erityistavoitteekseen. Hänen valvonnassaan moni saavutti uimamaisterin ja -kandidaatin tutkinnon, mitä sitten juhlittiin arvokkaassa seppelöintitilaisuudessa tuomari Laguksen johdolla. Uimaopetuksen perinne jatkui Mäntässä senkin jälkeen, kun Säde lopetti lasten kesäkaitsennan. Vastuu siirtyi urheiluseuroille.¹⁸⁶

Lasten kesäkaitsennalla oli huvituksen ohella syvällisempikin missio. Diskurssin osapuolet niin paikallislehdessä kuin Säde-yhdistyksessä antoivat ymmärtää, että kesäkaitsennan tarkoitus ei ollut vieroittaa lapsia kodeistaan, vaan päinvastoin auttaa heitä ymmärtämään vanhempiansa

¹⁸³ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1925 ja 1926; Juho Huittisen raportti kesäleikkitoiminnasta 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁸⁴ T. E. Kujanen. *Mitä uinti meille merkitsee?*, KMV 9.7.1936.

¹⁸⁵ T. E. Kujanen. *Mitä uinti meille merkitsee?*, KMV 9.7.1936.

¹⁸⁶ *Onnistunut uimamaisteri- ja kandidaattiseppelöinti Mäntässä sunnuntaina elokuun 10 p:nä*, KMV 14.8.1930; *”Säde”-yhdistyksen leikki- ja uimakoulu*, KMV 21.8.1930.

ajatusmaailmaa. Ammattitaitoisen ohjaajan silmät tarkastelivat lapsia totuudenmukaisemmin kuin vanhempien, sitä paitsi opettaja osasi kontrolloida hauskanpitoa ohjattaviensa tarpeiden ja luonteiden perusteella. Monipuolisissa leikeissä lapsi joutui pinnistelemaan niin ajatuksen kuin ruumiin tasolla ja luottamaan tovereiden apuun.¹⁸⁷ Vuoden 1925 vuosikertomuksessa sihteeri Helmi Saaristo vetosi yhdistyksen jäseniin leikkitoiminnan jatkamisesta ja painotti kesäkaitsennan sosiaalista merkitystä kasvavalle työläisnuorisolle.¹⁸⁸ Myös Juho Huittinen uskoi kesäleikkitoiminnan kannattavuuteen, koska se jätti jälkensä lasten ja nuorten sisäiseen maailmaan:

[...] vaikkakin ulkoapäin katsottuna näyttää työ tuloksettomalta – joka pienuudellaankin vaikuttaa siellä suolan tavoin kaikkeen siihen kuonaan ja saastaan, jota tällainenkin tehdasseutu kesäiseen aikaan raitilla kulkeville lapsilleen runsaasti tarjoo.¹⁸⁹

Erityisesti Huittinen halusi kitkeä työläislasten ja heidän perheidensä negatiivisen suhtautumisen kotimaahansa, sillä Suomen tulevaisuus oli riippuvainen myös tehdasseutujen nuorison sisäisen elämän terveydestä ja eheydestä. Aikakauden painottamat lääketieteellisen kasvatusmoraliteetin ajatukset ruumiillisesta terveydestä saivat rinnalleen lasten psyyken arvioinnin. Raportissaan kesäleikkitoiminnasta Huittinen kuitenkin totesi, että ilokseen hän oli havainnut pojissa orastavaa isänmaallisuutta, joka ilmeni esimerkiksi ponnekkaana *Maamme*-lauluna. Leikkien ja liikunnan lisäksi Huittinen ehti keskittyä tapakasvatukseen. Esimerkiksi kiroilu kiellettiin ankarasti.¹⁹⁰

Myöhemmässä kirjeessään Säde-yhdistykselle kesäkaitsija Huittinen kuvaili Mänttää poliittisesti neutraaliksi yhteisöksi: ”En koskaan kuullut missään sotkettavan työhöni puolueasioita, joka todistaa sitä, että asian tärkeys on ymmärretty periaatteellisesti eikä pinnallisesti. Ei ”Mannerheimin kaartin” nimeä kuullut koskaan”¹⁹¹. Sen sijaan tovereidensa kesäkaitsentatoimissa muilla tehdaspaikkakunnilla tilanne oli Huittisen mukaan päinvastainen: järjestävä taho käytti varojaan tuhlaillen ja propagandamielessä. Pintapuolin vaikuttaakin siltä, ettei mänttäläisiä lapsia ohjailtu oikealle tai vasemmalle määrätietoisesti. Samaan aikaan kuitenkin huolehdittiin ”kuonasta ja saastasta”, joka uhkasi vaikutuksille alttiita nuoria. Huittinen ei sanonut suoraan, mitä hän tarkoitti ”kuonalla ja saastalla”, mutta muiden tehdasyhteisöjen tapaan huoli kohdistui epäilemättä nuorisoa turmelemaan

¹⁸⁷ *Lasten leikkikenttätöiminta on Mäntässä tänä kesänä menestynyt hyvin*, KMOV 13.8.1936.

¹⁸⁸ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁸⁹ Juho Huittisen raportti kesäleikkitoiminnasta 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁹⁰ Juho Huittisen raportti kesäleikkitoiminnasta 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

¹⁹¹ Juho Huittisen kirje Säde-yhdistykselle 16.8.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

punaiseen ainekseen.¹⁹² Sen sijaan hyveitä kesäkaitsija Huittinen kommentoi avoimesti. Hänen ajatusmaailmassa terveet nuoret tunnustivat porvarillisia arvoja: kotia, uskontoa ja isänmaata. Myös Serlachius-yhtiö edellytti lapsien kunnioittavan siniristilippua ja kirkkoa. Sopeutuminen ympäröivään yhteiskuntaan tulevaisuudessa vaati näiden asioiden painottamista jo kasvuiässä. Säde hyväksyi nämä arvot, sillä se palkkasi Huittisen kesäkaitsijaksi myös seuraavana vuonna.¹⁹³

Säde-yhdistys – ja kenties laajemmin koko mäntäläinen yläluokka – osoittikin olevansa jollain tapaa vastuussa lasten ja nuorten kasvattamisesta kuuliaisiksi kansalaisiksi. Lasten kesäkaitsenta lopetettiin 1930-luvulla, kun paikkakunnalle oli perustettu urheiluseura ja partiolippukunta suojeluskunnan ja Lotta Svärdin nuoriso-osastojen rinnalle, mutta edelleen Säde tuki kesäistä urheilutoimintaa ja partiotyttöjä satunnaisilla 2 000 markan lahjoituksilla. Pienen tauon jälkeen vuonna 1936 Serlachius-yhtiö jatkoi samansisältöistä kesäleikitystä kuin Säde aiemmin. Ammattiohjaajan johdolla 2–13-vuotiaat lapset leikkivät, pelailivat, urheilivat ja lauloivat yhtiön rakentamalla leikkikentillä Savosenmäessä ja ammattikoululla. Uutena lajina oli kansantänhu, jonka suosio perustui 1930-luvun heimoaatteeseen.¹⁹⁴

3.4 Vähävaraiset

3.4.1 Ruokaa ja vaatteita

Suomalaisten elämäntapa ja kulutustottumukset alkoivat muuttua sisällissodan jälkeen. Elinolojen koheneminen ei kuitenkaan kyennyt poistamaan köyhyyttä ja takaamaan kaikille aikakauden yleisen tason mukaista toimeentuloa. Köyhäinhoitoa saavien määrä kasvoi etenkin 1930-luvun alkuvuosina, kun talouslama katkaisi myönteisen elintasokehityksen. Suomen itsenäisyyden alkupuolen merkittävimpiä lakeja oli vuoden 1922 köyhäinhoitolaki, jossa avustettavien piiriä laajennettiin. Uusi suuntaus korosti avunsaajien erikoiskohtelua ja kotiavustusmuotojen kehittämistä. Julkinen

¹⁹² Juho Huittisen kirje Säde-yhdistykselle 16.8.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Raiskio 2012, 212.

¹⁹³ Juho Huittisen kirje Säde-yhdistykselle 16.8.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Lasten leikkikenttätöiminta on Mäntässä tänä kesänä menestynyt hyvin*, KMV 13.8.1936.

¹⁹⁴ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970; Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1928 ja 1930. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Lasten leikkikenttätöiminta*, KMV 18.6.1936; *Lasten leikkikenttätöiminta*, KMV 13.8.1936.

turvajärjestelmä oli kuitenkin vielä varsin alkeellinen ja huoltopainotteinen, mikä edellytti kansalaisyhteiskunnan toimenpiteitä sosiaaliturvan täydentäjinä.¹⁹⁵

Vaikka Mäntän köyhäinhoitorasitus olikin suhteellisen pieni muihin tehdasseutuihin verrattuna, puutteessa elävien osuus alkoi sielläkin kasvaa pulavuosina. Paikallishistorioitsija Mauri Mönkkösen mukaan Mäntän köyhäinhoitorasituksen keveyteen vaikuttivat nuori ikärakenne, työkykyisen väestön suuri osuus ja jossain määrin myös Serlachius-yhtiön harjoittama tiukka työvoima- ja väestöpolitiikka. Etenkin 1920-luvulla ”huonoa elämää viettäneet perheet” pyrittiin karkottamaan koko paikkakunnan ulkopuolelle.¹⁹⁶ Vuonna 1932 avustettavia oli eniten: 537 henkilöä eli 13,9 prosenttia väestöstä – tosin luvussa ei ole huomioitu kunnallis- ja lastenkodin asukkaita. Seuraavina vuosina avustettavien määrä väheni, vaikka köyhäinhoidon kokonaismenot kasvoivat. Vuonna 1933 avustettavia oli 481 henkilöä eli 12,5 prosenttia väkiluvusta ja vuonna 1934 415 henkilöä eli 10,8 prosenttia väkiluvusta. Vuodesta 1935 alkaen myös kokonaismenot pienenevät. Köyhäinhoidon menoista raportointiin tarkkaan, sillä aihe kiinnosti sosiaalipalveluihin vasta totuttelevia kansalaisia. Veronmaksajia muistutettiin solidaarisuudesta, joka kantoi yhteiskunnan vaikeiden aikojen yli. Köyhäinhoitolautakuntaa oli turha syyttää tuhailusta, sillä lehtikirjoittelun mukaan avun saannin ehtoja oli tiukennettu entisestään. Räsistusten kantaminen oli terveiden, hyvinvoivien ja maksukykyisten kunniavelka ja velvollisuus niitä kohtaan, jotka olivat saaneet osakseen elämän kovan kohtalon. Avustustaakan keventämiseksi oli panostettava elättämistaidon opettamiseen.¹⁹⁷

Säde-yhdistys tarttui varattomien huonoon tilanteeseen linjatessaan toimintaansa. Puutteenalaisten hätää voitaisiin lievittää ruoka-, vaate- ja raha-avustuksilla. Vähäosaisuus oli usein muiden hyväntekeväisyyskohteiden määreenä: erityisesti varattomat naiset, äidit ja lapset olivat yhdistyksen avun viiteryhmiä. Säde saattoi keskittyä omaan, ehkä kapeaankin avustettavien ryhmäänsä niin kauan kun muutkin kokoonpanot toimivat kunnallisen köyhäinhoidon apuna. Vuonna 1931 mänttäläiset, vilppulalaiset ja kuorevesiläiset järjestäytyivät yhteistuumin Suomen Punaisen Ristin komiteaan hädänalaisten kotien tukemiseksi. Säde-yhdistys oli hyvin edustettuna avustamistoimikunnan johdossa,

¹⁹⁵ Mönkkönen 1992, 249; Urponen 1994, 177–178, 184–195.

¹⁹⁶ Mönkkönen 1992, 249–251.

¹⁹⁷ J. H. Tunkelo. J. H. Tunkelo. *Yhteiskunnallisen huollon lisääntymisen syitä*, KMV 24.8.1933; nimim. A. L. Mäntän kunnan köyhäinhoidon menot v. 1934, KMV 23.11.1933; *Köyhäinhoito Mäntän kunnassa v. 1934*, KMV 21.2.1935; J. H. Tunkelo. *Läiminlyönti huoltomenojen lisääjänä*, KMV 25.7.1935; *Köyhäinhoitomenot Mäntässä osoittivat viime vuonna pientä laskua edellisvuosiin verrattuna*, KMV 27.2.1936.

sillä puheenjohtajaksi valittiin Ruth Serlachius ja jäseneksi Helmi Särkkä. Järjestön keräysmetodit olivat moninaiset. Rahankeräyslistoja jaettiin kauppoihin, apteekkeihin ja kouluihin ja luontaisavustuksia haettiin tarvittaessa kotiovilta. Alueen rikkaimpia painostettiin aktiivisimmin, sillä heidän luokseen tehtiin erillisiä varainkeruumatkoja kutsumatta. Kampanja osoittautui menestykseksi, ja se huipentui Klubilla pidettyihin tilaisuuksiin, joissa vuorineuvoksetar Serlachius ja rouva Särkkä jakoivat omakätisesti ruokaa, vaatteita ja jalkineita joulua odottaville varattomille.¹⁹⁸

Hädänalaisten kotien avustamistoimikunnan järjestämä tilaisuus oli tyypillinen tapa helpottaa puutteenalaisten elämän surkeutta. Järjestöt vastasivat avunhuutoihin luontoistavaroin, rahanjako jätettiin kunnalle ja valtiolle. Niin seurakuntapiirin ompeluseura kuin Mäntän Naisyhdistys pitivät päivittäistavarakeräyksiä hädänalaisten astinlautana parempaan arkeen.¹⁹⁹ Vaatelahjoituksista tuli säännöllisin avustusmuoto myös Säteelle. Sen sijaan, että olisi ostettu valmisvaatteita, ne tehtiin itse. Alkuvuosien ompeluilloissa valmistettiin paljon sukkia, paitoja, housuja, esiliinoja ja muita vaatekappaleita. Loppujen lopuksi puutteen yleistason lieventäminen jäi marginaaliseksi, sillä yhdistys puuttui köyhyyteen muiden arvojen välityksellä. Usein avun saivat varattomien perheiden lapset, joille jaettiin lahjapaketteja joulujuhlissa. Koska juhliin oli yleensä vapaa pääsy, avun tarvitsijat tavoitettiin hyvin. Synnytyslaitoksen perustamisen myötä vähävaraisten auttaminen kohdistui pääosin varattomiin äiteihin, joille jaettiin vaatteita ja muita tekstiilejä – napavöitä, flanelivaippoja, vilttejä – ja vuodesta 1928 alkaen lastenkoreja. Yleensä tekstiili- ja vaatehankinnat kustannettiin yhdistyksen rahoista, mutta esimerkiksi vuonna 1921 Ruth Serlachius lahjoitti 2 000 markan arvosta kenkiä jaettaviksi lapsille. Puheenjohtaja kustansi myös ensimmäisten lastenkorien valmistusmateriaalit. Vakiintuneiden toimintatapojensa lisäksi yhdistys välitti vaatteita myös juhlien ja kampanjoiden ulkopuolella, kunnan huoltopiirien ja niiden tarkastajien ilmoituksesta.²⁰⁰

Lastenjuhlissa annettiin myös ruoka-avustusta: puuro ja makeiset olivat perinteinen osa joulujuhlaa. Tammikuussa 1935 Säde järjesti Mäntän klubilla kahvikutsut, joiden vetonaulana oli Miss Eurooppa Ester Toivonen, Ruth ja Gösta Serlachiuksen läheinen ystävä. Loppuunmyydyin tapahtuman tuotoilla

¹⁹⁸ Hädänalaisten Kotien Avustamistoimikunta: Ruth Serlachius, Helmi Särkkä, J. Visakanto, Y. I. Virtanen & Lyyli Kaitala. *Hädänalaisten kotien avustaminen. Vetoamus kansalaisiin*, KMV 26.11.1931; *Hädänalaisten kotien avustaminen*, KMV 24.12.1931.

¹⁹⁹ *Mäntän naisyhdistyksellä...*, KMV 19.12.1929; *Jouluapua köyhille*, KMV 8.12.1933.

²⁰⁰ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; haastattelu 26.6.1968, Kivimäki, Eva o.s. Enegrén. Y/00916, Kper, TaY.

peitettiin edellisenä jouluna jaettujen 22 avustuspaketin kulut. Jokaiseen vähävaraiselle annettuun joululahjaan oli kerätty kaksi kiloa riisiä, kaksi kiloa vehnäjauhoja, kilo palasokeria, puoli kiloa voita sekä 250 grammaa kahvia. Yhdistys jakoi köyhille jouluavustuksia myös vuosina 1937 ja 1938, mutta lahjoitusten sisältö on jäänyt arvoitukseksi. Kaiken kaikkiaan ruoka-apu ei ollut yhtä merkittävä osa Säteen hyväntekeväisyyttä kuin vaatelahjoitukset. Ilmeisesti elintarvikkeita jaettiin tapauskohtaisesti niitä tarvitseville ympäri vuoden, mutta ruokalahjoituksista ei siltikään tullut yhtä systemaattinen toiminnan osa kuin esimerkiksi lastenkoreista.²⁰¹

3.4.2 Raha-avustukset Serlachiuksen työläisille

Säde-yhdistys myönsi rahallisia köyhäinavustuksia ainakin kolmena vuonna²⁰², ja ne perustuivat yksityishenkilöiden lahjoituksiin. Suurin lahjoittaja oli Gösta Serlachius, joka luovutti Säde-yhdistyksen jaettavaksi 20 000 markkaa 50-vuotissyntymäpäivänään vuonna 1926. Hän lahjoitti yhdistykselle 10 000 markkaa myös 60-vuotispäivänään, mutta tästä summasta jaettiin köyhille vain korkotuloja. Toinen yksityislahjoittaja, jonka rahat käytettiin suoraan köyhäinavustuksiin, oli insinööri Georg Holm. Yhdistyksellä oli muutama muukin yksityislahjoittaja, mutta heidän rahojaan ei käytetty köyhäinavustuksiin. Ruth Serlachiuksen perustamaa rahastoa käytettiin lähinnä synnytyslaitoksen toimintaan, lääkintöneuvos Lavoniuksen lahjoitus meni myös laitokselle ja G. A. Serlachius Oy:n virkailijoiden yhteislahjoitus oli tarkoitettu yhdistyksen vapaaseen käyttöön.²⁰³

Yksityislahjoitukset olivat siis usein tiettyyn tarpeeseen osoitettuja, ja lahjoituskriteerien täyttymistä valvottiin. Säde ei päättänyt avustusten perusteista, vaan se toimi ainoastaan lahjoittajien ja saajien välikätenä. Säännöissään se pidatti itsellään oikeuden hyväksyä tai hylätä lahjoitusten ehdot, mutta luonnollisesti kynnys jakoperusteiden muuttamiseen oli korkea. Vuorineuvos Serlachiuksen syntymäpäivälahjoitukset annettiin sellaisille varattomille ja puutetta kärsiville, jotka olivat itse olleet tai joiden omaiset olivat olleet Serlachius-konsernin palveluksessa.²⁰⁴ Jyväskylän Kankaan tehtaan isännöitsijä Alf Vidlundin ehdotukseen erään vähävaraisen henkilön tukemisesta ei suostuttu, koska

²⁰¹ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1934, 1938 ja 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁰² Lisäksi vuosina 1934, 1937 ja 1938 on annettu ”avustuksia köyhille” tai ”jouluavustuksia”, jotka voivat tarkoittaa muutakin kuin rahaa. Säde-yhdistyksen tilinpäätökset ja vuosikertomukset 1934, 1937 ja 1938. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁰³ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset ja vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁰⁴ Säde-yhdistyksen säännöt 26.7.1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Kirje Säde-yhdistykseltä isännöitsijä Alf Vidlundille, insinööri Verner Spårelle, isännöitsijä Arth. Lindroosille, mestari A. Leanderille ja nti Martta Saariselle 30.4.1926; Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1936; G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

tämä oli ollut niin lyhyen aikaa yhtiön palveluksessa. Vastaavasti insinööri Georg Holmin lahjoitus jaettiin vähävaraisille Mäntän tehtaiden työntekijöille. Summat vaihtelivat tuen saajan ja hänen tilanteensa mukaan. Jos autettavalla henkilöllä oli esimerkiksi useita lapsia elätettävänä, summa oli suurempi kuin yksinasuvalla leskellä. Avustukset saatettiin jakaa myös osissa tietyin väliajoin.²⁰⁵

Serlachius-yhtiö ja sen johto siis holhosi puutteenalaisia järjestöjen ja projektien kautta. Paikkakunnan suurimpana työnantajana sen oli huolehdittava, että palkansaaajat ja muu potentiaalinen työvoima pysyivät tyytyväisinä. Yhtiön vastuu dominoi KMV-lehdessä käytyä köyhyyden diskurssia. Kun ennennäkemätön työttömyysaalto iski voimakkaimmin 1930-luvun alkupuolella, Mäntän kunta organisoi hätäaputoita Isoniemen tilalle, jonka se oli ostanut Gösta Serlachiukselta noin kymmenen vuotta aiemmin.²⁰⁶ Kunnanvaltuuston ja yhtiön välillä leimahti vuonna 1934, kun edellinen syytti jälkimmäistä perusteettomista irtisanomisista ja ulkopaikkakuntalaisten liiallisesta palkkaamisesta. Vaikka työttömyyden juuret olivat kansainvälisessä talouslamassa, kunnanvaltuuston mukaan Serlachius-yhtiön kestäättömät ratkaisut kuormittivat kunnanapua. Yhtiö oli ainoa taho, joka asiaan saattoi todellisuudessa vaikuttaa. Yhteiskuntarauha edellytti, että Mäntän suurin veronmaksaja järjestäisi työttömille puuhaa perusparannuksiin, rakennustyömaille, maataloille ja metsäsavotoihin. Serlachius-yhtiö totesi puolustukseksi, että ulkopaikkakuntalaisia oli työllistetty vain asiantuntijatehtäviin erikoisaloille ja että pula-aikana oli panostettava ahkeraan ja laadukkaaseen työvoimaan. Se kyseenalaisti kunnan arviointikyvyn köyhäinavun jakoperusteista, joiden tuli kirvoittaa ahkeruuteen ja estää laiskan työvoimareservin syntyminen. Yhtiö ei hyväksynyt auktoriteettinsa haastamista:

Samaa uraa tulemme vastaisuudessakin menemään suostumatta kuitenkaan avustamaan sellaisia kansanaineksia, jotka koettavat vahingoittaa, vääristellä tai halventaa rehellisiä pyrkimyksiämme, levittämällä yhteiskuntaelämämme terveyttä vaarantavaa myrkkyä.²⁰⁷

Serlachius-yhtiön näkemykset myötäilivät pääministeri Juho Sunilan hallituksen pula-ajan työlinjauksia. Suomessa työttömyyteen vastattiin lähinnä hätäaputoilla, kun taas suoranaiset avustukset työttömille olivat äärimmäisen harvinaisia aina vuoden 1960 työttömyyskorvauslakiin saakka.

²⁰⁵ Kirje Säde-yhdistykseltä isännöitsijä Alf Vidlundille 15.5.1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; G. A. Serlachius Oy:n tiedoksianto Säde-yhdistykselle 24.1.1927. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Säde-yhdistyksen sekä isännöitsijä Alf Vidlundin insinööri Verner Spåren, isännöitsijä Arth. Lindroosin, mestari A. Leanderin ja nti Martta Saarisen kirjeenvaihto 30.4.–20.5.1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁰⁶ *Työttömyyden torjuminen Mäntässä*, KMV 21.12.1933; Mönkkönen 1992, 257.

²⁰⁷ *Työttömyyskysymys Mäntässä*, KMV 15.3.1934.

Työnteon etuja joutilaisuuteen nähden perusteltiin ammattitaidon huonontumisella, vastuuntunnon herpaantumisella, siveellisen kurin höltymisellä sekä anarkistiseen kiihotukseen altistumisella.²⁰⁸

Mäntän sosiaalipoliittisten tahojen yhteistyö ei ollut kauttaaltaan harmonista. Soppajonoja ja vaatekeräyksiä, hätäaputöitä ja yksityisrahoitusta maustoi valtapeli, jonka osapuolet eivät olleet vastakkain ensimmäistä kertaa. Myös kuntalaisten näkemykset sosiaaliavustuksista erkanivat, sillä kaikki eivät ymmärtäneet, miksi omista vähistä varoistaan piti tukea työttömiä, tylsämielisiä tai tapaturmien uhreja. Vallan ja vastuun dilemma helpottui, kun vuonna 1937 astui voimaan uusi huoltolaki. Laissa säädettiin lastensuojelusta, alkoholisteista, irtolaisista ja huoltolautakunnasta. Se määritteli ne elämäntavat tai ansiokeinot, jotka yhteiskunta tuomitsi kansalaisille sopimattomina, aliarvoisina ja turmiollisina. Uudistus keskitti ”yhteiskunnan heikkojen ja sairaiden juurien” hoitamisen huoltolautakunnalle ja velvoitti kunnan ja valtion jakamaan menotaakan. Köyhän arjessa laki näkyi esimerkiksi kunnan huoltotarkastajan ja huoltopiirien perustamisena, jotka hoitivat vastuualueidensa puutteenalaisten asioita.²⁰⁹ Kun lama oli ohi, Mäntän kunta ja Serlachius-yhtiö tekivät sovinnon ja yhdistivät voimansa huoltotyön edistämiseksi. Yhdessä seurakunnan kanssa ne järjestivät suuren huoltoväen kokouksen, jossa lähiympäristön 350 sosiaalipolitiikan toimijaa perustivat Pohjois-Hämeen Huoltoväen Yhdistyksen. Kokouksen monipuolinen ohjelma liikkui ammattiopetuksesta ja palstaviljelystä teollisuuslaitosten sosiaaliseen työhön, joiden avulla haluttiin hyökätä tulevia pula-aikoja vastaan.²¹⁰

Köyhyys ulotti varjonsa koko yhteiskuntaan. Vähävaraisia ja yleistä puutetta käsittelevä diskurssi valloitti KMV-lehden sivut viimeistään laman myötä, mutta Säteen avustustyö ei seurannut tätä päivänpolttavaa debattia. Pienen hyväntekeväisyysyhdistyksen oli helpompi ratkaista rajattuja ongelmia kuin kitkeä kaikkialle rönsyilevä puute juurineen. Aina kun Säde määritteli toimintansa tavoitteita virallisesti, ne sisälsivät vähäosaisten tai varattomien auttamisen. Alkuvuosien toiveista huolimatta vähävaraisten tukemisesta ei kehittynyt periaatteellista eikä taloudellista prioriteettia sen toimintaan. Loppujen lopuksi yhdistyksen suurimmat lahjoitukset köyhille tulivat ulkopuolisilta – Säde

²⁰⁸ Kalela 1987, 142–143.

²⁰⁹ J. H. Tunkelo. *Yhteiskunnallisen huollon lisääntymisen syitä*, KMV 24.8.1933; *Uudet huoltolait*, KMV 7.11.1935; J. H. Tunkelo. *Uusien huoltolakien merkitys*, KMV 20.2.1936; *Vakinainen huollontarkastaja Mäntän kuntaan ensi vuoden alusta*, KMV 12.11.1936; *Huoltopiirejä perustettu Mäntän kuntaan valtuuston kokouksessa illalla viisi*, KMV 12.11.1936; *Mäntän kunnan huoltolautakunta*, KMV 14.1.1937.

²¹⁰ *Huoltoväen suuri kokous*, KMV 6.10.1938.

oli vain välittäjä. Ruokapaketit, jotka jaettiin vähävaraisille jouluna 1934, kustannettiin täysimääräisesti yhdistyksen oman toiminnan tuotoista. Myöskään vuosien 1937 ja 1938 jouluavustuksien takana ei välttämättä ollut yksityistä rahaa. Kun edellä mainittuja jouluavustuksia verrataan yhdistyksen kokonaismenoihin, huomataan, että suorat avustukset vähävaraisille olivat marginaalisia. Vuonna 1937 jouluavustusten osuus yhdistyksen kokonaismenoista oli noin 2 prosenttia ja vuonna 1938 noin yhden prosentin.²¹¹

Serlachius-konsernin työntekijöiden ja perheiden saamat lahjoitukset olivat toki merkittäviä yksittäisten ihmisten kannalta, mutta todellisuudessa moni varaton jäi Säde-yhdistyksen raha-avustusten ulkopuolelle. Säteen tavoite ”hädän ja puutteen lieventämisestä” ei oikeastaan kohdistunut kaikkiin vähävaraisiin, vaan rahallista apua jaettiin harvoille ja satunnaisesti. On silti edelleen korostettava, että apu köyhille tuli usein muussa muodossa: vaatelahjoina ja ruokana joulujuhliissa, lastenkoreina ja maksuttomuutena synnytyslaitoksella sekä ilmaisina lasten leikkikursseina. Säteelle köyhyys oli toimintaa ajava arvo, sillä se limittyi yhdistyksen hankkeisiin vähintään välillisesti. Yhdistys huomioi yksittäisten henkilöiden ja perheiden puutteen myös varsinaisten avustushankkeiden ja -tilaisuuksien ulkopuolella. Vuonna 1937 Ruth Serlachius huolehti Monte Carlosta käsin, että eräälle varattomalle perheelle toimitettaisiin polttopuita ja elintarvikkeita.²¹²

3.5 Kotitalousideologia

3.5.1 Kotitalous kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin lähteenä

Kotitalousideologia syntyi kotitaloustieteen ajatusten pohjalta Yhdysvalloissa 1800-luvun lopulla osana yleistä ammatillistumiskehitystä. Tieteen avulla pyrittiin uudistamaan ja helpottamaan arkipäivän kotitaloustöitä ja niiden käytäntöjä, joiden tueksi saatiin hiljalleen uutta teknologiaa.²¹³ Tieteellistäminen merkitsi kotitaloudelle myös tunnustusta; naisten tekemän kotityön arvoa pyrittiin nostamaan. ”On yhtä kunniakasta ansaita leipänsä suuren perheen äitinä kuin lyseon lehtorina tai tuomiokunnan tuomarina”²¹⁴, KMV-lehdessä kirjoitettiin. Uusien vaatimusten mukaan synnynnäinen tai sattumanvarainen taito ei enää riittänyt kodin ja perheen hoitamiseen, vaan äitiyden lisäksi tuli

²¹¹ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset ja vuosikertomukset 1934, 1937 ja 1938. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²¹² Ruth Serlachiuksen kirje Helmi Särkälle 11.3.1937. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²¹³ Ollila 1993, 104–106. Kotitalousteknologian kehityksestä ks. Lepistö 1994.

²¹⁴ *Tärkeä kysymys*, KMV 23.2.1928.

kouluttautua myös emännöinnissä. Mäntässäkin haaveiltiin kotitalousopetuksen ujuttamisesta kansakouluihin, oppikouluihin ja jopa yliopistoon.²¹⁵

Pohjois-Amerikassa kotitaloustieteen avulla etsittiin ratkaisua myös teollistumisen aiheuttamiin ongelmiin, kun monet perinteisesti naisvaltaiset alat teollistuivat ja aiemmin kotona valmistetut tuotteet muuttuivat tehdasvalmisteisiksi.²¹⁶ Maatalousvaltaisessa Suomessa kehityskulku ei ollut aivan samanlainen, vaan kotitalousideologia kehittyi agraarisen yhteiskunnan rakenteiden varaan ammatillistumisen, rationalisoinnin ja kotitalousneuvonnan yhteyteen. Kotitalousideologian juuret ulottuivat rouvasväenyhdistystoimintaan, sillä se oli sivistyneistön naisten tarjoama ratkaisu naisten yhteiskunnallista työnjakoa koskevaan kaksiosaiseen ongelmaan: nainen oli perheen äiti mutta toisaalta myös elatuksen hankkija. Niinpä kotitalouskysymyksistä tuli suosittuja sekä valtion että kansalaisten keskuudessa 1920-luvulla, jolloin sodan aiheuttama puute ruokki säästämistä ja kiinnitti huomion yksityistalouksien kulutustottumuksiin. Käsitys vahvistui 1930-luvun laman myötä. Samaan aikaan kotitalouden tieteellistäminen eteni vauhdilla ja muutti kotitalousvalistuksen luonnetta. Vielä 1800-luvulla kansan tapoja oli pyritty muuttamaan sivistyksen nimissä, mutta nyt asiat voitiin objektivoida. Sanoman vastustaminen oli vaikeampaa, koska valistuksen takana oli tieteellisiä perusteluja: rationalisointi, säästäminen ja suunnittelu. Kotitalousjärjestöt alkoivat saada valtionapua ja niiden jäsenmäärä kasvoi voimakkaasti.²¹⁷

Ajan hengen mukaisesti mänttäläiset aktivoituivat hoitamaan kotejaan. Kodinhoidon mentaliteettia motivoivat kurssit ja luennot täyttivät paikallista tapahtumakalenteria kuukausittain, joskus jopa viikoittain. Innostuksissaan naisväki perusti alan yhdistyksiä, joista suurimmaksi kasvoi marttajärjestö. Kotitalousideologian merkittävyyden kannalta on kuvaavaa, että sen keskeiset elementit olivat kaikille naisjärjestöille yhteisiä. Vastaavalla tavalla julkisen diskurssin kaikki keskustelijat korostivat yhteyttä naisen ja kodin välillä puoluekannoistaan riippumatta.²¹⁸ Kotitalouksilla oli myös yhteiskunnallinen tehtävä, sillä ne rakensivat kansakunnan tulevaisuutta paremman elintason ja aatteellisen oikeamielisyyden avulla. Niiden kansantaloudellinen painoarvo selittyi sanan kaksoismerkityksen kautta. Ensinnäkin kotitalous merkitsee kodinhoitoa eli kotitaloustyötä, mutta toisaalta sillä voidaan

²¹⁵ *Tärkeä kysymys*, KMV 23.2.1928.

²¹⁶ Ollila 1993, 104–106.

²¹⁷ Riihola 2010, 34, 37–38; Ollila 1993, 104–106, 129; Markkola 1994, 189, 229.

²¹⁸ Heinonen 1998, 108–168.

tarkoittaa myös taloudellista yksikköä, jonka varaan koko yhteiskunta rakentuu. Näin kotitalous teki naisista kansantalouden merkittäviä tekijöitä, yksityiskuluttajia, joiden rooli korostui etenkin Mäntän kaltaisissa miesvaltaisissa tehdasyhteisöissä. Ja koska naisen vastuu oli suuri, hän tarvitsi opastusta.²¹⁹

3.5.2 Naiset naisellisessa kasvatuksessa

Jo perustamisvaiheessa Säde-yhdistys asetti tavoitteekseen nuorten tyttöjen taloudellisen kasvatuksen ”keittokoulun, käsityökurssien y.m. naisellisen kasvatuksen muodossa”²²⁰. Tavoite toteutettiin konkreettisesti hyvin nopeasti. Alkuvuodesta 1921 Säde-yhdistyksen aloitteesta pidettiin kansakoulun päättäneille nuorille tytöille kahdet 6-viikkoiset keitto- ja kodinhoitokurssit Savosenmäen koululla. Kurseja järjestettiin yhteensä 3 kertaa vuosina 1921, 1922 ja 1924.²²¹ Niiden alullepanijana oli myöhemmin marttayhdistyksessäkin vaikuttanut Ruth Serlachius, joka oli kiinnostunut maataloudesta, puutarhanhoidosta ja käytännöllisestä taloudenpidosta.²²²

Aluksi Säde-yhdistys argumentoi kotitalousopetuksen puolesta voimakkaasti – joskin perusteet jäivät epämääräisiksi. Diskurssissa toistui järjestämisen välttämättömyys, sillä nuorten tyttöjen opettaminen oli ratkaisevaa koko yhteisön kannalta. He tarvitsivat ohjausta varsinkin käytännöllisissä asioissa.²²³ Yhdistys ei kuitenkaan eritellyt opetusperusteitaan sen tarkemmin, vaan katsoi, että kurssit valmistivat naisenalkuja ”elämää varten”²²⁴. Vuoden 1922 valtiontukianomuksessa Säde saattoi perustella kurssien järjestämistä niiden suosiolla, sillä opetukseen osallistui ensimmäisellä kerralla vuonna 1921 jopa 41 tyttöä. Seuraavalla kerralla tyttöjen määrä väheni 28:aan ja vuonna 1924 osallistujia oli vain 12.²²⁵

Säde-yhdistyksen organisoima nuorten tyttöjen naisellinen kasvatus näyttää pohjanneen Hedvig Gebhardin kirjoittamaan lehtiseen *Uusi toimintamuoto kotitalouden edistämistyötä varten*, joka on tallentunut yhdistyksen arkistoon. Vuonna 1920 ilmestyneessä ohjeistuksessa analysoitiin kotitaloudellisen edistämistyön heikkouksia, sen merkitystä kunnalle ja valtiolle sekä opetuksen

²¹⁹ Riihola 2010, 34–35.

²²⁰ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²²¹ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²²² Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1921. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Mönkkönen 1992, s. 153; *Vuorineuvoksetar Ruth Serlachius*, Tehdas ja Me 4/1963, 8–9.

²²³ Säde-yhdistyksen valtiontukianomuskirje Savosenmäen kansakoulun piiritarkastajalle 14.1.1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²²⁴ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1921. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²²⁵ Säde-yhdistyksen valtiontukianomuskirje Savosenmäen kansakoulun piiritarkastajalle 14.1.1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

sisältöä. Kotitalousneuvonnan ongelmana oli päämäärättömyys, joka ilmeni puutteellisena asiantuntemuksena ja erimielisyyksinä työn järjestämisessä ja työtavoissa. Tehokkaan toiminnan edellytyksiä nakersi varojen puute. Järkevä kotitalous oli myös kunnan ja valtion etu, sillä se edisti yksityisten kotien ja niihin kuuluvien yksilöiden taloudellista, siveellistä ja yhteiskunnallista kehitystä. Näillä tekijöillä oli yhteys tervehenkiseen kulutukseen ja tuotannon kasvuun eli parempaan kansallistulojen käyttämiseen, säästäväisyyteen sekä hyvinvointiin. Välillisesti edistettiin myös lapsikuolleisuuden pienenemistä ja kansanterveyden kohoamista.²²⁶ Perustelut istuivat hyvin Säte-yhdistyksen mentaliteettiin.

Koko kotitalousideologinen diskurssissa korosti opetuksen pätevyyttä ja suunnitelmallisuutta. Myös Säte-yhdistyksen kursseilla ohjaus perustui ammattitaitoon. Pätevyydeksi ei riittänyt pelkkä elämäkokemus, vaan opettajina toimi koulutuksen saaneita asiantuntijoita. Heidän kohdallaan ei ollut kyse hyväntekeväisyydestä, sillä he saivat suorittamastaan työstä asianmukaisen palkan. Suunnitelmallisuus ilmenee kurssiohjelmasta, johon jokaiselle aineelle oli varattu tietty tuntimäärä, opetusmetodi ja vastaava opettaja. Opetuksen täsmällinen jäsentely viestii sen ammattimaisuudesta ja tavoitteellisuudesta. Vaikuttaakin siltä, että Säte-kurssiohjelman sabluunana oli juuri Gebhardin laatima valtion kotitaloustoimikunnan uusi toimintamuoto. Sen mukaan tärkeitä oppialoja olivat kodinhoito, ruokatalous, käsityö, lastenhoito ja kasvatusta sekä kasvitarrhaviiljelys ja pikkukarjanhoito. Tehdastyömiehen vaimon ei tarvinnut hoitaa karjaa, mutta viimeistä lukuun ottamatta Mäntässä opetettiin juuri näitä asioita: keittotaitoa, lastenhoitoa, sairaanhoitoa, kodinhoitoa ja käsitöitä. Opetuksen painotukset vaihtelivat vuosittain. Vuonna 1922 ylivoimaisesti tärkein oppiaine oli keittotaito, jota opetettiin yhteensä 72 tunnin ajan, kun taas vuonna 1924 annettiin käsityöopetusta jopa 150 tuntia. Käytännöllisen opetuksen lisäksi järjestettiin luentoja ja hyödynnettiin viimeisimpiä opaskirjoja erityisesti kodin- ja lastenhoidosta. Todistukseen annettiin arvosana kaikista oppiaineista.²²⁷

Vuonna 1923 ei järjestetty kotitalouskursseja. Sen sijaan paikkakunnalle saapui Kotikasvatusyhdistyksen puhuja.²²⁸ Sama yhdistys järjesti edellistalvena Mäntässä Kodin Päivät.

²²⁶ Gebhard, Hedvig. *Uusi toimintamuoto kotitalouden edistämistyötä varten*. Valtion Kotitaloustoimikunnan lehtisiä n:o 10. Helsinki 1920. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM.

²²⁷ Säte-yhdistyksen vuosikertomus 1921; Savosenmäen jatkokurssien ohjelma lukuvuonna 1922. 14.1.1922; todistus jatkokursseilta 15.2.–26.4.1924. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM; Gebhard, Hedvig. *Uusi toimintamuoto kotitalouden edistämistyötä varten*. Valtion Kotitaloustoimikunnan lehtisiä n:o 10. Helsinki 1920. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM.

²²⁸ Säte-yhdistyksen tilinpäätös 1923. G.A.S arkisto, Säte-yhdistys, SM.

Opetusta annettiin sekä kansakoulussa että yleisesti kaikille halukkaille. Kodin Päivien tarkoituksena oli antaa kansantajuista opetusta niin, että puhujat käyttivät kuulijoiden ymmärtämää kieltä ja todellisia esimerkkejä. Siksi luennoitsijoiksi valittiin usein kansakoulunopettajia. Mäntän tilaisuuksissa esiintyivät opettaja Wilho Reima sekä emäntä Eveliina Ala-Kulju, jotka olivat Kotikasvatusyhdistyksen pitkäaikaisia ja suosittuja luennoitsijoita. Kodin Päivillä puhuttiin erityisesti kasvatusasioista ja kodin merkityksestä lapsen tasapainoiselle kehitykselle, johon kuului myös käytännöllinen kodinhoito. Iltatilaisuuksiin järjestettiin myös oheisohjelmaa ja tarjoilua tunnelman keventämiseksi.²²⁹

Mänttä vakiintui Kotikasvatusyhdistyksen vaikutusalueeksi 1920-luvun kuluessa. Se järjesti Kodin Päiviä ja vastaavia luentotilaisuuksia ainakin vuosina 1926, 1927, 1929 ja 1932. Sanoma ja puhujat säilyivät ennallaan. Sanat kohdistettiin kaikille kansanryhmille, sillä hyvä kasvatusta ei ollut riippuvainen sosiaaliluokasta. Luennointipaikan valinta oli olennaista, jos toivottiin kirjavaa yleisöä. Niinpä tilaisuuksia järjestettiin Klubilla, kansakouluilla ja jopa kirkossa. Kotikasvatusyhdistyksen toimintaa täydensi työväenopiston, tuberkuloositoimikunnan ja marttojen vastaava opetus.²³⁰

Osallistumalla kotitalouskurssien ja Kodin Päivien järjestelyihin Säde-yhdistys tuki työläisten sivistämistavoitetta, vaikka se keskittyikin nuorten tyttöjen opettamiseen. Valtion kotitaloustoimikunta ja Hedvig Gebhard painottivat valistustyötä nimenomaan vähävaraisten parissa, sillä parempiosaiset kykenivät itse hankkimaan tarvitsemansa neuvonnan. Tämä kansan elämää kohottava toiminta saattoi vaikuttaa lamauttavan epäkiitolliselta, mutta sitkeän ja antautuvan ohjauksen vaikutukset tulisivat näkymään entistä viihtyisämissä oloissa, onnellisemmissa kodeissa ja kansan paremmassa terveydessä, siis kaiken kaikkiaan suurempana hyvinvointina. ”Ja kaikessa kotitalouden edistämistyössä on muistettava, että mikä saattaa kotitalouden ja kodit terveemmälle, varmemmalle pohjalle, se myös kohottaa koko kansaa.”²³¹

Säde ei tuhlannut kotitalousneuvontaan suuria rahasummia. Esimerkiksi vuonna 1924 kurssien kustannuksien osuus kokonaismenoista oli noin 7 prosenttia. Taloudellisessa mielessä ne eivät siis

²²⁹ Kotikasvatusyhdistyksen kirje johtaja Jaatiselle 11.2.1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Parjo 2003, 65–81.

²³⁰ *Kotikasvatusyhdistyksen puhuja*, KVM 6.5.1926; *Kodin päivät Mäntässä I ja 2 p. lokakuuta*, KVM 29.9.1927; *Tiistai-ilta, Mäntän kotien ilta*, KVM 11.4.1929; *Kodin päivät*, KVM 2.5.1929; *Kodin päivät Mäntässä*, KVM 8.12.1932; *Kodinhoitopäivillä*, KVM 13.6.1935; *Mäntän Marttayhdistys järjesti kodinhoitopäivät...*, KVM 14.10.1937.

²³¹ Gebhard, Hedvig. *Uusi toimintamuoto kotitalouden edistämistyötä varten*. Valtion Kotitaloustoimikunnan lehtisiä n:o 10. Helsinki 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

olleet Säteen prioriteetteja. Vastavuoroisesti tulee huomioida, että kurssit eivät myöskään tuottaneet yhdistykselle yhtään rahaa – ne olivat puhdasta hyväntekeväisyyttä. Vuonna 1921 Säde toteutti kurssit kokonaan omin varoin, mutta vuosina 1922 ja 1924 se haki ja sai toiminnalleen valtiontukea. Tällöin yhdistyksen maksettavaksi jäi noin 30 prosenttia kurssien kustannuksista. Vaikka osallistujamäärä laski, kulut pysyivät ennallaan.²³² Kurssit kokivat saman kohtalon kuin lasten leikkitoiminta, kun uusien haasteiden kuormittama Säde lopetti niiden järjestämisen vuoteen 1924. Lopettamispäätös lieneekin useiden tekijöiden summa. Suosion hiipuminen yhdistettynä tuottamattomuuteen olisivat olleet jo riittäviä perusteita, mutta luultavasti myös energia ja resurssit kurssien järjestämiseen vähenivät synnytyslaitoksen myötä.

Neuvonta saatettiin myös tietoisesti siirtää muille tahoille. Keskeisin kotitalousmentaliteetin vaalija oli marttayhdistys, joka sai oman haaraosastonsa Mänttään vuonna 1928. Paikallislehti esitelmöi järjestön puolesta jo muutamaa vuotta aiemmin. ”Naisten syrjäytetty asema kuuluu menneisyyteen”²³³, KMV-lehti maalaili kesällä 1926 ja muistutti, että naisten sivistystason kohottaminen oli yleisen sivistystason mittari. Valtavan paikallisen suosion saavuttanut marttayhdistys perustettiin maaliskuussa 1928. Se oli huomattavasti keskiluokkaisempi kuin Säde-yhdistys, minkä osoituksena järjestön tilaisuudet järjestettiin yhteiskunnallisesti neutraalissa ympäristössä, esimerkiksi yhteiskoululla. Jäsenet ja toimenkuvat olivat kuitenkin osittain samoja, mikä taas saattoi vaikuttaa etenkin Säde-yhdistyksen aktiivisuuteen. Naisten into ei aina riittänyt kahden eri järjestön ompeluiltoihin. Martat kampanjoivat valistuksen hengessä toiminnanhalun sekä tietojen ja taitojen edistämisen puolesta etupäässä kodeissa suoritettavien töiden alalla. Niinpä keskustelukokoukset, esitelmätilaisuudet, näyttelyt, kilpailut sekä kurssit asettuivat marttajärjestön toiminnan logiikkaan luonnollisesti. Sen olemassaolo soi Säde-yhdistyksen tarpeen jatkaa kotitalousvalistusta.²³⁴

Säteessä ei kuitenkaan unohdettu kodinhoidon positiivista merkitystä äitien ja lasten hyvinvoinnille; ainoastaan valistuskanava vaihtui. Kotitalousideologinen diskurssi jatkui varsinkin äitiyshuollossa. Ohjeistuksessa korostettiin, kuinka neuvojan tuli kotikäynneillä kiinnittää huomiota asuinolojen siisteyteen ja hygieniaan. Myös kilpailussa parhaasta mänttäläisestä äidistä yksi arviointikriteeri liittyi

²³² Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1921–1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²³³ *Muutama sana naisten järjestäytymisestä yhteistyöhön eri kotitaloushaarojen edistämiseksi*, KMV 15.7.1926.

²³⁴ *Kaikki Mäntän naiset kodinhoitoa ja puutarhavihjelystä edistämään*, KMV 8.3.1928; *Marttayhdistys perustettu Mänttään*, KMV 22.3.1929; *Marttojen toiminnasta Mäntässä*, KMV 10.5.1928; *Kurssi- y.m. toiminta*, KMV 13.2.1936.

kodin puhtauteen.²³⁵ Vaikka Säde-yhdistyksen panos ei kohdistunutkaan suoraan kodinhoidon edistämiseen, se integroitui arvona osaksi toimintastrategiaa. Hyvä kodinhoito kehittyi lähes tiedostamattomaksi itsestäänselvyydeksi, joka ei ollut enää tavoitteellista.

3.5.3 Terve lapsi hygieenisessä kodissa

Suppeasti ajateltuna kotitalousideologia liittyi kodinhoitoon, jonka tärkeimpänä tekijänä oli nainen äitinä ja perheenemäntänä. Laajasti käsitettynä kotitalousideologiaan liittyy taloudenhoidon lisäksi perhe, terveys, lastenhoito ja kasvatus. Näin ollen sen diskurssiin kytkeytyi terveydellisiä, sosiaalisia, kasvatuksellisia, eettisiä ja asumiseen liittyviä kysymyksiä.²³⁶ Terveyspolitiikan avain 1800-luvulta alkaen oli hygienia eli ennaltaehkäisevä terveysoppi, joka nousi vähintäänkin yhtä tärkeäksi lääketieteelliseksi tavoitteeksi kuin sairauksien parantaminen. Uskottiin, että kansakunnan yleisen terveydentilan kohottamiseksi oli puututtava sairaudelle altistaviin tekijöihin, jotka kytkeytyivät ihmisten elintapoihin sekä elinympäristön terveysvaikutuksiin. Hygienia-ajatteluun liittyivät ennen kaikkea sivistys ja kansallinen kunnia, mutta myös terve kehitys, työteho, puolustuskuntoisuus sekä taloudelliset rasitukset. Terveys kansallinen merkitys havainnollistettiin usein rahallisina suureina: ihmishenkien ja työpäivien menetyksessä oli kyse kansantaloudellisesta tappiosta.²³⁷

Äitiyshuollon ja neuvoloiden perustaminen liittyi korkeaan äitiys- ja imeväiskuolleisuuteen, joita vastaan hyökättiin hygienian ja valistuksen keinoin. Kun terveyspoliittinen keskustelu painottui vielä 1920- ja 1930-luvuilla sairaanhoidollisiin ja rotuhygieenisiin toimiin, toisen maailmansodan jälkeen se siirtyi positiivisiin, syntyvyyttä kannustaviin toimiin. Hygieniadiskurssi yhdistyi lääkäreiden professionaaliseen (valtio)interventioon, joka kiteytyi terveyden moraalisuuden ja lääkärin asiantuntija-aseman vaalimiseen.²³⁸ Säde-yhdistys heräsi positiiviseen terveyspolitiikkaan jo 20 vuotta aiemmin, kun se perusti synnytyslaitoksen vuonna 1922. Aktiivinen terveysvalistus aloitettiin kansakoulun päättäneiden tyttöjen kotitalouskursseilla, joilla yhtenä oppiaineena oli terveysoppi ja sairaanhoito. Aluksi terveysoppia painotettiin osana lastenhoitoa, mutta myöhemmin se erotettiin

²³⁵ *Äitiysneuvojana toimivan kättilön johtosääntö*. Lääkintöhallitus 15.4.1935. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Gösta Serlachiuksen kirje Säde-yhdistyksen puheenjohtajalle, vuorineuvoksetar Ruth Serlachiukselle 19.2.1931. G.A.S. arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²³⁶ Heinonen 1998, 30–31.

²³⁷ Harjula 2007, 16–19.

²³⁸ Harjula 2007, 65; Nätkin 46–47.

omaksi aineekseen.²³⁹ Mäntässä ammatillistuva terveysvalistus saavutti huippunsa vuonna 1936, jolloin äitiyshuolto aloitettiin. Tärkeä terveydenhoidollinen toimenpide oli myös rokottaminen, joka liittyi synnytyslaitoksen kättilön eli myöhemmin myös kunnankättilön tehtäviin.²⁴⁰

Säde-yhdistyksessä ei koskaan sanallisesti korostettu terveyttä samalla tavalla kuin esimerkiksi äitien ja lasten hyvinvointia. Kun Säde linjasi tavoitteitaan, sairauksiin viitattiin vain välillisesti eli nimenomaan hyvinvoinnin edistämisenä. *Sairaanhoidon* sijaan painotettiinkin *terveydenhoitoa*, terveystoimintaa ja tautien torjumista ennalta. Terveysdiskurssissa toistuivat ilmaisut neuvontatyöstä, yleisestä puhtaudesta ja siisteydestä sekä valvonnasta. Esimerkiksi äitiyshuollon tarkoitus oli *vähentää* raskauden ja synnytyksen tuomia vaaroja ja *edistää* tulevien äitien terveyttä, eikä äitiysneuvoja saanut vierailla sairaiden lasten luona.²⁴¹ Näin Säde-yhdistys liittyi hygieni-ajattelun perinteeseen, joka korosti terveyden ja hyvinvoinnin parantamista ennakoivilla toimenpiteillä etenkin kotiooloissa. Keskustelu asuinolojen siisteydestä kelpasi myös Serlachius-yhtiölle. Mäntän tehtailla valmistettavissa tuotteissa oli huomioitu hygieenisuus, sillä käytön jälkeen terveyden- ja sairaanhoidossa käytetyt paperit saattoi polttaa ja siten hävittää niihin pesiytyneet basillit. Tätä puhtauden ilosanomaa levitettiin mäntäläisten kodinhoitajien keskuuteen aktiivisesti.²⁴²

Hygieenisten toimenpiteiden tarve perusteltiin kuolintilastoilla, joiden rumimpana lukuna pidettiin keuhkotaudin aiheuttamia kuolemia. Oltiinhan tässä asiassa huomattavasti muita Pohjoismaita jäljessä, itäeurooppalaisten valtioiden tasolla.²⁴³ Mänttä tunnettiin hyvin tuberkuloottisena pitäjänä 1920-luvulla. Marraskuussa 1927 pidetyssä suur tarkastuksessa havaittiin peräti 127 tuberkuloositapausta, mikä oli 4,2 prosenttia väestöstä.²⁴⁴ Säde-yhdistystä ympäröivän yhteisön huoli suuntautui täsmällisesti keuhkotautiin. Myös lavantauti ja riisitauti herättivät kauhistusta, uhkasivathan ne erityisesti lapsia, ja niitä seurasi tyypillisesti tuberkuloosi. Tuberkuloosi oli vakituinen keskustelunaihe paikallislehdessä sekä terveys- ja sosiaalipolitiikassa. Aihe aktualisoitui vähintään kerran vuodessa, kun maaliskuun ensimmäisenä päivänä vietettiin kansallista tuberkuloosipäivää. Koska keuhkotauti nähtiin

²³⁹ Savosenmäen jatkokurssien ohjelma lukuvuonna 1922. 14.1.1922; todistus jatkokursseilta 15.2.–26.4.1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁴⁰ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939. G.A.S. arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁴¹ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1921; *Äitiysneujana toimivan kättilön johtosääntö*. Lääkintöhallitus 15.4.1935. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁴² *Kodinhoitopäivillä*, KMV 13.6.1935.

²⁴³ Harjula 2007, 19–26.

²⁴⁴ Mönkkönen 1992, 149.

kansakunnan heikkouden osoituksena, tuberkuloottisuus oli kiusallista mille tahansa paikkakunnalle, saati sitten teollisen ja taloudellisen kehityksen kärjessä porskuttavalle tehdasyhteisölle. Tavalliset ihmiset valjastettiin tuberkuloosikamppailuun erilaisin keräyksin ja yhdistyksin, mutta kunta kantoi suurimman vastuun. Mänttä toimi Tuberkuloosin Vastustamisyhdistyksen Jämsän huoltopiirissä, ja lisäksi kuntaan perustettiin tuberkuloosihuoltosisaren ja kouluhoitajattaren yhteistoimi vuodesta 1928 alkaen. Seuraavalla vuosikymmenellä keuhkotautiparantoloiden määrä ja tietoisuus kasvoivat, mutta sairaus oli edelleen Suomen terveystalouden suurimpia ongelmia.²⁴⁵ Tuberkuloosidiskurssin traaginen retoriikka vetosi suoraan ihmisten omaantuntoon. ”Ihmiskunnan pahimmalta vitsaukselta”²⁴⁶ säästyneiden oli osallistuttava keräyksiin ja

unohdettava omat riemut ja omat yksityiset harrastukset ja nähtävä niiden onnettomien hätä, jotka olemassaolon kamppailussa ovat tuberkuloositautin hivuttavaan kosketukseen joutuneet, omana hätänä [...] [ja] suorittaa kanssaveljilleen ja sisarilleen tämä u h r i p a l v e l u s.²⁴⁷

On yllättävää, miten vähän Mäntän tuberkuloottisuus näkyi Säde-yhdistyksen terveysdiskurssissa. Se ei noussut minkäänlaiseksi erityiskysymykseksi, vaikka keuhkotauti oli yleinen puheenaihe ja hyväntekeväisyyskohde koko Suomessa ja pätevä argumentti hygieni-ajattelun puolestapuhujille. Ainoat todisteet keuhkotautin vastaisesta työstä ja sen tukemisesta ovat vuodelta 1932, kun Säde avusti Kultatähkä-yhdistystä 500 markan lahjoituksella.²⁴⁸ Avustus on tallentunut vain kirjanpitoon. Kultatähkä oli opettaja Aili Sarkkilan perustama rahasto ja yhdistys, joka toimi yhteistyössä Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistyksen kanssa keuhkotautiparantoloista kotiutuneiden toipilaiden hyväksi.²⁴⁹ Sitä vastoin Säteeseen rinnastettavat muut yhdistykset olivat tuberkuloosikysymyksessä aktiivisempia. Esimerkiksi Mäntän Naisyhdistys ompeli keuhkotautiparantoloihin lähteville sairaille vaatteita toistuvasti ja rahoitti Kultatähdä.²⁵⁰ Säteen käyttäytymisessä tuskin oli kyse periaatteellisesta tuberkuloosikieltäytymisestä, vaikka se näytti suhtautuvan tautiin ja sen torjuntaan sattumanvaraisesti. Orastava välinpitämättömyys keuhkotautia kohtaan täydensi Säde-yhdistyksen mentaliteettia, joka korosti terveydenhoitoa sairaanhoidon sijaan. Synnytyslaitoksen äitiysneuvonnassa kiinnitettiin

²⁴⁵ Severi Savonen. *Tuberkuloosipäivänä*, KMOV 3.3.1927; *Tuberkuloosin huolto Mäntässä ja Kuorevedellä*, KMOV 17.3.1927; *Tuberkuloosihuoltosisar Mänttään*, KMOV 1.12.1927; *Terveystaloudosta Mäntässä*, KMOV 7.3.1929; *Kodinhoitopäivillä*, KMOV 13.6.1935; Severi Savonen. *Keuhkotauti ja yleinen terveydenhoito*, KMOV 5.3.1936.

²⁴⁶ Severi Savonen. *Tuberkuloosipäivänä*, KMOV 3.3.1927.

²⁴⁷ *Tuberkuloosirahastoa kartuttamaan*, KMOV 5.3.1936.

²⁴⁸ Säde-yhdistyksen tilinpäätös 1932. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁴⁹ Härö 1992, 130–135.

²⁵⁰ *Mäntän Naisyhdistyksen vuosikokous*, KMOV 2.3.1933; *Naisyhdistyksen kokouksessa...*, KMOV 15.3.1934.

kuitenkin erityistä huomiota niihin perheisiin, joissa esiintyi tuberkuloosia. Tällöin vauva oli välittömästi synnytyksen jälkeen eristettävä sairaista perheenjäsenistään.²⁵¹

Säde-yhdistyksen kustantaman äitiyshuollon vaatimuksiin kuului kotien puhtaus, joka oli ennalta arvaamattoman moniulotteinen kysymys. Tuberkuloosin vastaisessa sodassa alleviivattiin asumusten siisteyttä, mutta lika ja pöly katsottiin muillekin tautibakteereille mainioksi maaperäksi. Ulkonaisen puhtauden valvonta ja edistäminen olivat tärkeä siivu terveydenhoitolautakuntien ja terveystarkastajien töissä. Siisteysvaatimus ulottui myös kodin seinien ulkopuolelle, lähiympäristöön, pihamaille, vesikaivoihin ja käymälöihin. Kodin puhtaus oli osoitus yleissivistyksestä, koska jos ihminen tunsu yhteyden keittiön ja perheen terveyden välillä, hän ei sallinut likaa tai epäjärjestystä elinympäristössään. Kunnollisella, hyvin hoidetulla kodilla oli kuulemma jopa niin merkittävä vaikutus, että sen avulla saattoi estää bolsevismin leviämisen työläispiireissä. Puhtauden hyveisiin kuului myös se, ettei se katsonut varallisuutta.²⁵² Kotitalousideologiassa aatteelliset, taloudelliset ja terveydelliset kysymykset olivat olennaisia, mutta perheenemännän ei sopinut unohtaa asumusten viihtyisyyttä. Sopivaa sisustusta opetettiin esimerkiksi marttojen kodinhoitopäivillä. Värejä kannatti suosia esimerkiksi verhoissa, mutta huonekalut ja muu koristelu suositeltiin pitämään suoraviivaisena ja pelkistettynä. Ruukkukasvit kuuluivat moderniin asumiseen.²⁵³ Käsityötaito ei ollut hyödyllinen ainoastaan taloudellisessa mielessä, sillä sen avulla kodista saattoi luoda myös kauniin ja onnellisen.

Jos emännät ja tyttäret osaavat käsitöitä ja virkkausta, niin voivat he saada kotinsa sieviksi, niin että nuo rakkaat aviomiehet siellä viihtyvät. Se merkitsee kodin piirissä aika paljon, sillä, jos aviomiehiä ei koti viihdytä, hakevat he hupiaan ulkoa ja siellä opitaan naukailemaan ja muutakin joutavaa [...].²⁵⁴

Rinnakkain hygieni-aatteen kanssa levisi rotuhygieeninen ajattelu, joka liittyi huoleen väestön ja kansakunnan tulevaisuudesta, moraalisesti ja fyysisesti voimakkaista kansalaisista. Laajasti katsottuna pelättiin koko ihmiskunnan ja kulttuurin degeneraatiota, suppeammin katsottuna keskityttiin ihmisten henkisten ja ruumiillisten ominaisuuksien huonontumiseen. Fysiikan ja psyyken ohella myös kykyjen ja moraalien uskottiin määräytyvän geenien perusteella. Degeneraation vastainen taistelu painottikin

²⁵¹ *Äitiysneuvojana toimivan kättilön johtosääntö*. Lääkintöhallitus 15.4.1935. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁵² Nimim. Iso-äiti. *Muutamien mietteitä kotitalousopetuksesta*, KMV 6.8.1925; Severi Savonen. *Keuhkotauti ja yleinen terveydenhoito*, KMV 5.3.1936; V. Saloheimo. *Epäsiisteys keuhkotaudin paras liittolainen*, KMV 30.12.1937.

²⁵³ Nimim. Mukana ollut. *Mäntän Marttayhdistys...*, KMV 14.10.1937.

²⁵⁴ Nimim. Jaska. *Virkkauskurssit*, KMV 2.5.1929.

geneettisiä tekijöitä.²⁵⁵ Rotuhygieniasta puhuttaessa on syytä terävöittää rajaa sen kahden osa-alueen, positiivisen ja negatiivisen rotuhygienian välillä. Positiivinen rotuhygenia keskittyi valistus-, propaganda-, ja kasvatustyöhön, negatiivinen avioliittokieltoihin, eristämiseen ja sterilisointeihin. Rotuhygieniadiskurssissa on aina muistettava, että kyse oli kokonaiselle aikakaudelle tyypillisestä ajattelutavasta ja uudesta huipputieteestä. Niinpä rotuhygenia oli osa lastensuojelun ja terveydenhoidon keskustelua 1920- ja 1930-luvuilla.²⁵⁶

Rotuhygieeninen ajattelu hiipi Säde-yhdistyksen toimintaan vuonna 1931 lanseeratussa kilpailussa, jossa metsästettiin parasta mäntäläistä lasta ja hänen kasvattajiaan. Idean isä Gösta Serlachius kutsui Säde-yhdistyksen mukaan etsimään niitä Mäntässä syntyneiden lasten äitejä, joiden lapset olivat terveimpiä ja parhaiten hoidettuja ja joiden puoliso oli töissä tehtaalla. Tarkoituksena oli edistää ”terveydenhoitoa yhtiön työväestön keskuudessa ja erikoisesti ajatellen nousevaa sukua”²⁵⁷. Palkitut lapset ja äidit olivat näkyvin esimerkki suomalaisesta positiivisesta rotuhygieniasta lasten terveydenhuollossa. Kilpailut olivat tehokas työkalu perinnöllisyystiedon levittämisessä, mutta niiden avulla saatettiin edistää geneettisesti paremman väestönosan lisääntymistä myös konkreettisesti.²⁵⁸ Mäntässä kilvoiteltiin vanhempien terveydentilasta sekä lasten terveydestä ja hoidosta, mutta arviointikriteerien joukossa olivat myös kodin puhtaus ja sen vaikutus lapseen. Ensimmäinen palkinto oli 2 000 markkaa, toinen palkinto 1 000 markkaa, kolmas 600 markkaa ja neljäs 400 markkaa. Tarkoitus oli jakaa myös kunniainioja.²⁵⁹

Äitipalkintoja on pidetty tehokkaana välineenä rotuhygieenisen sanoman levittämisessä.²⁶⁰ Sisällissodan jälkeisessä Suomessa ajatus *oikeanlaisista* kodeista oli tavallinen, mutta degeneraation hillitseminen positiivisen tai negatiivisen rotuhygienian avulla oli jonkinlainen osoitus siitä, että pelkkä valistus oli riittämätön työkalu menestyvän kansakunnan luomisprosessissa. Parhaiden äitien palkitseminen kannusti ”puhdasrotuisia” vanhempia lisääntymään ja kasvattamaan toivotunlaisen väestön osuutta isänmaassa kelvottoman kustannuksella. Mäntässä kärsittiin alhaisesta syntyvyydestä

²⁵⁵ Harjula 2007, 40–54; Riihola 2010, 59.

²⁵⁶ Hietala 1985, 105–162.

²⁵⁷ Gösta Serlachiuksen kirje Säde-yhdistyksen puheenjohtajalle, vuorineuvoksetar Ruth Serlachiukselle 19.2.1931. G.A.S. arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁵⁸ Riihola 2010, 63; Mattila 1999, 20–26.

²⁵⁹ Gösta Serlachiuksen kirje Säde-yhdistyksen puheenjohtajalle, vuorineuvoksetar Ruth Serlachiukselle 19.2.1931. G.A.S. arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁶⁰ Esim. Hietala 1985, 149–152.

1920-luvun lopulta alkaen, mikä heijasteli Suomen taloudellista tilaa.²⁶¹ Ei siis ihme, että syntyvyyttä ruokittiin Serlachiuksen valtakunnassa kaikin keinoin, kun samaan aikaan saattoi vaikuttaa suotuisaan aateilmastoon. Kiinnittämällä huomiota vanhempien omaan terveyteen haluttiin korostaa aviopuolison valinnan merkitystä. Hyvä perimä oli paras lahja, jonka lapsi saattoi saada. Yhteiskunnallinen asema ei ollut tärkeä – palkittiinhan Mäntässäkin työväestöä eikä ylempien sosiaaliluokkien ihmisiä. Olennaisempia olivat biologinen ja sosiaalinen kunnollisuus. Palkintolautakuntaan kaavailtiin Sädeyhdistyksen, marttayhdistyksen sekä Mäntän Naisyhdistyksen edustajien lisäksi tehtaanlääkäri Sten von Troilia ja sairaanhoitajatar Maukosta.²⁶² Edistämällä työntekijöidensä ja heidän lapsiensa terveyttä, Serlachius-yhtiö toimitusjohtajineen katsoi eteenpäin, sillä ilman hyvinvoivaa nuorisoa paikkakunnan tulevaisuus näytti synkältä. Mäntäläiset tahot Säde mukaan lukien vastasivat tähän huoleen tukemalla ”oikeanlaista” ydinperhettä, kodinhoitoa ja lastenkasvatusta.

3.6 Maanpuolustus

Maanpuolustuksen järjestäminen oli olennainen osa uutta itsenäistä valtiota. Suomen puolustusvoimien keskeneräisyyttä paikkasivat vapaaehtoisuuteen perustuvat maanpuolustusjärjestöt, suojeluskunta ja Lotta Svärd. Niiden rooli etenkin maanpuolustushengen kohottajina oli keskeinen, mikä näkyi ihmisten osallistumisinnokkuudessa järjestöjen toimintaan koko maassa.²⁶³ Suomen puolustusjärjestelyiden lisäksi maanpuolustusinto kytkeytyi sisällissotaan, joka oli synnyttänyt halun luoda uusi suomalainen kansa ja yhteiskunta. Koti ja ydinperhe muokkaisivat kasvavista yksilöistä patrioottisia ja rehtejä kansalaisia. Heteroseksuaalinen ydinperhe valtion perusyksikkönä ja uusien kansalaisten kasvatussympäristönä onkin ollut kansallisvaltion tärkeimpiä työkaluja nationalismiin historiassa.²⁶⁴ Ydinperhemallinsa kautta maanpuolustushenki liittyi kotitalousideologisiin ja uuden naisihanteen mukaisiin pyrkimyksiin, joita Säde-yhdistys vaali.

Säteen ja Suomen maanpuolustuksellisten järjestöjen välillä ei ollut virallista yhteistyötä ennen vuotta 1939. Paikkakunnalla toimi aktiivinen suojeluskunta ja Lotta Svärd -osasto, mutta Säde kytkeytyi niihin ainoastaan jäsentensä henkilökohtaisten siteiden kautta: esimerkiksi Ruth Serlachius oli Mäntän

²⁶¹ Mönkkönen 1992, 148.

²⁶² Gösta Serlachiuksen kirje Säde-yhdistyksen puheenjohtajalle, vuorineuvoksetar Ruth Serlachiukselle 19.2.1931. G.A.S. arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁶³ Vahtola 2003, 312–313.

²⁶⁴ Helén 1997, 203–204; Nevala-Nurmi 2006.

lottien puheenjohtaja. Paikallisosaston ydinjoukkoon kuuluivat samat yhtiön toimihenkilöiden rouvat kuin Säde-yhdistykseen. Maanpuolustusaate näyttäytyi Säde-yhdistyksen toiminnassa laajemmin vasta talvisodan alla, jolloin se suuntasi avustusresurssinsa poikkeusoloista kärsiville. Marraskuussa 1939 Mänttään perustettiin Vapaan huollon keskus, joka kokosi vapaaehtoisen avustus- ja huoltotyön yhteisen organisaation alle. Säteen naisilla oli hyvä edustus keskuksen kärkipaikoilla, sillä viisijäseniseen työvaliokuntaan kuuluivat Helmi Särkkä ja Ruth Serlachius, josta tehtiin myös johtokunnan puheenjohtaja. Muita osallisia olivat lotat, martat, seurakunta, Mäntän Naisyhdistys, osuuskaupan NM-toimikunta, työväenyhdistyksen naisjaosto ja pelastusarmeija sekä terveydenhoitolautakunta, huoltolautakunta ja kansanhuoltolautakunta. Kirjava joukko takasi pätevän valtakirjan tehokkaaseen avustukseen. Säde rahoitti Vapaan huollon keskusta 1 000 markalla.²⁶⁵

Koko Suomea liikuttanut maanpuolustusinto oli julkisen sektorin ja vapaaehtoistyön yhteispeli, joka kanavoitui järjestöihin, kansanliikkeisiin ja tilaisuuksiin. Suojeluskunnan, Lotta Svärdin sekä Vapaan huollon lisäksi mänttäläiset kannattivat Rajan Turva -yhdistystä, joka oli Helsingin ylioppilaiden pyörittämä ja valtionjohdon tukema kansanliike. Rahalahjoitusten ja vapaaehtoistyön avulla organisaatio tähtäsi maan rajojen kattavaan linnoittamiseen. Mäntässä järjestettiin rahankeräys ja juhla, joiden tuotot tilitettiin rajaseututyöhön.²⁶⁶ Maanpuolustusta saattoi tukea myös asioimalla Lottakahvilassa, joka avattiin Mäntässä toukokuussa 1939 isännöitsijä R. Erik Serlachiuksen erityisavustuksella. Kahvila ei ollut amatöörien kyhäilemä kenttäkanttiini vaan kahden kahvilasalin ja kesävilpolan kokonaisuus, jossa kahvin ja kastettavan lisäksi saattoi nauttia voileipiä sekä aamupala- ja lounastarjoilua gramofonin tai radion säestyksellä.²⁶⁷ Loppuvuonna 1939 Mäntän huoltolautakunta haali luontaisavustuksia reserviläisille ja heidän perheilleen, mihin Säde osallistui 1 000 markalla. Huoltolautakunta otti vastuun myös kertausharjoituksiin kutsuttujen omaisista, joiden toimeentulo oli riippuvainen palvelukseen kutsutun ansioista. Samaan aikaan järjestöt ja yksityishenkilöt rekrytoitiin keräämään varastoistaan joululahjoja tuntemattomille sotilaille. Kotirintaman maanpuolustustyö oli moniosainen palapeli, johon Säde-yhdistys panosti koko repertuaarillaan. Reserviläisperheiden ja Vapaan huollon keskuksen lisäksi se avusti Mäntän lottia Bio Säteen nimissä 1 000 markalla ja

²⁶⁵ ”Mäntän vapaan huollon keskus”, KMV 16.11.1939; Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; Mönkkönen 1992, 315–318.

²⁶⁶ *Rajan turva*, KMV 11.5.1939; *Kuumeinen kiire vallitsee Rajan Turva-toimistossa Helsingissä*, KMV 19.5.1939; *Onnistunut rajaseutujuhla...*, KMV 19.5.1939.

²⁶⁷ *Lottakahvila avataan Mäntässä ensi tiistaina*, KMV 11.5.1939; *Kaunis ja viihtyisä on Mäntän Lottakahvila...*, KMV 19.5.1939.

merkitsi valtion sotalainaobligatioita yhteensä 80 000 markalla, josta elokuvateatterin osuus oli 5 000 markkaa.²⁶⁸

Yhdistykset ja hankkeet, joita tuettiin vuonna 1939, soveltuivat hyvin Säde-yhdistyksen mentaliteettiin äitiä, lapsia ja perheitä auttavana järjestönä. Reserviläisten perheiden tukeminen tarkoitti käytännössä – olosuhteiden pakosta – yksinhuoltajaäitien avustamista. Vapaan huollon kautta sponsoroitiin yksittäisiä ihmisiä ja perheitä jakamalla esimerkiksi ulkomailta tuotuja elintarvikkeita. Lotta Svärd -järjestön sodanaikainen panos oli hyvin monipuolinen, mutta sekin painottui huoltotoimiin. Rahalahjoitusten lisäksi Säde-yhdistys jakoi Viipurin läänistä tulleele siirtoväelle pienten lasten vaatteita ja muita tekstiilejä joulukuussa 1939.²⁶⁹ Samalla tavalla kuin vähävaraisten auttaminen naamioitui vähävaraisten äitien ja lasten auttamiseksi, maanpuolustusaatteen hengessä tuettiin sodasta kärsiviä äitejä ja lapsia. Valtion sotalainaobligatioiden merkitseminen oli yleisluonteisempi panostus sotaponnistuksiin, mutta loppujen lopuksi poikkeusolot eivät juuri laventaneet Säteen liki 20 vuotta hioutunutta toimenkuvaa.

Tarve osallistua maanpuolustustyöhön 1930-luvun lopulla liittyi ajankohtaiseen pelkoon sodasta, mutta isänmaalliset ajatukset välähtelivät Säde-yhdistyksen toiminnassa jo aiemmin. Vuonna 1924 se osallistui Lahden Hennalan sotilaskodin tukemiseen 500 markalla. Kun Tampereen sotilaskotiyhdistys lähestyi asiassa Sädettä, se vetosi sotilaskodin kasvattavaan ja suojelemaan merkitykseen.²⁷⁰ Vaikkei kyse ollut suuresta summasta, tuen antaminen oli osoitus hankkeen ja sen periaatteiden hyväksymisestä. Säde valikoi yhteistyökumppaninsa tarkkaan, eikä kaikkiin edullisiinkaan ehdotuksiin lähdetty mukaan, kuten raittiuslautakunnan esimerkki osoitti. Isänmaallisuus heijastui myös lasten kesäkaitsentaan. Patrioottisten laulujen lisäksi pojille opetettiin alkeellisia sotilastaitoja ja armeijan järjestystä. Kesäretkillä noudatettiin sotilaallista kuria, joka oli omiaan lisäämään nuorten miesten innostusta kotimaansa asioihin. Kesäkaitsija Huittinen kantoikin erityistä huolta poikien isänmaallisuudesta, jota koeteltiin tehdasyhteisössä. ”Koetin monesti puhua [...], että tehtaan eläjilläkin

²⁶⁸ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Reservipalvelukseen kutsuttujen perheiden avustaminen Mäntässä*, KMV 26.10.1939; *Paketteja reserviläisille*, KMV 26.10.1939; *Kertausharjoituksiin kutsuttujen reserviläisten omaisten avustaminen*, KMV 26.10.1939.

²⁶⁹ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁷⁰ Tampereen sotilaskotiyhdistyksen kirje Säde-yhdistykselle 26.9.1924; Säde-yhdistyksen tilinpäätös 1924. Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

on samanlainen koti ja isänmaa kuin muillakin, joita tulisi, vääristelyistä huolimatta, aina tinkimättä kunnioittaa ja osottaa niille arvontoa.”²⁷¹

Maanpuolustusaate ei ollut järjestelmällinen osa Säde-yhdistyksen toimintaa ennen vuotta 1939. Vielä 1920-luvulla yhdistyksen isänmaallisuus liittyi itsenäisen valtion ensiaskeliin ja suomalaisen identiteetin etsintään. Tuki Lahden sotilaskodille ja kesäkaitseksen patrioottinen aatekasvatus vaikuttavat irrallisilta tapauksilta, joiden ohella maanpuolustuksellinen henki ei erottautunut Säteen hyväntekeväisyshankkeissa ennen 30-luvun loppua. Yhdistyksen maanpuolustushenki synkronoitui julkiseen keskusteluun, jonka primus motorina toimi Serlachius-yhtiön vastaperustettu huolto-osasto.²⁷² KMV-lehti uutisoi maanpuolustusjärjestöjen asioista säännöllisesti, mutta ulkopoliittinen turvallisuus aktualisoitui paikallistasolla vasta loppuvuonna 1937. Väestönsuojeluviiikon johdosta Mäntässä kuultiin luento siviiliväestön sodanaikaisesta suojelusta. Huoli lentopommituksista osoittautui myöhemmin perustelluksi, sillä sotatarvikkeiden valmistukseen ryhtynyt Serlachiuksen tehtaan konepaja oli strateginen tuhoamiskohde suurten sisämaakaupunkien Tampereen ja Jyväskylän välissä, vaikka loppujen lopuksi Mänttää pommitettiin vain kerran.²⁷³ Vuotta myöhemmin sodanaikainen väestönsuojelu oli jälleen esillä. Diskurssin sävy oli jo totisempi: sudeettialueiden kohtalo kiihdytti mänttäläisetkin ajatustenvaihtoon valtionrajojen koskemattomuudesta. Puolustusvoimat vaativat ihmisten aatteellista ja aineellista tukea, koska itsenäisyys oli itseisarvo, jonka saavutuksia ei mitattu rahassa. Vaikkei KMV-lehti varoittanut sodan syttymisestä, ulkopoliittinen spekulointi oli alkanut. ”Maamme, näennäisesti syrjäisestä asemastaan huolimatta, on varmaan tulevassa maailmansodassa niitä viime maailmansodan belgioita, joiden loukkaamattomuus on vain paperilla taattu, ellemme me itse pysty rajojamme suojelemaan.”²⁷⁴

Kun Säde-yhdistys sitten havahtui yhteiskunnalliseen poikkeustilaan syksyllä 1939, se pyrki vaikuttamaan integroidussa yhteistyössä muiden tahojen rinnalla. Seuraavana vuonna – tutkimuksen aikarajauksen ulkopuolella – sotaponnistuksiin osallistuttiin aiempaa monipuolisemmilla resursseilla.²⁷⁵ Ennen talvisotaa maanpuolustusaate tarkoitti ensisijaisesti rahallista panostusta; yhdistyksen asiakirjoissa ei ole ideologisia viestejä sen tärkeydestä. Se kuitenkin saattoi välittää isänmaallista

²⁷¹ Juho Huittisen raportti kesäleikkitoiminnasta 1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁷² Mönkkönen 1992, 197.

²⁷³ ”Siviiliväestön suojelu sodan aikana.”, KMV 18.11.1937; Mönkkönen 1992, 319.

²⁷⁴ *Maanpuolustusviikoilla*, KMV 20.10.1938.

²⁷⁵ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

viestiä Bio Säteessä, jonka ohjelmistoon valittiin maanpuolustusintoa kohottavia elokuvia. Suomi-Filmin kaksikymmenvuotista historiaa juhlistettiin elokuvilla *Jääkärin morsian* ja *Aktivistit*, jotka tekivät ”kunniaa maamme itsenäisyys- ja vapaustaistelulle” ja kertoivat taistelijoiden ”sankaritarun koruttomalla ja mieliinpainuvalla tavalla.”²⁷⁶ Ilmeisesti paikkakunnalla oli riittävästi muita kanavia isänmaan asian toteuttamiseen, joten Säde saattoi säilyttää luonteensa äitien ja lasten edunvalvojana. On kuitenkin ilmeistä, että yhdistyksen jäsenet kokivat maanpuolustusaatteen ja isänmaallisuuden omakseen, sillä moni heistä kuului alan järjestöihin. Säteen pitkäaikaisessa arvohierarkiassa maanpuolustus ei sijoittunut yhtä korkealle kuin äidit tai lapset, mutta sotavuosien ajan se painoi patrioottisen leimansa yhdistyksen rutiineihin. Synnytyslaitoksen ja Bio Säteen toimenkuvat säilyivät ennallaan, mutta se vaati uudenlaista yritystä. Esimerkiksi elokuvateatteri oli palkettava korvaavaa henkilökuntaa sotaan lähteneiden tilalle – pitihän filmien pyöriä paikkakuntalaisten viihdytykseksi ankeinkin aikoina.²⁷⁷

²⁷⁶ *Aktivistiemme sankaritaru elokuvana*, KMOV 9.3.1939; *Bio Säteessä...*, KMOV 28.12.1939.

²⁷⁷ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

4. Säde-yhdistyksen hiljaiset diskurssit

4.1 Säde & Serlachius

4.1.1 Serlachiuksen valtakunta vs. Mänttä

Aktiivisina toimintavuosinaan Säde-yhdistys saavutti maineen mänttäläisten hyvinvoinnin edistäjänä. Aiempi historiantutkimus on katsonut, että Säde toimi G. A. Serlachius Oy:n sosiaaliosaston edeltäjänä, sillä ajan kuluessa yhtiö omaksui monet yhdistyksen käynnistämät työmenetelmät.²⁷⁸ Säde-yhdistyksen perustamiskokouksen pöytäkirjassa todetaan seuraavasti (kursivointi kirjoittajan):

Kokoontuneina perustavaan kokoukseen Mäntän Klubitalolle päättivät allekirjoittaneet perustaa ”Säde” nimisen yhdistyksen, jonka tarkoituksena on työskennellä hyväntekeväisyyden aatteen eteen *Mäntässä* [...].²⁷⁹

Myös ensimmäisessä vuosikertomuksessa yhdistyksen toiminta-alueeksi rajattiin Mäntän kunta.²⁸⁰ Yhdistyksen avustuspiiri kuitenkin levisi Serlachius-konsernin muillekin toimipaikoille, kun se jakoi Gösta Serlachiuksen syntymäpäivälahjoituksia yhtiön hädänalaisille työntekijöille. Myös synnytyslaitos ulotti Säteen hyväntekeväisyyden Mäntän rajojen ulkopuolelle, sillä potilaita vastaanotettiin asuinkuntaan ja varallisuuteen katsomatta. Lehti-ilmoituksilla houkuteltiin synnyttäjiä erityisesti naapurikunnista, Mäntän tehtaiden magneettisen voiman vaikutusalueelta.²⁸¹ Maantieteellisissä poikkeamisissaan Säde seurasi johtotähteään Serlachius-yhtiötä, mikä vahvistaa mielikuvaa niiden symbioottisesta mutta epätasapainoisesta suhteesta. Tehdaspaikkakuntien yksinäisyys vaikutti ihmisryhmien yhteisloon, ja myös Mäntässä maaseudun viljelijävähemmistö suhtautui yhtiöön jopa vihamielisesti.²⁸² Mihin Säde-yhdistys sijoittui tehdastyöläisten ja heihin kuulumattomien mänttäläisten vastakkainasettelussa? Oliko yhdistys Serlachius-konsernin sosiaalityöntekijä vai edistikö se alkuperäisen aikomuksensa mukaisesti kaikkien mänttäläisten hyvinvointia työnantajaan katsomatta?

²⁷⁸ Säde r.y. 1920–1970, 1970; Mönkkönen 1992, 293.

²⁷⁹ Säde-yhdistyksen perustamiskokouksen pöytäkirja. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸⁰ Säde-yhdistyksen vuosikertomus 1920. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸¹ Ilmoitus Aamulehden 23.3.1931. G.A.S .arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸² Haastattelu 2.7.1968, Ervasti, Viktor Erik. Y/00922, Kper, TaY.

Talouskirjanpito paljastaa, että Serlachius-yhtiön ja muiden mänttäläisten välinen jako oli todella olemassa yhdistyksen hyväntekeväisyyspolitiikassa. Tämä näkyi erityisesti vähävaraisille jaettavissa avustuksissa, jotka olivat yksityishenkilöiden lahjoittamia. Rahan antaja saattoi määrätä avustuksen ehdoista, ja koska paikkakunnan varakkaimmat ja siten Säde-yhdistyksen potentiaalisimmat yksityislahjoittajat olivat pääosin Serlachius-konsernin silloisia tai entisiä virkailijoita, monet edut ja avustukset suotiin ainoastaan yhtiön työntekijöille. Raha oli korvamerkittyä, ja sen ehtojen täyttymistä valvottiin.²⁸³ Mänttäläisten kahtiajako konkretisoitui muissakin Säteen projekteissa, esimerkiksi Gösta Serlachiuksen ideoimassa äiti-kilpailussa. Ainoastaan ne äidit, joiden puoliset työskentelivät tehtaalla, saattoivat osallistua.²⁸⁴

Jako G. A. Serlachius Oy:n työntekijöihin ja muihin mänttäläisiin tuntuu luonnolliselta, sillä Säteen ja yhtiön väliset siteet olivat vahvat niin henkilökohtaisella kuin taloudellisella tasolla. Yhtiön vuosittainen avustussumma Säteelle oli 18 000 markkaa, paitsi vuosina 1924 (9 600 mk), 1925 (14 400 mk) sekä 1926 (14 400 mk). Serlachius-yhtiön tuki kattoi keskimäärin 40 prosenttia yhdistyksen vuosituloista, mutta vuonna 1929 se nousi jopa 54 prosenttiin.²⁸⁵ Ilman näin mittavaa elatusmaksua Säde-yhdistystä tuskin olisi voitu perustaa tai toiminta olisi ollut ainakin vaatimattomampaa. Yhtiön tarjoama tuki ei rajoittunut rahaan, vaan apu oli monipuolista ja usein varsin käytännönläheistä. Vuosittaisen raha-avustuksen lisäksi yhtiö oli vahvasti mukana etenkin synnytyslaitoksen toiminnassa. Kun laitos perustettiin vuonna 1922, yhtiö lahjoitti huoneiston sen vapaaseen käyttöön ja vastasi veden, lämmön ja sähkön kustannuksista. Kun tehdasalueella sijainnut rakennus jouduttiin purkamaan laajenevan liiketoiminnan tieltä vuonna 1930, Serlachius-yhtiö tarjosi apuaan uuden tilan löytämiseksi. Yhtiö lahjoitti myös elokuvateatterin vuokratontin yhdistyksen omaksi Bio Säteen avajaishuomassa vuonna 1938.²⁸⁶

²⁸³ Kirje Säde-yhdistykseltä isännöitsijä Alf Vidlundille, insinööri Verner Spårelle, isännöitsijä Arth. Lindroosille, mestari A. Leanderille ja neiti Martta Saariselle 30.4.1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; G. A. Serlachius Oy:n tiedoksianto Säde-yhdistykselle 24.1.1927. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸⁴ Gösta Serlachiuksen kirje Säde-yhdistyksen puheenjohtajalle, vuorineuvoksetar Ruth Serlachiukselle 19.2.1931. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸⁵ Säde-yhdistyksen tilinpäätökset 1923–1939. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM. Tilinpäätöksiä ei ole tehty ennen vuotta 1923, jolloin Säde liittyi yhdistysrekisteriin. Suhteellisia osuuksia laskettaessa on käytetty ns. puhdasta vuosituloa eli luvuissa ei ole huomioitu edellisen vuoden saldoa eikä korkotuloja. Vuonna 1920 Mäntän tehtailla miesten alin palkka oli 13 markkaa ja naisten alin palkka 8 markkaa päivässä, joten kerätäkseen 18 000 markkaa pienipalkkaisen miehen on täytynyt tehdä 1 385 päivää töitä ja pienipalkkaisen naisen 2 250 päivää töitä. Mönkkönen 1992, 189.

²⁸⁶ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1922 ja 1923; tiedonanto Säde-yhdistykseltä Mäntän kunnanvaltuustolle 7.11.1930. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

Lehtikirjoittelu sekä Säteen oma yhteydenpito kunnan ja lääninhallinnon kanssa korostivat yhdistyksen roolia koko Mäntän auttajana.²⁸⁷ Merkittävin kaikkia kuntalaisia koskenut työ oli kiistatta kätilö- ja rokotustoimen sekä äitiyshuollon ylläpitäminen. Yksityinen synnytyslaitos oli avoin kaikille, vaikka se sijaitsikin tehdasalueella ja toimi yhtiön tuella. Viimeistään silloin, kun kunnallinen kätilö- ja rokotustoimi yhdistettiin synnytyslaitoksen alaisuuteen, laitos alkoi toimia paikkakunnan jokaisen äidin hyväksi – ei ainoastaan tehdasväestön. Lastenjuhlat, kesäleikkikurssit ja tyttöjen taloudellinen kasvatus eivät tehneet eroa tehdastyöläisten ja muiden mänttäläisten välille. Ne olivat avoimia kaikille viiteryhmiin kuuluville paikkakuntalaisille. Suurin osa yhdistyksen toiminnasta järjestettiin kuitenkin tehtaan ja siten myös tehdastyöläisten asuinalueiden välittömässä läheisyydessä. Niinpä tapahtumien osanottajat olivat ehkä todennäköisemmin työväestöä kuin esimerkiksi maanviljelijöitä, joiden tilat sijoittuvat kunnan laitamille.²⁸⁸

On muistettava, että tehtaan ja sen työläisten etu oli yleensä koko paikkakunnan etu, sillä yhdyskunnan olemassaolo oli riippuvainen yhtiöstä. Usein Säteen diskursseissa viitattiin mänttäläisiin tai Mänttään *tehdastyöväkenä* ja *tehdasyhdyskuntana* ikään kuin unohtaen, että kaikki paikkakuntalaiset eivät työskennelleet tehtaalla.²⁸⁹ Säteen näkökulmasta jako tehtaan työntekijöihin ja muihin mänttäläisiin vaikuttaa kuitenkin keinotekoiselta. Asukkaiden erottelu heidän elinkeinonsa perusteella ei ollut olennaista, sillä vaikka paperitehdas oli paikallisverkoston kiistaton keskiö, toimiva yhteisö ei elänyt ilman maataloutta, pienyrittäjiä, kauppaliikkeitä tai julkista hallintoa. Myös Serlachius-yhtiössä todettiin, että kaikkien kunnallisveroa maksavien mänttäläisten tuli saada vastine rahoilleen, olivat he sitten yhtiöllä töissä tai eivät. Esimerkiksi tehtaan sairashuone oli avoinna kaikille apua tarvitseville.²⁹⁰

Säde-yhdistyksen ja Serlachius-yhtiön liitto oli epäilemättä erottamaton. Mutta vaikka Säde ehkä pitikin yhtiön intressejä ominaan, ei ole perusteltua väittää, ettei se olisi toiminut koko paikkakunnan hyväksi. Julkisissa yhteyksissä Säde ei koskaan esiintynyt pelkästään Serlachius-yhtiön edunvalvojana. Paikkakuntalaisten elinkeinoon perustunut epätasa-arvoinen asema ilmeni oikeastaan vain

²⁸⁷ Esim. anomus Hämeen läänin maaherralle arpajaisten verovapaudesta 1.12.1925; toiminta-avustusanomus Säde-yhdistykseltä Mäntän kunnanvaltuustolle; tiedonanto Säde-yhdistykseltä Mäntän kunnanvaltuustolle 19.4.1930. G.A.S arkisto. Säde-yhdistys, SM; *Lasten päiväkotia Mänttään*, Tehdas ja Me 2/1948, 12–13.

²⁸⁸ Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1939; ”Kertomus Mäntän Säde-yhdistyksen kesäkaitsijan toiminnasta kesällä v. 1925”; kirje Savosenmäen kansakoulun piiritarkastajalle 14.1.1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

²⁸⁹ Esim. Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920 ja 1922; Juho Huittisen kirje Säde-yhdistykselle 16.8.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM. Tehdaspaikkakuntien yksinäpaisuudesta ks. Koivuniemi 2000

²⁹⁰ G. A. Serlachius Oy:n kirjelmä Mäntän kunnan sairaalakomitealle 23.11.1929. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM; lisäksi esim. Mönkkönen 1992, 152.

aitkilpailussa ja rahallisissa köyhäinavustuksissa, joiden jakoperusteet olivat antajan määriteltävissä. Yhdistyksen apu ei ollut muuten korvamerkittyä, mikä oli varmasti myös kunnan kanssa tehdyn tiiviin yhteistyön edellytys. On oikeastaan yllättävää, ettei Säde-yhdistys suosinut tehdastyöväkeä tämän enempää. Lähteet eivät myöskään todista, että yhtiö olisi ohjaillut Säteen toimintaa tai että vuosittaisen avustussumman takana olisi ollut ehtoja. Silti on jotakuinkin itsestään selvää, että läheiset taloudelliset ja henkilökohtaiset siteet määrittivät yhdistyksen ja yhtiön kitkattoman yhteistyön. Säteen nimittäminen yhtiön sosiaaliosaston edeltäjäksi pelkistää myös jälkimmäistä, sillä on muistettava, että yhdistyksen toimiala oli kapeampi kuin yhtiön omaksuma sosiaalihuollon kokonaisuus. Asuntoasiat, sairaanhoito sekä palkan sosiaalimaksuista vastannut huoltotoimisto rytmittivät työmiehen arkea tavallisemmin kuin lasten leikkitoiminta tai synnytyslaitos.

4.1.2 Säde osana Serlachius-yhtiön sosiaaliohjelmaa

Sosiaalinen huoltotoiminta oli Serlachius-yhtiön ylpeydenaihe. Safety First -malli matkittiin muun muassa Fordin tehtailta Yhdysvalloista, jossa matkustellut Gösta Serlachius vakuuttui hyvinvoinnin positiivisesta vaikutuksesta työtehoon. Ydinajatuksena oli työturvallisuuden, työtehon ja työrauhan tavoitteiden yhteensitominen järjestys- ja kasvatustehtäväksi. Vaikka työntekijöiden kokonaisvaltainen kaitseminen oli jo tehdaspaternalismin ydin, Serlachius-yhtiön sosiaalinen huoltotoiminta oli semanttisuudessaan ja tavoitteellisuudessaan ainutlaatuinen viritelmä 1920-luvun Suomessa, jossa työtapaturmien suhteellinen kasvu oli jatkuvaa. Vuonna 1927 yhtiö laati vuorineuvoksen johdolla sosiaalisen ohjelman, jota alettiin toteuttaa kaksijakoisella taktiikalla: tehdaspiirissä ja sen ulkopuolella. Edellinen kohdistui työtapaturmien minimointiin sekä ammattitaidon ja -hygienian kehittämiseen ja jälkimmäinen työväestön laajaan hyvinvointiin, joka konkretisoitui lasten ja nuorten kasvatuksessa, terveydenhoidossa, asumiskysymyksissä sekä huoltokonttorin ylläpidossa. Kirjallisuus, kuvataulut ja työmiesten valitsema suojelusteknillinen toimikunta opastivat turvallisiin ja uusiin työkäytänteisiin tehdassaleissa, kun taas tarkastuksilla, vastaanotoilla ja kursseilla hyökättiin likaa, sairauksia ja paheita vastaan kodeissa ja vapaa-ajan harrastuksissa.²⁹¹ Lankoja piti käsissään hyvinvoinnintarkastaja, ensimmäisenä insinööri Sisko Ania, jonka tärkeimpänä tehtävänä oli estää ”säällittävien tapausten syntyminen”²⁹². Ajan standardien mukaisesti virkaan valittiin nainen, sillä feminiini sukupuoli assosioitui hoivaan, luotettavuuteen ja moraaliseen kunnollisuuteen. Gösta Serlachiukselta ja hänen

²⁹¹ G. A. Serlachius *Osakeyhtiön sosialisesta huoltotoiminnasta*, KMOV 22.3.1928; Suikkanen 1983, 60–87.

²⁹² Sisko Ania. G. A. Serlachius *Oy:n sosiaalinen huoltotyö*, KMOV 16.9.1928.

johtamastaan yhtiöstä tuli Suomen tehdastyöturvallisuuden edelläkävijä ja suurlähettiläs, joka levitti Mäntän työturvallisuusmallin maan muihin tehdasyhteisöihin. Esimerkiksi Valkeakosken Ab Walkiakosken ja Yhtyneiden Paperitehtaiden omaksumat käytännöt olivat identtisiä Serlachius-yhtiön järjestelmän kanssa huoltotarkastajineen ja -konttoreineen sekä turvallisuustoimikuntineen.²⁹³

Sosiaalityön mahdollisuudet tehdaspiirin ulkopuolella olivat loputtomat. Mäntässä pohjoisamerikkalaisiin työturvallisuusihanteisiin yhdistyi ranskalaisen Michelin-yhtiön hyvinvointiohjelma, joka painotti työläisten sosiaali- ja syntymäedistämiseksi. Société Michelinin tapaan Serlachiuksen valtakunnassa panostettiin perheisiin: lapsiin ja heidän kasvatukseensa, asutuspolitiikkaan sekä terveyden edistämiseen.²⁹⁴ Serlachius-yhtiön huoltotoiminta oli jo 1920-luvulla järjestelmällinen kokonaisuus, jossa Säteelle oli omistettu oma lokeronsa. Serlachius-yhtiö integroi yhdistyksen lapsi- ja nuorisotyön organisaatioonsa esitellessään huolto-ohjelmansa KMV-lehdessä. Yhtiön hyvinvointivisioissa Säde ei ollut erillinen vapaa-ajanjärjestö, vaan kiinteä Serlachius-konsernin elin, joka kasvaessaan oli siirtynyt hyväntekeväisyydestä varsinaiseen huoltotyöhön. Kesäleikit ja uimaopetus ansaitsivat erityismaininnat, sillä ”joutilaisuudessa itävät paheen siemenet”²⁹⁵. Koulujen loma-aika saattoi degeneroida nuorisopolven, potentiaalisen tehdastyövoiman, ja horjuttaa yhteisön harmoniaa. Yhtiö siis omi Säteen itselleen, mutta niin se teki marttayhdistyksellekin. Marttojen kotitaloustyö laskettiin toistuvasti yhtiölle kuuluvaksi huoltotoimeksi, samoin poikapartio, lasten puutarhakerho, vapaapalokunta sekä Mäntän Urheilijat. Yhtiön omistushalu järjestöjä kohtaan oli sikäli oikeutettu, että se oli niiden ensisijainen – ja yleensä myös ainut – rahoittaja. Päinvastoin kuin Serlachius-yhtiö, järjestöt eivät itse korostaneet kuuluvansa paperitehtaan organisaatioon. Säde ei mainitse tai edes vihjaa normaalia yhteistyötä tiiviimmästä suhteesta. Martat olivat kiitollisia yhtiöltä saamastaan avusta, mutta paikallisen tukiverkoston sijaan järjestö painotti sidettään kansalliseen kattojärjestöönsä.²⁹⁶

Edelläkävijyydestään huolimatta Serlachius-yhtiön sosiaalihuolto ei aina tavoittanut työläisiä tai heidän tunnustustaan. Luokkaerot ja eripurainen suhtautuminen työväenliikkeeseen hajaannuttivat tavallisten

²⁹³ Kettunen 1994; Raiskio 2012, 109–110, 129.

²⁹⁴ Fellman 2011, 5–10.

²⁹⁵ Sisko Ania. *G. A. Serlachius Oy:n sosiaalinen huoltotyö*, KMV 16.9.1928.

²⁹⁶ *G. A. Serlachius Osakeyhtiön sosialisesta huoltotoiminnasta*, KMV 22.3.1928; Sisko Ania. *G. A. Serlachius Oy:n sosiaalinen huoltotyö*, KMV 16.9.1928; nimim. H. M. *Huoltotyö G. A. Serlachius Oy:n tehtaissa*, KMV 14.11.1935; 99 jäsentä kuului Mäntän Marttayhdistykseen viime vuonna, KMV 7.1.1938.

mänttäläisten ja yläluokan kokemuksia yhtiön takaamista eduista. Muistitieto osoittaa, että kaikilla ei ollut kykyä tai halua tunnustaa hyvinvointityön vaikutusta työläisen arkeen. Jotkut mielsivät ainoastaan asunnot yhtiön sosiaali-eduiksi ja toiset katsoivat hyvinvointipolitiikan käynnistyneen vasta sotien jälkeen. Muistitiedon ristiriitaisuus saattaa johtua unohduksesta, katkeruudesta tai epätietoisuudesta, mutta se osoittaa kiistatta, ettei yhtiön sosiaalihuolto ollut kaikkien työläisten havaittavissa, saati sitten ihailtavissa. Huoltotoiminnan viidakossa Serlachius-yhtiön ja kunnan roolit olivat päällekkäiset, mikä vaikeutti kokonaisuuden ja vastuualueiden hahmottamista.²⁹⁷

Yhdistysten ja Serlachius-yhtiön symbioosi vaikuttaa olleen osa suurempaa kiistaa julkisen vallan käytöstä, joka heijastui paikallislehden sivuille piikikkäänä sananvaihtona kunnanvaltuuston kanssa. Kunta vaati Serlachius-yhtiötä paikkakunnan suurimpana työnantajana vastuuseen mänttäläisten sosiaalipalveluista, muttei toisaalta halunnut luovuttaa sille johtoasemaa, jossa yhtiö saneli päätökset taloudellisen mahtinsa turvin.²⁹⁸ Serlachius-yhtiön tehdaspatalnismi antoi johdolle mahdollisuuden kontrolloida työntekijöitensä, ja ottamalla hoitaakseen suurimman osan kunnan perustehtävistä Serlachius-yhtiö pääsi entistä suoremmin vaikuttamaan myös muihin Mäntän asukkaisiin. Kunnallispalveluiden ”ulkoistaminen” heijastui paikallisten arkeen matalana veroäyrinä. Vuonna 1930 Mäntän verokeidas keräsi asukkailtaan veroäyriä vain 5,75 penniä, kun naapurikunnassa Kuorevedellä se oli 8 penniä ja hieman etäämmällä Ruovedellä jo 10,50 penniä. Kuntalaisten kevyen verotaakan vastapainona oli Serlachius-yhtiö, joka maksoi 1920-luvulla enimmillään jopa 39 prosenttia Mäntän koko äyrimäärästä.²⁹⁹ Se oletti perinteisesti, että raha toi vallan. KVM puki Serlachius-yhtiön näkökulman sanoiksi marraskuussa 1930: ”Kun yhtiö kantaa suuren osan kunnalle kuuluvista menoista, täytyy sillä olla oikeus vaatia kunnalta jonkinlaista huomaavaisuutta ja ymmärtämystä liikkeen etuja kohtaan.”³⁰⁰

Erimielisyydet kunnan kanssa saattoivat olla yksi kimmoke Serlachius-yhtiön aktiivisuuteen sosiaalitoiminnan järjestämisessä. Säteiden ja muiden vapaaehtoisjärjestöjen avulla se kutoi ympärilleen yhteiskunnallista vaikutusverkostoa, joka tavoitti paikallisväestön välittömän työympäristön

²⁹⁷ Haastattelu 1.7.1968, Virtanen, Helga Maria Gunilla os. Ravila. Y/00919, Kper, TaY; haastattelu 1968, Nurminen, Bruno Henrik. Y/00925, Kper, TaY; haastattelu 4.7.1968, Jussila, Siiri Elviira. Y/00930, Kper, TaY.

²⁹⁸ Esim. *Työttömyyskysymys Mäntässä*, KVM 15.3.1934.

²⁹⁹ Mönkkönen 1992, 232–249. Esimerkiksi Waldenin tehdasyhteisössä Valkeakoskella ja Rosenlewin tehdasyhteisössä Porissa oli samanlainen vastakkainasettelu yhtiön ja kunnan välillä. Raiskio 2012, 181; Koivuniemi 2011, 340–342.

³⁰⁰ KVM 27.11.1930 teoksessa Mönkkönen 1992, 238.

ulkopuolellakin. Tässä valossa voitaisiin spekuloida, mitkä olivat Serlachius-yhtiön motiivit suhteessa Säde-yhdistykseen. Perustiko tai muovasiko se yhdistyksen omaksi vastineekseen kunnalliselle sosiaalihuollolle? Kun Serlachius-yhtiö loi kunnasta riippumattoman hyvinvointikalustonsa, se imi vaikutuspiiriinsä itselleen mieluisia ja sen toimintaperiaatteet hyväksyneitä työntekijöitä ja teki kunnan sosiaalihuollosta yhä tarpeettomamman. Hieman yllättäen Säde onnistui luovimaan yhtiön ja kunnan välimaastossa vastaamalla molempien kysyntään kumpakaankaan suuttamatta. Tästä konkreettinen esimerkki oli kunnallisen ja Säteen kättilötoiminnan yhdistäminen. Vaikka yhdistys puolusti oikeuksiaan ja vaati rahoitustaan joskus jopa tiukkasanaisesti, se ei kiukutellut sosialistiselle kunnanvaltuustolle Serlachius-yhtiön tapaan. Molemmipuolinen yhteydenpito oli kunnioittavaa ja ystävällistä; asiat esitettiin toiveina eikä vaatimuksina ja yksityiskohdista voitiin neuvotella.³⁰¹ Kunnan ja yhtiön jännitteet näyttivät purkautuvan Säde-yhdistyksen tasolla tuotteliaaksi vuorovaikutukseksi. Ehkä sopuisuuden ydin oli organisaatorakenteissa, sillä niin kauan kuin Säde toimi ainakin nimellisesti itsenäisenä, se saattoi toimia eriävällä logiikalla ja tehdä omaehtoisia arvovalintojaan vapaammin kuin kunta tai yhtiö. Sillä ei ollut lakiin sidottuja velvollisuuksia kuten kunnalla tai samanlaista yhteiskunnallista vastuuta kuin valtakunnallisella konsernilla.

4.2 Valkoinen perintö

Sisällissodan syttyminen nähtiin työväestön moraalisen alemmuuden osoituksena. Sota kosketi määntäläisiä läheisesti, sillä Mäntän ja Vilppulan seudusta tuli sotatoimialuetta heti taisteluiden käynnistyttyä talvella 1918. Serlachius-yhtiön johto ja konttorihenkilökunta mobilisoivat kaikki määntäläiset valkoisten kannattajat sotaponnistuksiin, ja vuorineuvos itse liittyi kenraali Mannerheimin päämajan joukkoihin huollosta vastaavana pääntendenttinä. Valkoisissa taisteli 88 ja punaisissa 134 määntäläistä. Valkoisten puolella paikkakuntalaisista menehtyi neljä miestä, kun taas punaisten tappiot taisteluissa kaatuneina, vankileireillä kuolleina tai teloitettuina oli 37 henkeä. Heistä 34 oli ollut tehtaan palveluksessa.³⁰²

³⁰¹ Esim. Mäntän kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirjan lyhennysote 22.12.1923; Mäntän kunnanvaltuuston kokouksen pöytäkirjajäljennös 12.1.1924. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

³⁰² Gösta Serlachiuksen taidesäätiö & Tampereen museot / Vapriikki 2003: *Akseli – Pirkanmaan teollisuushistoria. Sisällissota 1918*. [<http://www.akseli.tampere.fi/mantta/hetki/ssota.htm>] 24.1.2012.

Historiantutkimus on puhunut sisällissodan jälkeisestä epäpoliittisesta ilmapiiristä, jossa liike- ja yhdistyselämän toimijat dominoivat yhteiskunnan päätöksentekoa ja ihmisten arkea.³⁰³ Oikeistolaisuus sai tukea talouselämästä, joka siirtyi kohti uusklassismin ideaalia ja kohtasi politiikan porvarillisuuden. Suomen työväenliikettä vaivasi kokonaisvaltainen voimattomuus, kun taas ammattiyhdistysliikkeen hajaannus, lama ja työmarkkinoiden rakenteellinen kehitysvaihe mahdollistivat yritysten ylivallan teollisuustyöntekijöihinsä 1930-luvulle tultaessa.³⁰⁴ Tämä vahvisti porvarillisten aatteiden kukoistuskautta, joka konkretisoitui Mäntän kaltaisissa yksinapaisissa yhteisöissä. Sisällissodan jälkeen Serlachius-yhtiö ei peitellyt oikeistolaisuuttaan. Gösta Serlachiuksen henkilökohtainen kauna hävinneitä kohtaan siirtyi suoraan konsernin periaatteelliseksi sosialismin vastaiseksi taisteluksi, jossa punainen mentaliteetti pyrittiin eliminoimaan surutta. Tervehenkisen työläispolven luomisessa Serlachius-yhtiö omaksui tehokkaan tavan työväenaahteen ja ammattiyhdistyksen tukahduttamiseksi: sosiaalietuksien panttina toimi lojaalisuus yhtiölle. Myös lasten oikeanlainen kasvattaminen oli peruskivi Gösta Serlachiuksen tulevaisuuden visiolla, jossa yhtiö työllistäisi kuuteentoista ikävuoteensa saakka porvarillisessa hengessä varttuneita työläisnuoria. Taloudellisen ja sisällissodan tuoman hegemonisen vallan turvin oikeistolainen Serlachius-yhtiö haali ympärilleen kansalaisyhteiskunnan verkoston, joka nojasi suojeluskunnan potentiaaliseen pakovaltaan. Porvarillisen harrastustoiminnan vastapainoksi yhtiö kutisti työväenliikkeen elintilaa kielloin ja rajoituksin, koko suomalaisen suurteollisuuden omaksuman valtavirran tavoin.³⁰⁵ Vuonna 1935 KMV-lehdessä riemuittiin:

Mitä valistustyöhön ja vapaisiin harrastuksiin tulee, saavat esim. suojeluskunta- ja lottatyö, monia muita rientoja mainitsematta, yhtiön täyden tunnustuksen ja ilolla on todistettava, että esim. työläisten piireistä moni on jo kauan kuulunut suojeluskuntaan.³⁰⁶

Mäntän aateperustaisessa valtataistelussa kunta oli lähes aseeton, ja Serlachius-yhtiö käytännössä omisti enemmistön paikkakuntalaisista. Yhtiö nojasi oikealle, kunnanvaltuusto vasemmalle. Monien muiden paperitehdaspaikkakuntien tapaan Mäntän kunnalliselimet olivat lähes poikkeuksetta sosialistijohtoisia koko maailmansotien välisen ajan, mikä kiristi niiden välejä Serlachius-yhtiöön. Vähemmistöporvaristo koostui G. A. Serlachius Oy:n toimihenkilöistä, kauppiaista ja liikemiehistä,

³⁰³ Esim. Kalela 1987, Siironen 2004.

³⁰⁴ Kalela 1987, 166–167, 181–182. Uusklassinen taloustiede pyrkii mittaamaan ja mallintamaan talouden ilmiöitä erilaisin tilastollisin ja matemaattisin menetelmin. Se on ollut vallitseva talousteoreettinen suuntaus toisen maailmansodan jälkeen. Halmesvirta et. al. 2007, 142–143.

³⁰⁵ Silvennoinen 2012, 241–246, 353, 396; Raiskio 2012, 189; Siironen 2004, 97; Ahvenisto 2008, 354–362.

³⁰⁶ Nimim. H. M. *Huoltotyö G. A. Serlachius Oy:n tehtaissa*, KMV 14.11.1935.

kun taas vastapuolelle asettuivat tehtaan ja sen ulkopuoliset työläiset. Rahavaikeuksissa olevan kunnan side vasemmistoon lujittui muun muassa Mäntän Osuuskaupan myöntämän 30 000 markan lainan kautta vuonna 1930. Vesa Vares on pitänyt 1920-luvun politiikkaa reaktioiden aikakautena, jolloin äärilaitojen pelko kirvoitti nopeisiin toimenpiteisiin ja aatteellisten suhdanteiden muutoksiin. Iisalmen valkoisia tutkinut Miika Siironen puolestaan on todennut, ettei Ylä-Savon politiikkaa voi tulkita samalla tavalla kuin pääkaupunkiseudun poliittisesti ohutta ilmanalaa.³⁰⁷ Tilanne oli samanlainen Mäntässä, jossa porvarillisuuden ja sosialismin dikotomia oli kaikkea muuta kuin vuorotteleva perusoletus. Sisällissodan lujittama kahtiajako oli pysyvä aina talvisotaan saakka, vaikka osapuolet saattoivatkin lähentyä toisiaan joissain erityiskysymyksissä. Osa sosialisteista kuitenkin pyrki yhteistyöhön Serlachius-yhtiön kanssa, kun he havaitsivat sen taloudellisen järkevyyden. Rahakyytkökset antoivat yhtiölle mahdollisuuden puuttua julkishallintoon. Niin kauan kuin Serlachius-yhtiö sponsoroi sosiaalitointa ja muita kunnan toimintoja, sillä oli valta valvoa järjestelmän arvopohjaa ja nimittää virkoihin itselleen myötemielisiä henkilöitä. Esimerkiksi vuonna 1925 kunnanlääkäriksi valittiin Sten von Troil, ruotsalaiseen kulttuuripiiriin kuulunut sisällissodan vapaussoturi, jota sosiaalidemokraattien oli vaikea hyväksyä.³⁰⁸ Kyse ei ollut salaliitosta tai erityisen tietoisesta vallankäytön projektista vaan ennen kaikkea elämäntavasta, jota oikeistolaiset normit ohjailivat.

Säteen asiakirjoissa ei ole julkilausumia sisällissotaan tai sen lopputuloksen tuomaan valta-asemaan, mikä oli yleistä myös suojeluskunnalle ja lottajärjestölle.³⁰⁹ Siitä huolimatta jäsenten kuuluminen voittajien puolelle on oikeastaan itsestään selvää, sillä Serlachius-yhtiön johdossa ja sen sidosryhmissä punainen aate oli punainen vaate, sula mahdottomuus. Yhtiötä ympäröinyt mielipideilmasto ei ole ainoa todiste Säteen oikeistolaisuudesta. Diskurssissa esiintynyt isänmaallisuuden käsite oli monopolisoitu sisällissodan voittajien käyttöön,³¹⁰ ja sitä toistamalla Säde liittyi Suomen puolustajien ja huoltajien – siis valkoisten – joukkoon. Valkoisuus tunkeutui yhdistyksen varsinaiseen toimintaan esimerkiksi Serlachius-yhtiön entisten työntekijöiden köyhäinavustuksissa, sillä niiden saamisessa suojeluskunta-aktiivisuudesta ei näyttänyt olevan haittaa. Päinvastoin, se oli tuen myöntämistä puoltava ansio. Sisällissodan läheisestä todellisuudesta todistavana anekdoottina todettakoon, että Ruth Serlachiusta tituleerattiin vielä 1920-luvun alussa everstinnaksi miehensä sisällissodassa saavuttaman

³⁰⁷ Vares 1991, 6–7; Siironen 2004, 99.

³⁰⁸ Mönkkönen 1992, 234–240, 253.

³⁰⁹ Siironen 2004, 77.

³¹⁰ Siironen 2004, 79.

sotilasarvon mukaan.³¹¹ Yhdistys itsessään saattoi olla aatteellisesti hiljainen, mutta sen monet jäsenet kuuluivat poliittisesti tunnistettaviin ryhmiin, kuten Lotta Svärd -järjestön Mäntän osastoon. Säteen oikeistokytkökset ulottuivat jopa Isänmaalliseen kansanliikkeeseen, jonka paikallisosaston aktiivinen puuhamies oli Säteen pitkäaikaisen sihteerin Helmi Särkän aviomies, myös KMV:ssä vaikuttanut Arvo Särkkä. Ristiriitaisesti paikallislehden kirjoittelu neutraloitui 1930-luvun loppupuolella Särkän tultua sen pääosakkaaksi.³¹²

Sisällissodan voittajien puolella uskottiin, että ”kapinallisuuden” uusiutuminen voitaisiin välttää vaikuttamalla työläisten koti- ja kasvatusoloihin. Kansanvalistustoiminnalla sivistyneistö halusi määrittää, millainen työläiskodin tuli olla, ja samalla työläisperheet integroituivat osaksi porvarillista yhteiskuntaa. Tavoitteena oli työläiskansalaisuuden rakentaminen, välineinään perhe ja koti. Lasten- ja kodinhoidossa neuvonta ja avustus suuntautuivat aluksi työväestön perheisiin, sillä siten haluttiin valvoa kotien moraalista tasoa lasten edun nimissä.³¹³ Säteen järjestämät naisellinen kasvatus ja äitiyshuolto porautuivat suoraan perheolojen ytimeen. Kotitalouskursseilla nuoret tytöt oppivat, kuinka arkielämä optimoitaisiin taloudellisesti ja siveellisesti, yhteiskunnallisten standardien mukaan, kun taas kättilön ja terveystarkastajien kotikäynnit motivoivat neuvojen noudattamiseen. Äitiyshuolto oli malliesimerkki avun ja terveystarkastuksen liitosta, joka huipentui sodanjälkeisiin lakeihin kunnallisista neuvoloista, terveystarkastajista ja kättilöistä. Avustusta saadakseen äidin oli käytävä lääkärin, kättilön tai neuvolan tarkastuksessa viimeistään ennen neljännen raskauskuukauden päättymistä, mikä mahdollisti terveys- ja sosiaalitoimen intervention puutteellisiin tai paheellisiin olosuhteisiin.³¹⁴

Lasten kesäohjaus puuttui perheiden kasvatustehtävään vielä suuremmin, vaikka sen propaganda jäi Mäntässä yllättävän kesyksi. Ennakkoluulojaan uhmaten kesäkaitsija Juho Huittinen huomasi, ettei työläisten poliittinen provosointi tuottanut toivottua tulosta. Hän omaksui Säde-yhdistyksen varovaisen kasvatusmetodin, joka indoktrinaation³¹⁵ lailla pyrki istuttamaan oikeanlaiset arvot lasten alitajuntaan. Siten ne syöpyisivät kehittyvän polven mieliin ja vaikuttaisivat hitaasti mutta tuloksellisesti.³¹⁶ On

³¹¹ Kirje Alf Vidlundilta Säde-yhdistykselle 8.5.1926. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM Säde-yhdistyksen vuosikertomukset 1920–1922. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

³¹² Mönkkönen 1992, 231.

³¹³ Pulma 1987, 123–134; Nätkin 1997, 38.

³¹⁴ Pulma 1987, 198–199.

Indoktrinaatiolla tarkoiton ajattelutavan vähittäistä ohjailua, maailmankuvaa muokkaavaa piilovaikutusta. Teikari 1981, 63.

³¹⁶ Juho Huittisen kirje Säde-yhdistykselle 16.8.1925. G.A.S arkisto, Säde-yhdistys, SM.

helppoa yhtyä Huittisen näkemysleikkitoiminnan aatteellisen puolueettomuuden ja sen suosion korrelaatiosta. Neutraali suhtautuminen työväen moraalikasvatukseen osoittautuu ulkokultaiseksi, jos tarkastelee Säteen yhteistyöverkostoa. Se kytkeytyi etenkin lasten leikkitoiminnassa Mannerheimin lastensuojeluliittoon, joka epäonnistui kokoamaan alan suomalaiset järjestöt yhteisen organisaation alle. Työväenliike ja osa porvaristosta pitivät liittoa poliittisena piilosotana, mikä johti lopulta kilpailevan järjestön, Koteja Kodittomille Lapsille ry:n perustamiseen.³¹⁷ Vaikka Säde ei olisikaan pitänyt yhteistyökumppaninsa valintaa poliittisena, monille se näyttäytyi sellaisena.

Säde ei kuitenkaan liputtanut valkoisuuttaan, koska se ei ollut tarpeellista ja koska se olisi horjuttanut yhdistyksen uskottavuutta päämääriensä saavuttamisessa. Jos Säde halusi taistella tehdaspaikkakunnan köyhyyttä vastaan, oikeistopremissien mainostaminen olisi tehnyt siitä epäsuositun työväestön silmissä. Osallistuminen lastenjuhliin, kotitalouskursseille tai äitiyshuoltoon olisi mitä luultavimmin kyseenalaistettu, sillä ainakin vielä 1920-luvulla sisällissodan tuoreet haavat eivät innostaneet vastapuolien vapaaehtoiseen kanssakäymiseen. Vaikka Säde-yhdistyksen agenda hyväntekeväisyydessä oli sinänsä epäpoliittinen, sosiaalis-yhteiskunnallisen sijoittumisensa ja sille luodun ideologisen sisällön kautta se kuitenkin edusti yläluokkaista arvojärjestelmää eli porvarillista, valkoista Suomea. Talous- ja henkilösiteidensä välityksellä yhdistys oli erottamaton osa Serlachiuksen vaikutuspiiriä, jonka mentaliteettia nimitti sisällissodan valkoinen perintö. Oikeistolaisuus ei rajoittunut vain taustatekijöihin, sillä Säde harjoitti työläiskoteihin suunnattua porvarillista interventiota, jonka tavoitteet lepäsivät yläluokalle mieleisissä moraalikäsityksissä. Yhdistys itse saattoi pitää tarkoituksenaan puolueettomina, mutta tuskin yhdellekään Mäntän työläiselle oli epäselvää, mihin hierarkian kerrokseen Säde kuului. Elitistinen asema teki yhdistyksestä valkoisen vallan linnakkeen.

4.3 Kristillisuus

Rouvasväenyhdistysten eettinen kasvualusta oli kristinuskossa. Zachris Topelius tulkitsi, että Raamatun Galatalaiskirjeessä esitetty kehoitus ”Kantakaa toinen toistenne kuormaa, ja niin Kristuksen lakia täyttäkää!” koski erityisesti naisia, sillä Jumala oli luonut nämä rakkautta ja laupeutta varten. Naiset olivat aina kantaneet kärsivien lähimmäisten taakkoja, mutta se oli tapahtunut pyyteettömästi, hiljaa ja huomaamatta. Topeliuksen aikalaiset pitivät naista helläsydämisenä ja korkeamoraalisena olentona,

³¹⁷ Pulma 1987, 188–189.

jolle hoivaajan ja kasvattajan tehtävä lankesi jumalallisen järjestyksen seurauksena. Hoiva ei ollut naiselle työtä, vaan Jumalan antama kutsumustehtävä. Luterilainen kristillisyys muodosti sivistyneistön maailmankuvan perustan ja tunkeutui väistämättä mukaan kasvatuksellisiin projekteihin kansakouluista aina köyhäintaloihin ja rouvasväenyhdistyksiin.³¹⁸

Topeliuksen aikaan ja vielä sen jälkeenkin 1900-luvun alkupuolella kutsumuksen käsite viittasi naisen kutsumukseen äitinä tai kristittynä, jotka miellettiin pohjimmiltaan samaksi asiaksi. Ruotsalaishistorioitsija Inger Hammar on esittänyt, että koska luterilainen ideologia oli 1800-luvun loppuun saakka valtion virallinen ideologia, ruotsalaisen naisliikkeen pioneerien oli väistämättä suhteutettava käsityksensä naisten yhteiskunnallisesta toiminnasta luterilaiseen kutsumusajatteluun. Vastaava tulkinta on tehty suomalaisesta naisasialiikkeestä. Mäntässä erityisesti Naisyhdistys oli näkyvästi kristillinen järjestö, jonka kokouksia leimasivat rukoukset, hengelliset ohjeistukset ja virrenveisuu. Se jakoi Alexandra Gripenbergin käsityksen, jonka mukaan pyrkimykset vapauttaa naisemansipaatio kristinuskosta yrittivät todellisuudessa sabotoida liikettä sisältäpäin.³¹⁹

Säde-yhdistyksen kristillisyys ei ollut yhtä suoraviivaista, mutta sen läsnäoloa ei voi kiistää – olihan altruismin ja kristinuskon peruspilarit kiinteässä liitossa keskenään. Tämän lisäksi Ruth Serlachiuksen korkea status takasi, ettei yhdistys voinut ohittaa puheenjohtajansa uskonnollisia arvoperusteita. Ruth Serlachius oli kristitty, joka etsi hengellistä totuutta useista lähteistä. Uskonnollinen etsikkoluonne johti hänet esimerkiksi Kristillisen tieteen³²⁰ pariin ja Yogi Ramacharakan *Hengittämisen taito* -kirjan suomentamiseen. Lyhyt opas neuvoi oikeaoppiseen hengittämiseen, jonka itämaiset joogit taisivat jo tuhansia vuosia sitten. Hengitystekniikan tehokkuudesta vakuuttunut Gösta Serlachius mainosti vaimonsa kansanterveydellistä ponnistusta KMV-lehdessä julkaistussa kirja-arvostelussa, jossa hän maalaili Mänttää joogaopin suomalaiskehdoiksi.³²¹ Vuorineuvoksettaren uskontokunnallisia rajoja ylittävä hengellisyys näkyi erityisesti Serlachiuksen ystävyys-suhteessa Risto ja Gerda Rytin. Esoteeriset keskustelut eivät sytyttäneet Gösta Serlachiukselta, kun taas jäljelle jäävälle kolmikolle näkymätön maailma oli jatkuvasti läsnä. Spirituaalisuus ei tietävästi ajanut Ruth Serlachiukselta

³¹⁸ Annola 2012, 77–78.

³¹⁹ Annola 2012, 143–144; Hammar 1999; Markkola 2002, 178–188; *Naisyhdistyksen kokous*, KMV 14.9.1933.

³²⁰ Kristillinen tiede (eng. *Christian Science*) on Mary Baker Eddyn 1800-luvun lopulla luoma uskonnollinen yhteisö, jonka ideana oli henkinen ja hengellinen parantaminen. Yhteisö pitää itseään kristillisenä, mutta Eddyn Raamatusta löytämät jumalallisen parantamisen lait eroavat merkittävästi kristillisten kirkkojen peruspilareista. Meyer 1966.

³²¹ Gösta Serlachius. *Hengittämisen taito*, KMV 5.3.1935; Silvennoinen 2012, 497.

uskonnollisiin lahkoihin tai salaseuroihin, toisin kuin Risto Rytä, joka kuului monen muun vaikuttajan tapaan vapaamuurareihin. Loppujen lopuksi vuorineuvoksettaren jumaluusoppi on jäänyt mysteeriksi, mutta hänen hengellisen vakaumuksensa todiste ikuistettiin Mäntän kirkkoon. Ruth Serlachiuksen toiveesta alttaritaulun yläpuolelle kirjailtiin myös teosofien suosima tunnuslause ”Jumala on rakkaus.”³²²

Ruth Serlachiuksen esimerkin tapaan uskonto oli pääosin julkisesti kätketty mutta ilmeinen osa Säte-yhdistystä. Vaikka hengellinen julistus oli kaukana yhdistyksen toimenkuvasta, se jakoi monia samoja periaatteita kirkon kanssa. Niistä keskeisimpiä olivat heikoista huolehtiminen, siveellisyys ja nöyrä työnteke, jota Säteen rouvat eivät kaihtaneet yhdistystoiminnassaan. Maailmansotien välillä kirkko vaali mentaliteetissaan myös isänmaata ja kotia. Poliittikka ei perinteisesti kuulunut seurakuntaan, sillä kristinusko takasi turvapaikan kaikille syntisille aatteista välittämättä. Silti kirkon on katsottu taipuneen oikealle, ainakin sisällissodassa, koska se vieroksui vasemmiston omaksumaa sosialistista ateismia. Vastavuoroisesti valkoisen Suomen kannattajat nojasivat vahvasti uskontoon ja kirkkoon instituutiona.³²³ Myös KMV-lehti kampanjoi avoimesti kristinuskon puolesta kommunismia vastaan. Argumentoinnin perusteena toistui aatteen pakanallisuus, joka uhkasi kansakuntien ahkeruutta, moraalia ja siveyttä. Tyypillisesti kommunismi koettiin yhteiskuntarauhan rikkojana. Evankelisluterilaisen kansankirkon tarkoitus terävöityi erityisesti sodan alla, sillä katsottiin, että se oli yhteisöllisyyden tärkein vaalija.³²⁴ Arvojen integraatio ja niiden kiinnittyminen oikeistolaisuuteen sopi kirkolle, joka loi eripuraisten tahojen välille koheesiota.

Oikeistolaisessa, yläluokan hallitsemassa paikallislehdessä sosialismin pelko oli ehkä ennalta arvattavissa, mutta ilmeistä tai ei, se todistaa eliitin torjuvasta asenteesta vääräoppisia ja vääräuskoisia kohtaan. Tähän eliittiin lukeutuivat myös Säte-yhdistyksen jäsenet. Yhdistyksen omassa retoriikassa kristillisyys oli suorastaan häiritsevän näkymätöntä, mutta julkisuudessa Säteeseen liitettiin uskonnollisia ilmaisuja aina siunauksellisuudesta laupeuden työhön.³²⁵ Toiminnassaan Säte kytkeytyi avoimesti kristillisiin yhteisöihin ja yksilöihin, esimerkiksi seurakuntaan ja Mäntän Naisyhdistykseen. Helmi Särkkä kuului kirkkovaltuustoon, ja Ruth Serlachiuksen ohella muun muassa Elin Östring oli

³²² Silvennoinen 2012, 344, 377; Ahtokari 2000, 204.

³²³ Siironen 2004, 128.

³²⁴ Esim. Aleksis Lehtonen. *Kansojen kohtalon hetkinä*, KMV 10.9.1936; Paavo Virkkunen. *Yhteisyyystunnon vaaliminen*, KMV 5.10.1936.

³²⁵ Esim. *Prinsessa Ruusunen*, KMV 10.12.1925.

tunnettu vahvasta luottamuksestaan Jumalaan. Monen jäsenen puoliso oli mukana seurakunnan päätöksenteossa, ja kirkkoherra ja diakoni olivat tavallisia yhteistyökumppaneita yhdistyksen tilaisuuksissa ja hankkeissa.³²⁶

³²⁶ Mönkkönen 1992; *Pääkonttorin Grand Old Lady neiti Elin Östring*, Tehdas ja Me 4/1945.

5. Säde-yhdistyksen edustama arvojärjestelmä 1920–1939

Säde-yhdistys syntyi vuorineuvoksetar Ruth Serlachiuksen ajatuksesta kesällä 1920 – ei rouvien kahvikerhoksi vaan hyväntekeväisyysaatteen airueeksi. Yhdistyksen edustama arvojärjestelmä on sen toimintaa ohjaava merkityksellisten asioiden systeemi, joka Säde-yhdistyksessä rakentui hyväntekeväisyyden kohteiden ympärille. Tutkimuksen diskurssien avulla olen hahmotellut yhdistyksen arvojärjestelmän eli arvojen ja hiljaisten diskurssien muodostaman kokonaisuuden, joka ohjaili sen ajattelua ja toimintaa. Mentaliteettihistoriallista tutkimusperinnettä ja arvokonstruktivismia mukaillen olen lähestynyt tutkimukseni arvosubjektia tarkastelemalla sen konkreettista työtä. Alkuperäisten linjaustensa mukaisesti Säde-yhdistyksen sosiaalisissa käytänteissä, teoissa ja kielessä kiintopisteeksi muodostui naisten, lasten ja vähävaraisten hädän lieventäminen. Myös maanpuolustus, nuorten tyttöjen taloudellinen kasvatus sekä terveyden edistäminen saivat osansa Säteiden työpanoksesta.

Vuorineuvoksetar Ruth Serlachiuksen aloitteesta parempiosaiset ryhtyivät tukemaan ”kainoja köyhiä”. Oliko yksilöiden tasolla kyse aidosta välittämisestä, velvollisuudesta, omantunnon parantamisesta vai julkikuvan kiillotuksesta, emme tiedä, mutta joka tapauksessa kollektiivin työskentelystä paistoi lähimmäisen vastuu. Perustamisvaiheessa yhdistys ilmoitti pyrkivänsä edistämään varattomien naisten ja lasten yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman parantamista. Voidaan tulkita, että lupauksessa piili ajatus sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Puhdasta emansipatorista naisasiaa ei voi laskea Säteiden arvoksi, sillä ilmiö ei heijastunut toimintaan aatteellisella tai poliittisella tasolla. Säde itse kuitenkin uskoi julistukseensa alistetun sukupuolen aseman kohentamisesta, joten tavoitteen pinnallisesta toteutuksesta huolimatta yhdistystä voidaan hienovaraisesti tönäistä kohti naisasiatyötä koko naisliikkeen janalla. Pian kaikkien naisten asia korvautui äitien asialla. Sädettä voitaisiinkin kutsua äitiysasiayhdistykseksi, sillä ilmaus kuvaa hyvin äitien kipuamista yhdistyksen hierarkkisen arvojärjestelmän kärkisijoille. Säde kantoi myös rouvasväenyhdistyksen piirteitä. Yläluokkaisten rouvasväenyhdistysten hyväntekeväisyys oli usein kasvatuksellista ja yhteydessä rahvaankysymyksen ratkaisemiseen. Näin oli Säde-yhdistyksessäkin, mutta se ei omaksunut paikkakunnan moraalipoliisin roolia siveys- ja raittiusvaatimuksineen. Uuden naisihanteen mukaisesti äidin rooli oli erityisen arvostettava, mutta ajatusmallin jotkin aspektit kyseenalaistettiin.

Säde-yhdistyksen arvojärjestelmässä ainoastaan lapsien jalusta oli korkeammalla kuin äitien. Synnytyslaitos ja äitiyshuolto vaativat paljon resursseja, mikä johti muiden hyväntekeväisyyskohteiden toissijaisuuteen. Perheiden ja äitien – yhteiskunnan pyyteettömien uurastajien – auttaminen oli yhdistyksen dominoiva erityistehtävä, jossa se onnistuikin niin omasta kuin jälkipolvien mielestä. On kuitenkin todettava, että äitiyden korostunut merkitys ei välttämättä ollut toiminnan syy vaan seuraus. Mary Douglasin mukaan sosiaalista todellisuutta luodaan ja ylläpidetään puhetavoissa. Arvottaminen ja arvojen määrittäminen tapahtuukin yhteisön jäsenten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, joka on aina tilannesidonnaista. Siten äitiyden hegemonia Säteen arvohierarkiassa saattoi olla vääjäämättömän kehityksen tulos. Synnytyslaitos söi voimavaroja, mikä vaati perusteluja. Pian äitiys näyttäytyikin kyseenalaistamattomana hyveenä ja naisen luonnollisena muttei välttämättä synnynnäisenä roolina. Äidit tarvitsivat tukea ja neuvoja, joita yhteisö ja yhteiskunta saattoivat tarjota. Säde käynnisti äitiysneuvonnan jo pioneerivaiheessa, eli ennen kuin siitä tuli kunnalle lakisääteistä.

Kutsumuksellisessa äitiyden ammatissa oli kyse kansakunnan arvokkaimman omaisuuden eli lasten hyvinvoinnista. Äitiysasiayhdistyksenä Säde oli aktiivinen, mutta lapset ja heidän hätänsä olivat yhdistyksen liikkeellepaneva voima. Siten se liittyi porvarillisen naisliikkeen kirjoon, joka nosti lapsen edun äidin edun edelle, kun taas työväestön naisjärjestöt samaistivat äidin ja lapsen hyvinvoinnin.³²⁷ Alkuperäinen nimi ”Lasten Turva” symboloi hyvin yhdistyksen alkuvuosia, jolloin se keskittyi lastenjuhliin, kesäleikkitoimintaan ja nuorten tyttöjen taloudelliseen kasvatukseen. Loppujen lopuksi äitejä ja vähävaraisia ryhdyttiin tukemaan konkreettisesti vasta sitten, kun yhdistyksen toiminta vakiintui. Lasten auttamisessa ei ollut arvokasta ainoastaan vaatteiden ja ruoan jakaminen, vaan juhlissa panostettiin myös aineettomiin hyödykkeisiin. Monipuolinen ohjelma ja iloinen yhdessäolo tekivät tapahtumista sosiaalisesti arvokkaita. Lastensuojelu ja -kasvatus olivat Säde-yhdistyksen prioriteetteja myös joissakin sellaisissa hankkeissa, jotka ulkoisesti vaikuttivat muulta. Esimerkiksi lastenseimi ei ollut Säteelle sukupuolten välisen tasa-arvon ja naisten työssäkäynnin mahdollistava tekijä, vaan suojeleva laitos, joka sai lapset pois kadulta. Äidin ei pitänyt osallistua työelämään, ellei siihen ollut pakottavaa tarvetta. Lasten kesäleikkitoiminnassa taas oli kasvatuksellinen pohjavire. Kyse ei ollut pelkästä loma-ajan puuhastelusta, vaan leikkiohjaajalla oli mahdollisuus muokata lapsista kunnollisia isänmaan kansalaisia. Poliittisen vaikutusvallan käyttö oli ehkä tarkoituksellista muttei kovin tiedostettua; taustalla häämötti alitajuinen ajatus paremmasta tulevaisuuden sukupolvesta.

³²⁷ Nätkin 1997, 40.

Vähävaraisuus ohjaili Säde-yhdistyksen toimintaa kahdella tavalla: toisaalta autettiin yleisesti vähävaraisia ja toisaalta vähävaraisuus oli jonkin ryhmän erityinen määre. Yhdistyksen perustamisajatuksena oli hädän ja puutteen lieventäminen Mäntässä, mitä se ryhtyikin ajamaan, mutta lopulta hyväntekeväisyys kohdistui kaikkien köyhien sijaan ensisijaisesti varattomiin äiteihin ja lapsiin. Vähävaraiset kuuluivat kunnan köyhäinhoitolautakunnan vastuulle, joten ehkä Säteen apua ei tarvittu yhtä paljon kuin lapsi- ja naistyössä, jossa kunnan ja valtion työ oli näkyvästi aukkoista. Toki yhdistys jakoi köyhille vaatteita, ruokaa ja joskus rahaakin, mutta mitään säännöllisiä tai suuria hankkeita se ei toteuttanut. Vähävaraisten auttamisella oli yhdistyksen toiminnassa varsin marginaalinen arvo. Yksittäisille henkilöille ja perheille Säde saattoi näyttäytyä pelastajana, mutta koko yhteisön mittakaavassa köyhyys oli sivukriteeri. Naisia, äitejä ja lapsia autettiin yleisesti ja samalla varmistettiin, että näiden ryhmien varattomatkin pystyivät osallistumaan ja hyötymään toiminnan tuotoksista. Vähävaraisia ei huomioitu kollektiivina vaan lähinnä yksilötasolla.

Diskursiivisen luonteensa ansiosta arvot kietoutuvat historian kulkuun. Maailmansotien välisenä aikana vallitseva mentaliteetti heijastui Säde-yhdistyksen arvoihin esimerkiksi ydinperheen ja isänmaan kiistattomana kunnioituksena. Ajankohtaisen kotitalousideologian mukaisesti Säde järjesti nuorten tyttöjen taloudellista kasvatusta ja muuta kotitalouden edistämistyötä. Työ kohdistui voimakkaasti tulevaisuuteen, sillä neuvomalla nuorempaa sukupolvea rakennettiin parempaa yhteiskuntaa ja levitettiin hyvinvointia koko kansan pariin. Säde lopetti nuorten tyttöjen taloudellisen kasvatuksen vuoden 1924 jälkeen, mutta säilytti kotitalousideologisen neuvontatyön arvona muissa yhteyksissä. Kun kotitalousideologia käsitetään laajasti koskemaan myös terveys- ja hygieniakysymyksiä, sen vaikutus näkyi 1920-luvun puolivälin jälkeenkin. Esimerkiksi äitiyshuolto ja kilpailu parhaasta mänttäläisestä äidistä veivät puhtauden ilosanomaa paikallisiin koteihin. Terveys- ja hygieniaseikat sijoittuivat Säteen arvojärjestelmän reunamille, sillä yhdistys tulkitsi ne lähinnä välineellisesti, etenkin opetuskurssien päättyttyä.

Sekä kotitalousideologia että maanpuolustus eivät varsinaisesti kuuluneet Säde-yhdistyksen asettamien tavoitteiden piiriin, mutta siitä huolimatta niiden edistäminen oli yhdistykselle merkityksellistä. Sekä mentaliteetit että arvot erottuvat erityisesti silloin, kun subjektin toimintaympäristö tai muu sosiaalinen todellisuus muuttuu. Sodan uhka ja syttyminen oli tällainen yhteiskunnallinen taitekohta. Säteen

isänmaallinen aktiivisuus leimahti loppuvuodesta 1939, jolloin se ahkeroi patrioottisten hankkeiden ympärillä. Tutkimuksen aikarajauksen loppuvuosina isänmaallisuuden ja maanpuolustusaatteen kombinaatio kohosi Säteen arvojärjestelmän keskeiseksi määreeksi. Kohdistamalla lahjoituksensa esimerkiksi sota-ajan yksinhuoltajaäideille ja heidän lapsilleen yhdistys saattoi säilyttää arvohierarkiansa perinteisen järjestyksen, mutta nosti isänmaallisuuden kolmen kärkeen. Vaikka patrioottisuus korostui vasta juuri ennen talvisotaa, se näkyi yhdistyksen arvona jo aiemmin, etenkin lasten kesäleikkitoiminnassa. Kasvatusmentaliteetin perusteisiin kuului isänmaallisuus, jolla muovattaisiin työläisnuorisosta kunnon kansalaisia.

Arvojärjestelmän sosiaalinen luonne todentuu, kun Säde-yhdistyksen arvodiskurssit suhteutetaan yhteiskunnan osajärjestelmien arvo-ohjaukseen. Niin sanottu ulkoinen tutkimustehtäväni oli tarkastella Säde-yhdistyksen arvojärjestelmää osana ympäristöään: oliko yhdistys poikkeuksellinen Mäntän yhteiskunnallisessa ja erityisesti sosiaalipoliittisessa todellisuudessa? Varsinkin äitiyden saamat merkitykset kohtasivat paikallistason vuorovaikutteisessa arvonmuodostuksessa. Pyyteettömyys ja ahkeruus sekä palkattoman työn laajakantoisuus kohottivat äidit sekä Säde-yhdistyksen että yhteisön arvohierarkian ylätasolle. Kiistattomasti eniten KMV-lehden palstatilaa sai huoli lapsista, joiden harteille asetettiin tulevaisuus. Kuten Säde-yhdistyksessä, julkisessa keskustelussa valistus- ja sosiaalityön johtava motivaattori oli oikeanlaisen, isänmaata kunnioittavan nuorisopolven luominen ja varjeleminen, mikä konkretisoitui kasvatusvinkeiksi, neuvontatyöksi ja kampanjoiksi. Kotitalousideologisten kannanottojen perusteet olivat lähestulkoon samat, mutta niitä käytettiin eri tarkoituksiin. Kotitalouksien tehokkuus, puhtaus ja viihtyisyys edistivät hyvää ja tasapainoista perhe-elämää, joka taas kertautui lasten kokonaisvaltaisena tervehenkisyytenä. Jos äitien, lasten ja kotien asiassa oltiin yksimielisiä, naiseuteen liitetyissä siveys- ja moraalikysymyksissä kannat erkanivat. KMV-lehdessä argumentoitiin näyttävästi seksuaalisiveellisyyden puolesta, mutta Säde valitsi asiassa maltillisemman lähestymistavan, mikä oli poikkeuksellista maailmansotien välisenä siveellisyydsretoriikan kultakautena.

Köyhyyden diskurssissa oli monia osallistujia, ja se sai erilaisia merkityksiä Säde-yhdistyksessä ja sen ulkopuolella. Sekä Säde että muut Mäntän hyväntekeväisyystahot suosivat vähävaraisten tukemisessa keräysmetodia. Erilaisilla hankkeilla haalittiin kasaan ruokaa, vaatteita ja polttopuita. Lama-aikana kunta ja Serlachius-yhtiö järjestivät hätäaputoita. Tämän tutkimuksen perusteella vähävaraisten

auttaminen jäi Säde-yhdistyksen arvojärjestelmän loppusijoille, vaikka ympäröivän yhteisön mielipiteet tuntuivat alleviivaavan köyhyyden välitöntä vaikutusta kansan pahoinvointiin. Säde tuskin piti köyhyyttä pienempänä ongelmana kuin vajavaista synnytysapua tai lasten toimeettomuutta kesäaikana. Puute vain ulotti myrkkynsä niin laajalle ja syvälle, että Säde-yhdistyksen panos sen lievittämiseksi jäi kosmeettiseksi. Köyhyyteen reagoitiin siis eriävästi, mutta isänmaallisuudessa oltiin jälleen yhteisrintamassa. Mäntän patrioottisen diskurssin käynnistyminen enteili maanpuolustustahdon nousua myös Säde-yhdistyksessä. Kun isänmaallisuus muuttui 1920-luvun vihjailusta konkretiaksi vuonna 1938, se hallitsi Säteiden synnytyslaitoksen ulkopuolista hyväntekeväisyyttä ja eteni aina elokuvavalintoihin saakka. Ajankohtaisuus teki isänmaallisuudesta ja maanpuolustustahdosta kuuman puheenaiheen myös yhdistyselämän ulkopuolella, sillä yhteiskunta varustautui sotaan kokonaisvaltaisesti.

Sosiaalisuus korostuu erityisesti hiljaisten diskurssien tulkinnassa, sillä niiden jäljille on helpointa päästä vuorovaikutuskanavien ja verkostojen välityksellä. Samalla ne kartoittavat yhteisön arvojärjestelmää laajempaa alarakennetta eli mentaliteettia. Ennakko-oletukset ovat sekä välttämättömiä että petollisia, sillä ne saattavat johdattaa tutkijan näkemään sellaista, mitä aineistossa ei todellisuudessa ole. Esimerkiksi ruotsinkielisyys ei ollut Säde-yhdistyksen implisiittinen arvo, vaikka sen tiedetään nimittäneen Mäntän yläluokkaista seurapiiriä Gösta Serlachiuksen valtakaudella. Kielikysymyksen tärkeydestä ei ole pitäviä todisteita Säde-yhdistyksen diskursseissa, toisin kuin oikeistolaisuudesta, kristillisyydestä tai Serlachius-yhtiön intresseistä. Ne olivat perimmäisiä traditioita, joissa Säde-yhdistyksen argumentaatio ja toiminta saivat lopulliset perustelunsa ja jotka ohjailivat koko arvojärjestelmän rakentumista. Kun naisten, äitien, lasten ja vähävaraisten sekä kotitalousideologian ja isänmaallisuuden arvot suhteuttaa taustalla pilkottaviin hiljaisiin diskursseihin, Säteiden toiminta saavuttaa loogisen täyttymyksensä. Korostan, että implisiittisten arvojen kolmikko oli yhdistyksen mentaalinen kivijalka. Tavallaan eksplisiittiset arvot ovat riippuvaisempia implisiittisistä arvoista kuin implisiittiset eksplisiittisistä.

Sisällissodan kahtiajako eli Mäntässä vahvana, mutta Säde jättäytyi poliittisen keskustelun ulkopuolelle joko tiedostaen tai tiedostamattaan. Vaikenemisella saatettiin pyrkiä yhteiskunnan yhdistämiseen tai vastakkainasettelun kieltämiseen. Propaganda tai politikointi ylipäätään eivät kuuluneet Säde-yhdistyksen toimintakenttään, eikä sen hyväntekeväisyydellä näytä olleen varsinaista poliittista

missiota. Säteen oikeistomielisyys on kuitenkin jossain määrin kiistatonta, sillä yläluokkaa yhdisti pelko työväen massavoimasta. Rouvasväenyhdistyksille tyypillinen kansan sivistyspyrkimys jahtasi alempien sosiaaliluokkien ”väärauskoisuutta” ja tavoitteli porvarillisten ihanteiden juurruttamista uuden sukupolven mieliin. Oikeistoaatteen lisäksi tähän yhteiskunnalliseen äitiyteen nivoutuivat kristilliset arvot, jotka eivät olleet yhdentekeviä Säde-yhdistyksellekään, sillä heikkojen auttaminen oli kristityn velvollisuus. Puheenjohtajan omalaatuinen, kokeileva mutta ilmeisen kristillinen henkisyys edellytti, että kirkon vaalimat hyveet toistuivat Säde-yhdistyksen toiminnassa. Uskonnollisuus ei ollut harvinaista muidenkaan jäsenten ajattelussa, ja myös julkisuudessa yhdistykseen liitettiin kristillisiä hyveitä ja retoriikkaa.

Avun saaminen ei ollut ainoastaan mänttäläisten oikeus, vaan hyväntekeväisyyttä harjoitettiin paikkakunnan rajojen ulkopuolellakin. Yhteydet muihin alueisiin olivat loogiset ja selittyivät joko Serlachius-konsernin levittäytymisellä tai maantieteellisellä läheisyydellä. Avustusten saamisessa mänttäläisyyden ja hädänalaisuuden kerroin oli kuitenkin suurempi kuin tehdastyöläisyyden. Jako G. A. Serlachius Oy:n työntekijöihin ja muihin elinkeinonharjoittajiin oli olemassa, mutta se ei rajoittanut Säde-yhdistyksen toimintaa ehdottomasti. Hyväntekeväisyyttä ohjasi avun tarve, ja se oli merkityksellisempää kuin paikallisuus tai ”serlalaisuus”. Silti Säteen ja Serlachius-yhtiön intressit eivät voineet törmätä. Henkilösiteiden ja yhtiön rahoituksen takaamassa yhteistyössä ristiriidat olivat ylipäättään epärealistisia, sillä yhtiöstä irrallinen toiminta tuskin oli Säde-yhdistykselle edes vaihtoehto. Säde oli riippuvainen Serlachius-yhtiöstä, ja vaikka yhdistys tuottikin tehtaalle monia arvokkaita palveluita, se oli kiistatta suhteen vastaanottava ja heikompi osapuoli. Serlachius-yhtiö katsoi Säteen organisaatiokaavionsa osaksi, jolla oli tehdaspatalnistiset tehtävänsä sosiaalihuollon alueella. Yhdistys sijoittui Mäntän kunnan ja yhtiön konfliktialttiiseen välimaastoon, mutta ristipaineesta huolimatta Säde onnistui luovimaan terveys- ja hyvinvointityön kentällä yhdistelemällä yksityisiä ja julkisia palveluita ainutlaatuisesti.

On epävarmaa, missä määrin Säde oli Serlachius-yhtiön porvarillinen vastine sosialistiseksi katsomalleen kunnalliselle palvelujärjestelmälle ja missä määrin se oli oma irrallinen hyväntekeväisyysjärjestönsä. Edellistä vaikutelmaa puoltaa Säde-yhdistyksen arvojärjestelmän yhtäläisyydet suhteessa tehdaspatalnismiin hyvinvointimentaliteettiin, joka nojasi työläisen kokonaisvaltaiseen kontrollointiin. Avustus, valistus, sivistys ja viihdytys olivat interventioita alemman

sosiaaliluokan julkiseen ja yksityiseen piiriin, mikä tähtäsi eliitin arvojen istuttamiseen rahvaan mieliin. Jälkimmäinen mielikuva Säteestä itsenäisenä kollektiivina perustuu sen verrattain vapaille toimintamahdollisuuksille hyväntekeväisyysjärjestöjen genressä. Yhdistys korosti filantrooppisia juuriaan yleisen hädän ja puutteen lieventämiseksi, eivätkä säännöt tai muut dokumentit kiinnittäneet sitä peruuttamattomasti Serlachius-yhtiöön. Jos Säde olisi ollut yhtiön hyvinvointikoneiston suunnitelmallinen osa, se tuskin olisi haeskellut käytäntöjään siten kuin se teki ensimmäisinä toimintavuosinaan tai piilotellut asemaansa yhtiön organisaatiokaaviossa. Myös aikamääreet puhuvat puolestaan: Gösta Serlachius innostui työturvallisuudesta ja sosiaaliohjelmista vasta 1920-luvun loppupuoliskolla, jolloin Säde oli jo vakiinnuttanut asemansa Mäntän järjestömaailmassa. Lähteet alleviivaavat Ruth Serlachiuksen – ei siis hänen puolisonsa tai tämän johtaman yhtiön – aloitetta yhdistyksen perustamisessa ja pyörittämisessä. Säde-yhdistys oli Ruth Serlachiuksen työkalu, jolla hän toteutti altruistisia mielihalujaan. Säde ja sen toiminta kauaskantoisine seurauksineen tekivät vuorineuvoksetar Serlachiukselta poikkeuksellisen patruunan puolison, jollaista historian tutkimus ei tähän mennessä ole tuntenut.

Arvot ja mentaliteetti ovat suhteellisen pysyviä kulttuurisia malleja, jotka välittyvät sukupolvelta toiselle. Kun Säde-yhdistyksen arvoja tarkastellaan kronologisesti, huomataan, etteivät ne muuttuneet radikaalisti 20 ensimmäisen vuoden aikana. Vaikka arvojärjestelmä säilyi jotakuinkin samanlaisena, sitä toteutettiin eri tavoin. Ensimmäisinä vuosina lapset ja nuoret saivat enemmän huomiota kuin äidit, joihin työ keskittyi pian synnytyslaitoksen perustamisen jälkeen. Säde-yhdistyksessä äitien ja lasten asiat olivat erottamattomia, joten panostus äiteihin oli panostus lapsiin. Talvisodan lähestyessä isänmaallisuus pulppusi entistä voimakkaampana, vaikka patrioottiset ajatukset välähtivät jo 1920-luvulla. Ratkaiseva murros yhdistyksen toiminnassa koettiin vasta 1940-luvun lopulla, jolloin synnytyslaitos siirtyi Mäntän kauppalan vastuulle ja resurssit ohjattiin pääosin lapsiperheiden ja vanhusten hyväksi. Linjan muutokseen oli useita syitä aina lainsäädännöstä Mäntän sairaalan perustamiseen. On mielenkiintoista huomata, että samaan aikaan yhdistyksen keulahahmo vaihtui. Helmikuussa 1948 Helle Vitzthum peri Ruth Serlachiuksen aseman Säteen puheenjohtajana.³²⁸ Jos yhdistystä tutkisi aina säätiöittämiseen asti, sen historiasta saattaisi paljastua yllättäviäkin arvomuutoksia.

³²⁸ *Säde r.y. 1920–1970*, 1970.

Eräät yhteiskuntatieteilijät jakavat sosiaalipolitiikan historian 1800-luvun alun jälkeen kolmeen vaiheeseen: konservatiiviseen, defensiiviseen ja valtiojohtoiseen. Konservatiivinen vaihe sijoittui 1800-luvun puolivälistä seuraavan vuosisadan alkuun sekä defensiivinen ja valtiojohtoinen vaihe toisen maailmansodan molemmin puolin. Konservatiiviselle vaiheelle oli tyypillistä yksityisiin hyväntekeväisyysjärjestöihin perustuva vähäosaisten auttaminen, joka oli rajattua, tilapäistä ja kasvatuksellista. Se edellytti henkilökohtaista suhdetta auttajan ja vastaanottajan välillä. Toinen vaihe on nimetty defensiiviseksi, sillä sosiaalipolitiikkaa harjoittaneet järjestöt pyrkivät hillitsemään työväenluokan vaatimuksia sen sijaan että olisivat tyydyttäneet niitä. Sosiaalipolitiikan tarkoitus oli lieventää yhteiskuntaluokkien vastakohtia. Kolmannessa vaiheessa valtiosta ja sen sosiaaliturvasta tehtiin sosiaalipolitiikan pääasiallinen ja lopulta ainoa harjoittaja.³²⁹

Mentaliteetti ja arvojärjestelmä ilmentävät niitä vaikuttimia, joiden ohjaamina ihmiset toimivat ja tekevät päätöksiä. Samalla ne liittyvät rajattuihin kollektiiveihin yhtäläisten ajatusmaailmojen verkostoiksi, jotka voivat muodostaa jatkumoa ajassa ja paikassa. Säde-yhdistys asemoitui kahden ensimmäisen sosiaalipoliittisen mentaalivaiheen ristipaineeseen, mutta sen toiminta jo enteilee kolmannen periodin alkua. Ensinnäkin se oli vapaaehtoinen hyväntekeväisyysjärjestö, joka saattoi määritellä avustuskohhteensa tarkasti. Apu oli pääosin epäsäännöllistä, tapauskohtaista ja arvoperusteista. Joskus hyväntekeväisyyttä harjoitettiin koko paikallisyhteisössä, joskus avustukset kohdistettiin tiettyihin ihmisryhmiin tai jopa yksittäisiin henkilöihin ja perheisiin. Säteiden kantamat rouvasväenyhdistyksen tuntomerkit todistavat sen vaalineen konservatiivisen sosiaalipolitiikan traditiota. Toisaalta Säde-yhdistyksessä tunnistettiin mänttäläisten eriarvoisuus ja puutteenalaisten hätä, jota lähdettiin lieventämään hyväntekeväisyydellä. Konkreettisen avun lisäksi tarjottiin immateriaalista neuvontaa, valistusta ja opetusta. Säde oli mukana työväen vaatimusten kiihdyttämässä porvarillisessa vastaiskussa, joka Mäntässä realisoitui Serlachius-yhtiön ohjailemaksi tehdaspatalnistiseksi kontrolliyhteiskunnaksi. Defensiivisistä taipumuksistaan huolimatta Säde ei edistänyt tasa-arvoa ohjelmallisesti tai poliittisesti, vaan oli säyseä yhteiskunnallinen keskustelija. Mentaliteettihistorian kaipaamaa murrosta voi etsiä yksinkertaistamastani ristiriidasta, jonka mukaan Säde sijoittui defensiiviselle aikakaudelle konservatiivisen sosiaalipolitiikan arvoin. Kun tähän sosiaalipoliittiseen skaalaan lisätään yhdistyksen omaksumat valtiojohtoiset käytänteet kättilö- ja äitiyshuoltotoiminnassa, yhtälö muuttuu entistä monimutkaisemmaksi. Ajankohdan ja arvojärjestelmän luoma paradoksi teki

³²⁹ Korppi-Tommola 1990, 249.

Säde-yhdistyksestä erityisen niin hyväntekeväisyysjärjestöjen, naisliikkeen kuin sosiaalialan toimijoiden joukossa. Tehdasyhteisöjen historian tutkimus ei ainakaan toistaiseksi tunne vastaavaa ilmiötä. Tämän kompleksin purkaminen ja palasten kokoaminen synteetiksi houkuttelee jatkotutkimuksiin. Mielenkiintoisia tuloksia voisi saada vertailemalla Serlachiusten valtakuntaa esimerkiksi Waldenien hallitsemaan Valkeakoskeen, jossa tehdaspaternalismin arvot heijastuivat henkilöstöjohtamiseen aina 1970-luvulle saakka.³³⁰

Alan tutkijat ovat pitäneet maternalismia länsimäisen hyvinvointivaltion alkulähteenä. Kärjistäen voitaisiin todeta, että angloamerikkalainen linja on painottanut naisten aktiivisuutta kansalaisliikkeissä ja erityisesti altruistisissa järjestöissä ja karsinut julkisen sektorin ansioita, kun taas eurooppalaistutkimus on alleviivannut naisten toimintaa parlamenteissa ja valtion rakenteissa.³³¹ Yksityisen järjestötoiminnan tarve yhteiskunnan kehittäjänä sekä valtion ja kuntien palvelujen alullepanijana ja täydentäjänä on tullut monella tavalla esille Säde-yhdistyksen tapauksessa. Siten tutkimukseni voitaisiin liittää angloamerikkalaiseen traditioon, vaikkakin kyse on enemmän tutkimuskohteen kuin tutkijan taipumuksista. G. A. Serlachius Oy ja Säde ottivat poikkeuksellisen suuren roolin kunnallisten tehtävien toteuttamisessa, mikä lienee seurausta Gösta Serlachiuksen jonkinasteisesta anglofiliasta sekä oppimatkoista Englantiin ja Atlantin länsipuolelle.

Aiempi historian tutkimus on ylläpitänyt Säde-yhdistyksen mystistä mainetta yläluokan suljettuna hyväntekeväisyyspiirinä, mutta pro gradu -tutkielmani on paljastanut elitistisen imagon takaa luultua moniulotteisemman järjestön. Kompleksisuus ei synny ainoastaan toiminnan vivahteisuudesta, joka usein kätkeytyy yhdistyksen lippulaivan eli synnytyslaitoksen taakse, vaan myös Säteen kiinnittymisestä Serlachius-yhtiöön ja Mäntän kuntaan. Tarkasteleman arvojärjestelmä saattaa ensisilmäyksellä vaikuttaa geneeriseltä, mutta kun arvoiksi käsittämiäni toiminnan kohteita ja niiden takaisia implisiittisiä ajatusmalleja katsoo lähemmin, voi huomata, että Säde oli ainutlaatuinen kokonaisuus. Sen mentaaliset ajatusmallit konkretisoituivat toiminnaksi, joka ei aina noudattanut ympäröivän yhteisön vakaumuksia. Ristiriitaisuuksista huolimatta uskon yhdistyksen arvojärjestelmän heijastavan paikkakunnan eliitin mentaliteettia. Tutkimustuloksiani ei voi yleistää yksilöihin, mutta luotan siihen, että Säteen jäsenet ovat hyväksyneet sen kantaman arvojärjestelmän yhdistykseen

³³⁰ Raiskio 2012, 263.

³³¹ Nätkinin mukaan angloamerikkalaiseen traditioon voidaan lukea esim. Skocpol 1984 ja Koven & Michel 1993, eurooppalaiseen esim. Bock & Thane 1991 ja Hobson 1993. Nätkin 1997, 19–20.

liittyessään. Henkilöiden kaukaisuus on ominaista kaikelle mentaliteettihistorian tutkimukselle. Kollektiivin tasolla olen rakentanut kuvan yhdistyksestä, joka liikkui paikallisyhteisön sosiaalirakenteissa sekä horisontaalisesti että vertikaalisesti. Yläluokan kannalta yhdistyksellä oli ennen kaikkea ekstrovertti rooli, sillä pienen yhteisön seurapiireissä ei ollut montaa tahoa, joka järjesti vapaa-ajantoimintaa ja tapahtumia yhtä aktiivisesti kuin Säde. Yhdistyksen yläluokkainen imago vahvisti yhteisön hierarkkisuutta, kun taas monet käytännön toimet rikkoivat luokkajaon raja-aitoja. Köyhät ja rikkaat makasivat synnytyslaitoksen potilassalissa rinnakkain ja paikkakunnan kirjava lapsijoukko osallistui kesäleikkeihin perheiden elinkeinosta riippumatta. Tehdasyhteisön eri sosiaaliryhmät kohtasivat myös Säteen elokuvateatterissa, jossa elokuvat pyörivät vilkkaasti 1930-luvun lopulta 1960-luvulle asti. Säteelle hyväntekeväisyys oli itseisarvo ja seuralämän vilkastuttaminen välinearvo. Ilman jälkimmäistä ei olisi välttämättä onnistuttu ensimmäisessä; ilman ensimmäistä ei olisi välttämättä osallistuttu jälkimmäiseenkaan. Serlachiusten valtakunnassa Säde-yhdistyksen työ on nähty arvokkaana – ja sitä se varmasti olikin.

6. Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

G.A.S arkisto. Serlachius-museot (SM), Mänttä.

Säde-yhdistys 1920–1939

- perustamisasiakirja
- säännöt
- ilmoitus yhdistysrekisteriin
- toimintakertomukset
- pöytäkirjoja Säde-yhdistyksen sekä Mäntän kunnanvaltuuston kokouksista
- kirjeenvaihtoa
- lehtiartikkeleita
- avustus- ym. toimintaan liittyviä asiakirjoja

Kansanperinteen arkisto. Tampereen yliopisto.

Äänitearkisto. Mänttä.

Painetut lähteet

Kuorevesi-Mänttä-Vilppula (KMV), 1925–1939.

Kirjallisuus

Ahtokari, Reijo. *Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuudessa 1756–1997*. Bibliotheca Historica 54. SKS. Helsinki 2000.

Ahvenisto, Inkeri. *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Bibliotheca Historica 118. SKS. Helsinki 2008.

Alapuro, Risto et al. (toim.). *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä. Helsinki 1987.

Annola, Johanna. *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Bibliotheca Historica 131, Tiede. SKS. Helsinki 2012.

- Apple, Rima D. *Constructing Mothers. Scientific Motherhood in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. 161–178. *Social History on Medicine* 8/2, 1995.
- Bock, Gisela & Thane, Pat. (toim.) *Maternity and Gender Policies. Women and the Rise of the European Welfare States 1880s–1950s*. Routledge. London & New York 1991.
- Bonsdorff, Lars G. & Kontio, Erkki O. *G. A. Serlachius Oy 1868–1968. Perheyrytyksen vaiheita*. G. A. Serlachius Oy. Mänttä 1968.
- Bourdieu, Pierre. *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*. Les Éditions de Minuit. Paris 1989.
- Bourdieu, Pierre. *The Forms of Capital*. Teoksessa Halsey, A.H. et. al. (toim.) *Education. Culture, Economy and Society*. Oxford University Press. Oxford 1997.
- Bourdieu, Pierre. *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia*. Vastapaino. Tampere 1998.
- Douglas, Mary. *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Suomentajat Blom, Virpi & Hazard, Kaarina. Vastapaino. Tampere 2000.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere 1998.
- Fellman, Susanna. *French influences in a Finnish company in an era of industrial break-through and modernisation. Société Michelin's welfare program and GA*. [<http://mtpf.mlab-innovation.net/en/assets/ressources/PDF%20OK/Fellman%20VF.pdf>] 3.4.2013. Verkkojulkaisussa
- Godelier, E.; Le Roux, M.; Briot, E.; Garel, G. & David, A. (toim.) *Managerial Thought and Practice in France, 19th–21st Centuries. Assesment and Future Prospects*. 2011.
- Foucault, Michel. *Tiedon arkeologia*. Suomentaja Kilpeläinen, Tapani. Vastapaino, Tampere 2005.
- Fukuyama, Francis. *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Profile. London 1999.
- Gluschkoff, Jaana. *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. Bibliotheca Historica 112. SKS. Helsinki 2008.
- Gösta Serlachiuksen taidesäätiö & Tampereen museot / Vapriikki. *Akseli – Pirkanmaan teollisuushistoria*. Mänttä. Säde-yhdistys. 2003. [<http://www.akseli.tampere.fi/mantta/terve/kotka.htm>]. 8.11.2011.
- Haapala, Pertti. *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 12. Helsinki 1989.
- Halmesvirta, Anssi; Ojala, Jari; Roiko-Jokela, Heikki & Vilkkuna, Kustaa H.J. *Historian sanakirja*. Gummerus. Jyväskylä 2007.

- Hammar, Inger. *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*. Carlsson. Stockholm 1999.
- Harjula, Minna. *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystaloustietäminen 1900-luvulla*. Tampere University Press. Tampere 2007.
- Heinonen, Visa. *Talonsäädös etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. SHS. Helsinki 1998.
- Helén, Ilpo. *Äidin elämä ja politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus. Helsinki 1997.
- Hetemäki, Ilari (toim.) *Filosofian sanakirja*. WSOY. Helsinki 1999.
- Hietala, Marjatta. *Rotuhygieniä*. Teoksessa Kemiläinen, Aira (toim.). *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*. Historiallinen arkisto 86. SHS. Helsinki 1985.
- Hobson, Barbara. *Feminist Strategies and Gendered Discourses in Welfare States. Married Women's Right to Work in the United States and Sweden*. Teoksessa Koven, Seth & Michel, Sonya. (toim.) *Mothers of a New World. Maternalist politics and the Origin of Welfare States*. Routledge. New York & London 1993.
- Hyrkkänen, Markku. *Aatehistorian mieli*. Vastapaino. Tampere 2002.
- Härö, A. Sakari. *Vuosisata tuberkuloosityötä Suomessa. Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistyksen historia*. Suomen Tuberkuloosin Vastustamisyhdistys 1992.
- Häyry, Heta & Häyry, Matti. *Hyvä, kaunis, tosi. Arvojen filosofiaa*. Yliopistopaino. Helsinki 1997.
- Jaakkola, Jouko. *Kun valtio ei auttanut – työväen keskinäinen apua Suomessa*. Teoksessa Haapala Pertti (toim.). *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Väki voimakas 6. THPTS. Tampere 1993, 25–56.
- Jaakkola, Jouko. *Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta*. Teoksessa Jaakkola, Jouko et al. 1994, 71–161.
- Jaakkola, Jouko; Pulma, Panu; Satka, Mirja & Urponen, Kyösti. *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto. Helsinki 1994.
- Järvinen, Toivo. *Pysy Suomelle Pyhänä! Mäntän Nuorisoseuran historia*. Serlachius-museoiden julkaisuja 6. Gösta Serlachiuksen taidesäätiö. Mänttä 2012.
- Kalela, Jorma. *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933*. Tutkimuksia 13. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Helsinki 1987.
- Kauttu, Kyllikki; Reinilä, Anna-Maria & Voutilainen, Antero. *Kunnanlääkärien työ ja elämä*. Suomen Lääkäriliitto. Helsinki 1983.

- Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari. *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys. Turku 2008.
- Kettunen, Pauli. *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Historiallisia tutkimuksia 189. SHS. Helsinki 1994.
- Kivelä, Pekka. *Mäntän Klubin Albumi*. Kauko Sorjosen säätiö. Jyväskylä 2011.
- Knuuttila, Seppo. *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Tietolipas 129. SKS. Helsinki 1994.
- Koivuniemi, Jussi. *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. SKS. Helsinki 2000.
- Koivuniemi, Jussi. *Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853–1987*. Rosenlew-museo, Satakunnan museo. Pori 2011.
- Kokko, Katriina. *Yksin lapsen kanssa. Aviottomia äitejä 1900-luvun alun Helsingissä*. Teoksessa Rahikainen, Marjatta (toim.). *Matkoja moderniin*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1996, 93–116.
- Kokko, Marja. *Sisaret, Toverit. Naisten järjestäytyminen, ryhmätietoisuus ja kansalaistuminen Jyväskylässä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle*. Studica Historica Jyväskyläensia 57. Jyväskylän yliopisto 1998.
- Koli, Paavo. *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa: sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 2. WSOY. Helsinki 1955.
- Korhonen, Anu. *Mentaliteetti ja kulttuurihistoria*. Teoksessa Immonen, Kari & Leskelä-Kärki, Maarit (toim.). *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Tietolipas 175. SKS. Helsinki 2001, 40–58.
- Korppi-Tommola, Aura. *Terve lapsi – kansan huomen. Mannerheimin lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920–1990*. Mannerheimin lastensuojeluliitto. Helsinki 1990.
- Koskinen, Tarmo. *Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. Vaasan korkeakoulun julkaisuja, tutkimuksia No 123, sosiologia 8. Vaasa 1987.
- Koskinen, Tarmo (toim.). *Elämää yhteisössä. Muistijälkiä, ihmisääniä ja joukkosydämen lyöntejä tehdasyhteisön rakentumisen ja rapautumisen kausilta*. Vaasan yliopiston julkaisuja, tutkimuksia No 179, sosiologia 9. Vaasa 1993.

- Koven, Seth & Michel, Sonya. (toim.) *Mothers of a New World. Maternalist politics and the Origin of Welfare States*. Routledge. New York & London 1993.
- Lasten päiväkodin vihkiäisjuhla Mäntässä*. Tehdas ja Me 3–4/1948, 10–11.
- Lasten päiväkoti Mänttään*. Tehdas ja Me 2/1948, 12–13.
- Laurén, Jeannette. *Mödrar som arbetande medborgare. Kvinnoaktivister och formuleringen av ett politiskt problem 1905–1950*. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2008.
- Le Goff, Jacques. *Les mentalités: une histoire ambiguë. Faire de l'histoire*. Paris 1974.
- Leminen, Pia. *Kohtaamisia ja väistöjä: rajankäyntiä 1930-luvun tehdasyhdyskunnassa*. SHS. Helsinki 1996.
- Lepistö, Vuokko. *Joko teillä on primuskeitin? Kotitalousteknologian saatavuus ja tarjonta Helsingissä 1800-luvun puolivälistä 1910-luvun lopulle*. Historiallisia tutkimuksia 181. SHS. Helsinki 1994.
- Liikanen, Ilkka. *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. SHS. Helsinki 1995.
- Lindqvist, Yrsa. *Den sociala bakgrunden som språkmarkör. Kulturmöten, kontakter och gränsöverskridningar*. Teoksessa Åström, Anna-Maria et. al. *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsinki 2001, 72–99.
- Luhmann, Niklas. *Social Systems*. Stanford University Press. Stanford 1995.
- Manninen, Juha. *Tiede, maailmankuva, kulttuuri*. Teoksessa Envall, Markku et. al. *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa*. Prometheus-sarja. Pohjoinen. Jyväskylä 1989, 7–112.
- Markkola, Pirjo. *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. SHS. Helsinki 1994.
- Markkola, Pirjo. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 888. SKS. Helsinki 2002.
- Mattila, Markku. *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS. Helsinki 1999.
- Metsämuuronen, Jari. *Tutkimuksen perusteet ihmistieteissä*. Gummerus. Jyväskylä 2003.
- Meyer, Donald. *The positive thinkers. A study of the American quest for health, wealth and personal power from Mary Baker Eddy to Norman Vincent Peale*. Anchor Books. Doubleday. New York 1966.
- Mikkeli, Heikki. *Mentaliteettien historiaa. Oliko 1500-luvun ihminen ahne ateisti?* Historiallinen arkisto 82. SHS. Helsinki 1984.

- Mönkkönen, Mauri. *Vanhan Ruoveden historia III:8, 1. Mäntän historia 1860–1947*. Mäntän kaupunki, Mäntän seurakunta. Mänttä 1992.
- Mönkkönen, Mauri. *Vanhan Ruoveden historia III:8, 2. Mäntän historia 1948–1992*. Mäntän kaupunki, Mäntän seurakunta. Mänttä 1998.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena. *Girls and Boys in the Finnish Voluntary Defence Movement*. Ennen ja Nyt 3–4/2006. [http://www.ennenjanyt.net/2006_3/nevala.html], 5.3.2012.
- Niiniluoto, Ilkka. *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta*. Otava. Helsinki 1984.
- Niiniluoto, Ilkka. *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Otava. Helsinki 1992.
- Niiniluoto, Ilkka. *Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä*. Otava. Helsinki 1994.
- Norrmén, P. H. *Mäntän tehdas 1868–1928. G. A. Serlachius osakeyhtiön muistojulkaisu*. Mänttä 1928.
- Nylund, Marianne. *Varieties of Mutual Support and Voluntary Action. A Study of Finnish Self-Help Groups and Volunteers*. Hakapaino. Helsinki 2000.
- Nätkin, Ritva. *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Gaudeamus. Helsinki 1997.
- Ojala, Jari et. al. *Hyvä paha sosiaalinen pääoma*. Teoksessa Jokivuori et. al. (toim.). *Työelämän taitekohtia*. Työministeriö. Helsinki 2006, 13–33..
- Ojanen, Eero. *Ihmisen filosofia*. Kirjapaja. Helsinki 2005.
- Oksiala, Leea. *Emansipatsioonia ja hyväntekeväisyyttä. Tampereen naisyhdistys 1890–1906*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 1997.
- Ollila, Anne. *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. SHS. Helsinki 1993.
- Parjo, Oili. *Koti on kansan sydän. Kotikasvatusyhdistyksen perustaminen ja toiminta 1907–1917*. Kasvatustieteen tutkimuksia 190. Helsingin yliopisto 2003.
- Peltonen, Matti. *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki ja Jää. Tampere 1992.
- Powell, Walter W. *Neither Market nor Hierarchy. Network Forms of Organization*. Research in Organizational Behavior Vol. 12/1990, 295–336.
- Pulma, Panu. *Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa*. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva. *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki 1987.

- Putnam, Robert D. *The Beliefs of Politicians. Ideology, Conflict and Democracy in Britain and Italy*. Yale University Press. New Haven, Connecticut 1973.
- Putnam, Robert D. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press cop. Princeton (N.J.) 1993.
- Putnam, Robert. *Bowling Alone. America's Declining Social Capital*. Journal of Democracy, Vol. 6 1/1995.
- Pynnönen, Annika. *Mäntän klubin historia*. Painamaton tutkimusesitelmä. Serlachius-museot. Mänttä 2010.
- Raiskio, Kaj. *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969*. Jyväskylä Studies in Humanities 193. Jyväskylän yliopisto 2012.
- Rantala, Heli. *Kulttuurin juurilla: kulttuurin käsite varhaisessa suomalaikeskustelussa*. Teoksessa Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Cultural History – Kulttuurihistoria 8, k&h. Turun yliopisto 2010, 19–40.
- Riihola, Maiju. ”Äidin sydäntä ja maitoa ei mikään voi korvata”. *Lastenhoitokäytännöt ja –suositukset neuvolajärjestelmän kehittymisen valossa 1920–1930-lukujen Helsingissä*. Talous- ja sosiaal historian pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto 2010.
- Ruohotie, Pekka. *Motivaatio, tahto ja oppiminen*. Edita. Helsinki 1998.
- Sassi, Ville. *Uudenlaisen pahan unohdettu historia. Arvohistoriallinen tutkimus 1980-luvun suomalaisen romaanin pahan tematiikasta ja ”pahan koulukunta” -vuosikymmenmäärityksen muodostumisesta kirjallisuusjärjestelmässä*. Publications of the University of Eastern Finland: Dissertations in Education, Humanities, And Theology No 25. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu 2012.
- Siironen, Miika. *Valkoinen Suomi. Valkoisten kollektiivisuus ja valta-asema iisalmelaisessa paikallisyhteisössä vuosina 1918-1929*. Suomen historian lisensiaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto 2004.
- Siivola, Ulla. *Terveys- ja kansanterveysystyössä*. WSOY. Helsinki 1985.
- Silvennoinen, Oula. *Paperisydän. Gösta Serlachiuksen elämä*. Serlachius-museoiden julkaisuja 8. Gösta Serlachiuksen taidesäätiö. Mänttä 2012.
- Sivonen, Pauli (toim.). *Kotkan siipien suojassa. Gösta Serlachiuksen taidesäätiön 70-vuotisjuhla julkaisu*. Gösta Serlachiuksen taidesäätiö. Mänttä 2004.

- Skocpol, Theda. *Emerging Agendas and Recurrent Strategies in Historical Sociology*. Teoksessa Skocpol, Theda (toim.) *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge University Press. Cambridge 1984, 356–391.
- Soikkanen, Hannu. *Varkauden historia*. Varkauden kaupunki. Varkaus 1963.
- Suhonen, Pertti. *Suomalaisten arvot ja politiikka*. WSOY. Helsinki 1988.
- Suikkanen, Asko. *Työsuojelu ja vallankäyttö. ”Safety First” työsuojelun genesiksenä*. Sosiaalipolitiikan julkaisuja A:8. Turun yliopisto 1983.
- Sulkunen, Irma. *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 134. Suomen historiallinen seura. Helsinki 1986.
- Sulkunen, Irma. *Naisten järjestäytyminen ja kaksoiskansalaisuus*. Teoksessa Alapuro, Risto et al. (toim.). *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä. Helsinki 1987.
- Sulkunen, Irma. *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Hanki ja Jää. Helsinki 1989.
- Suoninen, Eero. *Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen*. 17–36. Teoksessa Jokinen, Anja et al. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Vastapaino. Tampere 1999.
- Säde r.y. 1920–1970. *Painamaton historiikki*. Mänttä 1970.
- Säde-yhdistys ja Säde-Säätiö: *Työtä lasten, perheen ja vanhusten hyväksi*. KMV 4.6.1988.
- Teikari, Erkki. *Sanomalehdistön tehtävät*. Teoksessa *Sanomalehdistö Suomessa*. Weilin+Göös. Espoo 1981.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi. Helsinki 2009.
- Tähtinen, Juhani. *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatusmoraliteetin ja suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850–1989 suomenkielisten kasvatus- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*. Kasvatustieteiden tiedekunta, julkaisusarja A:157, Tutkimuksia. Turun yliopisto 1992.
- Urponen, Kyösti. *Hyvinvointiyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon*. Teoksessa Jaakkola et al. 1994, 163–260.
- Vahtola, Jouko. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri suomalainen kirjakerho. Helsinki 2003.
- Valtonen, Heli. *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkerroista*. Jyväskylä Studies in Humanities nro 26. Jyväskylän yliopisto 2004.

- Vares, Vesa. *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin murros. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*. Poliittinen historia C:35. Turun yliopisto 1991.
- Vuorinen, Marja. *Kuviteltu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128. SKS. Helsinki 2010.
- Vuorinen, Olli. *Valkeakosken historia. Tehdaskylästä kaupungiksi*. 1. osa. Valkeakosken kaupunki. Valkeakoski 1972.
- Vuorineuvoksetar Ruth Serlachius*. Tehdas ja Me 4/1963, 8–9.
- Väntsi, Timo. *Arvot ja kulttuurihistoria*. Teoksessa Ollitervo, Sakari; Parikka, Jussi & Väntsi, Timo (toim). *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Cultural History – Kulttuurihistoria 3. Turun yliopisto. Turku 2003, 252–272.
- Waris, Heikki. *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Otava. Helsinki 1948.
- Waris, Heikki. *Työväen keskinäinen oma-apu*. Teoksessa *Yhteiskunnallisen järjestäytymisen historiaa*. Historian Aitta IX. Gummerus. Jyväskylä 1939.
- Wirilander, Kaarlo. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS. Helsinki 1974.
- Yeung, Anne Birgitta. *Vapaaehtoistoiminta osana kansalaisyhteiskuntaa – ihanteita vai todellisuutta? Tutkimus suomalaisten asennoitumisesta ja osallistumisesta vapaaehtoistoimintaan*. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys. Helsinki 2002.
- Åström, Sven-Erik. *Kuinka herrasväenrouvat löysivät köyhälistön*. Teoksessa *Heikki Waris ja 15 tohtoria*. s. 26–27. WSOY. Porvoo 1961.